

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕТЛЯЄВА Віра Володимирівна

УДК 378.011.3-057.175:81'243:37.091.3:17.02(043.3)

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

Дисертація

подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

14 – професійна освіта

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.В. Петляєва
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:
Шикиринська Олександра Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Петляєва В.В. **Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2019.

Зміст анотації

У дисертації вперше запропоновано новий напрям у розв'язанні педагогічної проблеми формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в органічній єдності з розвитком його професійних якостей.

Вперше виявлено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, а саме: крос-культурна комунікативна діяльність майбутнього вчителя іноземних мов, розроблення індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов та створення творчих групових проєктів.

Педагогічна умова – крос-культурна комунікативна діяльність майбутнього вчителя іноземних мов – визначається глобалізаційними процесами в сучасному світі, необхідністю збереження, розвитку і примноження моральних цінностей, наявних в українській національній культурі й поповнення іншомовними цінностями. Вказано, що причиною вибору крос-культурної комунікативної діяльності студентів є актуальне для багатонаціонального складу України питання визнання загальнолюдських цінностей, формування планетарної свідомості, шанобливе ставлення до людей інших національностей, розвиток наднаціонального крос-культурного світогляду, засобів толерантної поведінки, зокрема мовленнєвої, забезпечення взаємозв'язку соціальної, культурної і мовної орієнтації в полікультурному середовищі, створення умов для усвідомлення індивідуальності, специфічності української та іноземної мов та культур.

Педагогічна умова – індивідуальна траєкторія морального самовдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов – є одним із механізмів реалізації особистісно-зорієнтованого підходу у формуванні моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Акцентовано на необхідних чинниках ефективної реалізації індивідуальної траєкторії самовдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов у процесі формування моральної культури, зокрема: дидактичному, методичному та психологічному супроводі викладача.

Педагогічна умова – створення творчих групових проєктів – здійснювалася завдяки організації проєктної роботи студентів у групах над морально-етичними проблемами з метою досягнення єдності свідомості і діяльності. На позитивну зміну свідомості в напрямі оволодіння майбутніми вчителями іноземної мов моральними цінностями впливає обговорення проблем, пошук спільного рішення та аргументів для відстоювання своєї точки зору, критичний аналіз стосовно думок інших студентів. Підкреслено, що в процесі групової діяльності студенти навчаються конструктивній, толерантній взаємодії один з одним, формують уміння вирішувати можливі конфлікти, бажання та уміння брати відповідальність за прийняте рішення, набувають звичок міжособистісного етичного спілкування.

Подано авторське тлумачення поняття «формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов», яке розглядається як освітній процес, що відбувається в ході аудиторної та позааудиторної роботи студентів та їх самостійної діяльності над вдосконаленням професійно важливих моральних цінностей, ідеалів, поглядів і переконань.

Розроблено модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, яка складається з цільового, теоретико-методологічного, змістовно-процесуального та результативного блоків. Цільовий блок моделі визначає мету та завдання формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Мета: формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Завдання: формування емоційно-ціннісного ставлення та інтересу до моральної культури; оволодіння знаннями про моральну

культуру та необхідність наявності її високого рівня у майбутнього вчителя; формування переконань щодо необхідності моральної культури для успішної педагогічної діяльності; розвиток потреби у постійному самовдосконаленні в напрямі моральної культури. Теоретико-методологічний блок моделі включає методологічні підходи (гуманістичний, особистісний, аксіологічний, компетентнісний, інтегративний, діяльнісний та культурологічний) та принципи (послідовності, систематичності, зв'язку теорії з практикою). Змістовно-процесуальний блок об'єднує зміст, форми, методи, засоби та етапи формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Зміст характеризує змістову складову формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Формами є практичні заняття, індивідуальні заняття, проблемні групи, самостійна робота, творчі лабораторії, залік. Методами є аналіз, частково-пошуковий, розв'язування педагогічних ситуацій «інтрига» під час презентації, дискусія, метод «мікрофон», бесіда, демонстрація фрагментів фільмів педагогічного спрямування та відео-фрагментів уроків, метод «карусель», робота в парах, метод «незакінчені речення», усні та письмові вправи з мовленнєвим матеріалом морального змісту, сторітеллінг, моделювання, «мозковий штурм», методи розвитку почуття обов'язку і відповідальності у навчанні, методи самодіагностики. Засобами є навчальні та навчально-методичні посібники, навчальні програми, авторські індивідуальні завдання, тексти морального змісту (українською та англійською мовою), художні фільми педагогічного спрямування іноземною мовою, відео-ролики, програма «GoCamp». Визначено наступні етапи реалізації розробленої моделі: організаційно-адаптаційний, апробаційно-практичний; результативно-корекційний та творчий. Результативний блок охоплює рівні сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов (початковий, достатній, високий), структурні компоненти (мотиваційно-чуттєвий, інформаційно-змістовий та практико-діяльнісний) та критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний). Якість функціонування структурних блоків моделі забезпечено системною, послідовною реалізацією педагогічних

умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Результатом є позитивна динаміка сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

Уточнено сутність понять «моральна культура майбутнього вчителя іноземних мов» та «індивідуальна траєкторія морального самовдосконалення майбутнього вчителя». Моральна культура майбутнього вчителя іноземних мов розглядається, як цілісність, що включає засвоєні і прийняті особистістю моральні норми, принципи, категорії, ідеали, і в той же час виражає її відповідні ставлення до інших людей, до себе та до майбутньої педагогічної діяльності. Індивідуальна траєкторія морального самовдосконалення особистості майбутнього вчителя розглядається як програма самовиховання, сконструйована студентом разом з викладачем-наставником і спрямована на вдосконалення моральних якостей майбутнього вчителя (чесності, відповідальності, справедливості та інших).

Теоретично обґрунтовано структуру моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, що проявляється у взаємодії трьох компонентів: мотиваційно-чуттєвого, інформаційно-змістового та практико-діяльнісного. Мотиваційно-чуттєвий компонент моральної культури характеризується наявністю установки на необхідність формування позитивних мотивів і почуттів, пов'язаних з моральною культурою особистості. Інформаційно-змістовий компонент моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов відображає інтеграцію відомостей про мораль та усвідомлення її значення для успішної професійної діяльності й життя людини. Практико-діяльнісний компонент моральної культури пов'язаний передусім із здатністю, як в професійній діяльності, так і в житті діяти згідно моральних норм та принципів, зберігати та примножувати моральні цінності, сформованістю умінь і навичок формувати моральну культуру учнів.

Удосконалено зміст, форми, методи і засоби професійної підготовки майбутнього вчителя іноземних мов у закладах вищої педагогічної освіти.

Перевірка ефективності педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов здійснювалася під час педагогічного експерименту, умови проведення якого були природними для всіх учасників процесу. На основі порівняння результатів, отриманих в експериментальних і контрольних групах, їх кількісного та якісного аналізу, виявлено, що застосування запропонованих педагогічних умов зумовило суттєві та статистично значущі зміни в рівнях сформованості як кожного компоненту моральної культури, так і досліджуваної якості загалом.

Результати підсумкового зрізу з використанням методів статистичного опрацювання й порівняльного аналізу підтвердили позитивну динаміку формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Зміна рівнів моральної культури студентів експериментальних груп у кінці експерименту має таку тенденцію: відбувся перехід студентів з початкового на вищі рівні та збільшилася кількість студентів, у яких моральна культура сформована на достатньому рівні.

Ключові слова: формування моральної культури, майбутній вчитель іноземних мов, заклади вищої педагогічної освіти.

ABSTRACT

Petliaieva V.V. Pedagogical conditions of the moral culture formation of the future foreign languages teacher. – Manuscript.

Thesis for a scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences on specialty 13.00.04 – theory and methodology of professional education. – M. P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2019.

Abstract content

In the dissertation, a new direction in solving the pedagogical problem of the moral culture formation of a future foreign languages teacher in unity with the development of his professional qualities is proposed for the first time.

The effectiveness of pedagogical conditions for the moral culture formation of future foreign languages teacher was first identified, theoretically substantiated and experimentally verified, namely: cross-cultural communicative activity of future foreign languages teacher, the development of individual paths of moral self-improvement of future foreign languages teacher and the creation of creative group projects.

The pedagogical condition – the cross-cultural communicative activity of the future teacher of foreign languages is determined by globalization processes in the modern world, the need to preserve, develop and enhance the moral values that are present in Ukrainian national culture and replenishment with foreign-language values. It is indicated that the reason for choosing students' cross-cultural communication activities is relevant for the multinational composition of Ukraine, the recognition of universal values, the formation of planetary consciousness, respect for people of other nationalities, the development of a supranational cross-cultural worldview, means of tolerant behavior, in particular speech, ensuring interconnection of social, cultural and linguistic orientation in a multicultural environment, the creation of conditions for the recognition of individuality, the specificity of Ukrainian and foreign languages and cultures.

The pedagogical condition an individual trajectory of moral self-improvement of the future teacher of foreign languages is one of the mechanisms for implementing a personality-oriented approach in the formation of the moral culture of the future teacher of foreign languages. The author focuses on the necessary factors for the effective implementation of the individual trajectory of self-improvement of the future foreign languages teacher in the process of forming a moral culture, in particular: the didactic, methodological and psychological support of the teacher.

The pedagogical condition – the creation of creative group projects was carried out thanks to the organization of the project work of students in groups on moral and ethical problems in order to achieve unity of consciousness and activity. A positive change in consciousness in the direction of future teachers of a foreign language mastering moral values is affected by the discussion of problems, the search for a common solution and arguments for upholding one's point of view, and a critical analysis of the thoughts of other students. It is emphasized that in the process of group activity, students learn constructive, tolerant interaction with each other, form the ability to solve possible conflicts, the desire and ability to take responsibility for the decision made, acquire habits of interpersonal ethical communication.

The author's interpretation of the concept of “moral culture formation of future foreign languages teacher” is presented. The moral culture formation of future foreign languages teacher is considered as a process that occurs during the classroom and extracurricular work of students and their independent activities to improve professionally important moral values, ideals, views and believes.

A model for the moral culture formation of future foreign languages teacher has been developed, which consists of target, theoretical and methodological, substantive-procedural and productive blocks. The target block of the model defines the goals and objectives of the moral culture formation of the future foreign languages teacher. Purpose is the formation of the moral culture of the future teacher of foreign languages. Objective are the formation of an emotional-value attitude and interest to moral culture; mastery of knowledge about moral culture and the necessity of a high level for a future teacher; the formation of beliefs in the necessity of moral

culture for successful teaching; development of the necessity of continuous self-improvement in the direction of moral culture. The theoretical and methodological block of the model includes methodological approaches (humanistic, personal, axiological, competency-based, integrative, activity-oriented and culturological) and principles (consistency, systematization, connection between theory and practice). The substantive-procedural block combines the content, forms, methods, means and stages of the formation of the moral culture of a future foreign languages teacher. The content characterizes the substantive component of the moral culture formation of the future foreign languages teacher. The forms are practical exercises, individual lessons, problem groups, independent work, creative laboratories, and tests. The methods are analysis, partial search, solving pedagogical situations “intrigue” during presentation, discussion, microphone method, conversation, demonstration of pedagogical films and video clips, carousel method, pair work, “unfinished” method sentences”, oral and written exercises with speech material of a moral content, storytelling, modeling, “brainstorming”, methods of developing a sense of duty and responsibility in learning, methods of self-diagnosis. Means are educational and teaching aids, training programs, individual author's assignments, texts of moral content (in Ukrainian and English), feature films of a pedagogical orientation in a foreign language, video clips and GoCamp program. It's marked that the current stages of implementation of the detailed model are: organization-adaptation, approbation-practical; corrective and creative. The productive block covers the levels of moral culture formation of the future foreign languages teacher (initial, sufficient, high), structural components (motivational-sensual, information-content and practical-activity) and criteria (motivational-value, cognitive and activity). The quality of functioning of the structural blocks of the model is ensured by a systematic, consistent implementation of pedagogical conditions for moral culture formation of future foreign languages teacher. The result is the positive dynamics of the moral culture formation of the future foreign languages teacher.

The essence of the concepts “moral culture of the future foreign languages teacher” and “individual trajectory of moral self-improvement of future teacher” has

been clarified. Moral culture of the future foreign languages teacher is considered as integrity, including moral norms, principles, categories, and ideals learned and accepted by the person, and at the same time expresses her corresponding attitude to other people, to herself and to future pedagogical activity. The individual trajectory of moral self-improvement of the personality of the future teacher is considered as a program of self-education, designed by the student together with the teacher-mentor and is aimed at improving the moral qualities of the future teacher (honesty, responsibility, justice and others).

The theoretically substantiated structure of the moral culture of the future teacher of foreign languages is manifested in the interaction of three components: motivational-sensual, information-content and practical-activity. The motivational-sensual component of moral culture is characterized by the presence of an attitude to the need to form positive motives and feelings associated with the moral culture of the individual. The information-content component of the moral culture of the future teacher of foreign languages reflects the integration of information about morality and awareness of its importance for successful professional activities and human life. The practical-activity component of moral culture is primarily associated with the ability, both in professional activity and in life, to act in accordance with moral norms and principles, to preserve and enhance moral values, and the formation of abilities and skills to form students' moral culture.

The content, forms, methods and means of professional training of the future foreign languages teacher in higher education institutions were improved.

The verification of the effectiveness of moral culture formation of future foreign languages teachers was carried out in the course of a pedagogical experiment, the conditions for which were natural for all participants in the process. Based on a comparison of the results obtained in the experimental and control groups, their quantitative and qualitative analysis, it was found that the application of the proposed model led to significant and statistically significant changes in the levels of formation of both each component of moral culture and the quality as a whole.

The results of the final test using the methods of statistical processing and comparative analysis confirmed the positive dynamics of moral culture formation of future foreign languages teachers. Changing the levels of moral culture of students of experimental groups at the end of the experiment has the following tendency: there was a transition of students from primary to higher levels and the number of students whose moral culture was formed at a sufficient level increased.

Key words: moral culture formation, future foreign languages teacher, institution of higher pedagogical education.

СПИСОК ОБУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Петляєва В.В. Моральна культура як основа виховання особистості майбутнього вчителя іноземних мов. Наукові записки: збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки. Київ, 2014. Випуск СХХ (120). С. 175–181.
2. Петляєва В.В. Актуальні проблеми виховання моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Нові технології навчання: науково-методичний збірник. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. Вип. 86. Частина 1. С. 134–137.
3. Петляєва В.В. Критерії виховання моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. Миколаїв, 2016. № 1 (52) (лютий). С. 206–210.
4. Петляєва В.В. Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в процесі професійної підготовки. Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань, 2016. Випуск 13. С. 151–156.
5. Петляєва В.В. Формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов на заняттях з іноземної мови. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць. Миколаїв, 2017. № 1 (56) (лютий). С. 124–126.
6. Шикиринська О.В., Петляєва В.В. Практичні аспекти упровадження моделі формування моральної культури майбутніх учителів іноземної мови. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2018. Випуск 155. С. 242–245.

Статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях

7. Petliaieva V. The State of Forming Moral Culture in Future Foreign Languages Teacher. Journal of Intellectual Archive. Canada, 2019. Volume 8, Number 1. P. 117–125. DOI: 10.32370/2019_01.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Петляєва В.В. Моральна культура в системі підготовки вчителя іноземних мов. Матеріали наукової конференції викладачів кафедри теорії та історії педагогіки (лютий 2013 року). Київ, 2013. С. 378–380.

9. Petliaieva V. Modern aspects of formation of moral culture in training teachers of foreign languages. European Science and Technologies: materials of the X international research and practice conference. Waldkraiburg–Munich–Germany, 2015. P. 57–59.

10. Петляєва В.В. Формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в системі неперервної освіти. Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (22 квітня 2016 р м. Умань.). FOLIA COMENIANA: вісник Польсько-української науко-дослідної лабораторії дидактики імені Я.А. Каменського. Умань, 2016. С. 91–94.

11. Петляєва В.В. Крос-культурна комунікативна діяльність як умова формування моральної культури майбутніх учителів іноземної мови. Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспективи: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Умань, 2017. С. 64–68.

12. Петляєва В.В. Актуальні проблеми виховання моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Матеріали наукової конференції викладачів кафедри теорії та історії педагогіки (березень 2017 року). Київ, 2017. С. 139–145.

13. Петляєва В.В. Творчі групові проекти як педагогічна умова формування моральної культури майбутніх учителів іноземної мови. Матеріали наукової конференції викладачів кафедри теорії та історії педагогіки. Київ, 2018. С. 127–134.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ	24
1.1 Сутність моральної культури особистості та її значення у формуванні особистості майбутнього вчителя іноземних мов	24
1.2 Модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов	41
Висновки до першого розділу	75
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ.....	79
2.1 Критерії, показники та рівні сформованості моральної культури	79
2.2 Аналіз стану формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в закладах вищої педагогічної освіти	84
2.3 Формування моральної культури під час практичних занять з іноземної мови.....	92
2.4 Особливості застосування педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в процесі позааудиторної роботи.....	112
Висновки до другого розділу.....	153
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ.....	157

	15
3.1 Діагностика стану сформованості моральної культури у майбутнього вчителя іноземних мов	157
3.2 Аналіз результатів педагогічного експерименту	172
Висновки до третього розділу	186
ВИСНОВКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	194
ДОДАТКИ	228

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗВО – заклад вищої освіти;

ІТМС – індивідуальна траєкторія морального самовдосконалення;

МК – моральна культура;

КГ – контрольні групи;

ЕГ – експериментальні групи.

ВСТУП

В умовах реформування освітньої системи Української держави особливої актуальності набуває проблема якості підготовки майбутнього вчителя іноземних мов. Актуалізація проблеми формування моральної культури майбутнього вчителя на сучасному етапі розвитку суспільства викликана по-перше, інтеграцією України до європейського освітнього простору, а по-друге, становленням української державності.

У Концепції «Нова українська школа» визначено спрямування на формування в учнів умінь навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі. Реалізувати зазначені завдання зможе вчитель, який усвідомлює власну відповідальність перед дітьми, їх батьками та суспільством за формування такої особистості, тобто вчитель з високим рівнем моральної культури. З іншого боку, як зазначається у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, одним із завдань, що постає перед українською освітою, є підвищення рівня суспільної моралі, духовності, культури студентської молоді.

Дослідження свідчать, що моральна культура більш ніж будь-яке інше структурне утворення внутрішнього світу людини визначає соціальну стійкість системи її взаємин із суспільством, з іншими людьми, ефективно впливає на формування свідомості, самосвідомості та професійних якостей. Моральна культура особистості пронизує всі сфери діяльності людини, в тому числі й навчання. Тому формування цього якісного утворення у студентів закладів вищої педагогічної освіти є важливим і необхідним процесом у сучасній соціально-педагогічній ситуації.

У сучасних умовах розвитку суспільства науково-теоретичні засади формування особистості, її загальної і, зокрема, моральної культури розроблялися у працях К. Байші, Л. Бурдейної, Л. Вовк, І. Грязнова, В. Діуліної, А. Донцова, І. Зязюна, О. Кузнецової, В. Лозової, Г. Полякової, О. Пометун, А. Ремньової, Н. Рідей, О. Савченко, О. Сухомлинської, М. Шеремет та ін.

Вивчення проблеми морального становлення особистості визначається результатами досліджень не лише в педагогіці, але й у психології, соціології, філософії тощо. Питання морального виховання дітей та молоді досліджуються в працях І. Беха, Г. Васяновича, Г. Ващенко, О. Вишневського, Н. Волкової, М. Красовицького, Л. Кулагіної, І. Лебідя, А. Макаренка, О. Матвієнко, І. Огієнко, Е. Помиткіна, К. Ушинського, В. Сухомлинського, О. Шикиринської та ін.

Вітчизняні науковці (В. Андрущенко, І. Бех, Н. Волкова, М. Євтух, В. Кремень, Н. Миропольська, Ю. Руденко, Л. Сущенко, О. Шапран, Г. Шевченко та ін.) вказують на те, що в країні настав час докорінно переглянути та переосмислити систему професійної підготовки майбутнього вчителя та оновити зміст, форми і методи морального становлення особистості на основі компетентнісного, інтегрованого та проблемного підходів.

Психолого-педагогічні, лінгвістичні, культурологічні та методичні аспекти підготовки майбутнього вчителя іноземних мов висвітлені у дослідженнях сучасних науковців О. Бігич, Л. Волкової, Г. Елізарова, І. Задорожної, Л. Морської, С. Шехавцової та інших.

Проте питання педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов поки що не відображені в психолого-педагогічних працях. Залишається невирішеним питання педагогічних умов, які б забезпечували ефективність розвитку досліджуваної якості в руслі інтеграції України до світового та європейського освітнього простору. Недостатня увага до означеної проблеми на теоретичному рівні ускладнює пошук практичних шляхів розвитку цього педагогічного утворення.

Особливої актуальності зазначена проблема набуває під час професійної підготовки саме майбутнього вчителя іноземних мов, оскільки він, з одного боку, є носієм української культури, традицій та моральності а з іншого – транслятором іншомовної. Реалії сьогодення вимагають переоцінки, актуалізації, аналізу та порівняння ряду національних та загальнолюдських

моральних цінностей. Вища школа, як одна з визначальних ланок освіти покликана забезпечувати розв'язання цієї важливої проблеми.

Аналіз теорії та практики з проблеми формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов дозволив виявити низку суперечностей між:

- соціальним замовленням сучасної школи на вчителя з високим рівнем моральної культури та недостатнім рівнем розробленості науково-теоретичних засад формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в умовах закладу вищої педагогічної освіти;
- збереженням, примноженням, поширенням національних моральних цінностей, запозиченням моральних норм із іншомовної культури у зв'язку з глобалізаційними та євроінтеграційними процесами та відсутністю педагогічних умов, що можуть сприяти підвищенню якості формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов;
- падінням моральності в сучасному суспільстві та недостатньою кількістю вчителів з високим рівнем моральної культури, які б змогли зупинити цей процес та започаткувати позитивну динаміку у сфері розвитку моральної культури підростаючого покоління.

Отже, актуальність проблеми та недостатня її розробленість в теорії і практиці зумовили вибір теми дослідження: **«Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії педагогіки і є складовою наукового напрямку НПУ імені М. П. Драгоманова «Зміст, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів» (протокол № 5 від 22 грудня 2002 року).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 3 від 29.10.2014 року).

Мета дослідження полягає у виявленні, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу наукової літератури визначити стан досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній теорії та практиці.
2. Теоретично обґрунтувати сутність і структуру моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.
3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.
4. Розробити модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.
5. Виявити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов та експериментально перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутнього вчителя іноземних мов у закладах вищої педагогічної освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань і перевірки вихідних положень дослідження було використано такі методи: *теоретичні: аналіз* філософської, психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури, дисертаційних робіт, державних документів про освіту, навчальних планів і програм вищої школи для визначення стану досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній теорії та практиці; *синтез, індукція та дедуція* – для теоретичного обґрунтування сутності і структури моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов; *класифікація та узагальнення* – для визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов; *моделювання* – для розроблення моделі формування моральної культури

майбутнього вчителя іноземних мов; *систематизація* – з метою виявлення та теоретичного обґрунтування педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов; *емпіричні: методи спостереження, бесіда, творчі роботи студентів, анкетування, експертні оцінки* – для виявлення початкового та наступного рівнів сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов; *оцінка і самооцінка* – для планування подальших етапів індивідуальної траєкторії морального самовдосконалення студента; *педагогічний експеримент*, що включав констатувальний, формувальний і контрольний етапи, за допомогою яких встановлено ефективність виявлених і теоретично обґрунтованих педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов; *статистичні методи: метод порівняння номінальних даних (критерій однорідності «ксі-квадрат» (χ^2))* з метою обробки отриманих результатів, кількісного та якісного аналізу результатів дослідно-експериментальної роботи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

вперше

- запропоновано новий напрям у розв’язанні педагогічної проблеми формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в органічній єдності з розвитком його професійних якостей;
- виявлено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, а саме: крос-культурна комунікативна діяльність майбутнього вчителя іноземних мов, розроблення індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов та створення творчих групових проєктів;
- розроблено модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, яка подає об’єктивну і достатньо повну інформацію про мету, завдання, методологічні підходи, принципи, зміст, форми, методи, засоби, етапи, педагогічні умови, діагностичний інструментарій для оцінювання рівнів сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов і

результат, яким є позитивна динаміка сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов;

– подано авторське тлумачення поняття «формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов»;

– *уточнено* сутність понять «моральна культура майбутнього вчителя іноземних мов» та «індивідуальна траєкторія морального самовдосконалення майбутнього вчителя»; структурні компоненти (мотиваційно-чуттєвий, інформаційно-змістовий та практико-діяльнісний) моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов; критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний), показники та рівні сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов;

– *удосконалено* зміст, форми, методи і засоби професійної підготовки майбутнього вчителя іноземних мов у закладах вищої педагогічної освіти;

– *подальшого розвитку* наукові положення щодо реалізації особистісно-діяльнісного та комунікативного підходів до формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, шляхи впровадження положень контекстного навчання в практику.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дослідженні висновки та отримані експериментальні дані засвідчують ефективність реалізації виявлених і теоретично обґрунтованих педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Розроблено навчально-методичне забезпечення навчальної дисципліни за вибором студента «Вдосконалення моральної культури майбутніх учителів іноземних мов».

Матеріали дослідження та розроблені завдання для студентів з використанням методів самовдосконалення моральної культури будуть ефективними в освітньому процесі закладів вищої педагогічної освіти, а також у системі підвищення кваліфікації вчителів іноземних мов з метою їх професійного самовдосконалення.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка про впровадження № 07-10/1006 від 20.06.2018 р.); Рівненського державного гуманітарного інституту (довідка про впровадження № 58-01-12 від 30.05.2018 р.); Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка про впровадження № 68-19-93 від 31.01.2019 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження заслуховувалися й обговорювалися на науково-практичних конференціях, зокрема, на: міжнародних: «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Вінниця, 2018); «International Conference on European Science and Technology» (Munich, 2015); всеукраїнських: «Формування і розвиток духовної особистості в умовах університетської освіти: історія, теорія та практика» (Миколаїв, 2010); «Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи» (Умань, 2016); «Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспектива» (Умань, 2017); міжвузівській: «Актуальні проблеми підготовки майбутнього фахівця» (Миколаїв, 2012); на засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено у 13 публікаціях, з них 6 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному науковому періодичному виданні «Intellectual Archive», 6 статей у збірниках наукових і науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що об'єднують 8 підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (374 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 257 сторінок, з них основного тексту – 182 сторінки. Роботу ілюстровано 11 таблицями та 12 рисунками.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

1.1 Сутність моральної культури особистості та її значення у формуванні особистості майбутнього вчителя іноземних мов

На сучасному етапі розвитку суспільства, в період загострення проблем культурного і духовного відродження України, формування моральної культури майбутнього вчителя доцільно розглядати як найголовнішу передумову становлення української державності.

Розкриття сутності поняття «моральна культура» потребує аналізу дефініцій «культура» та «мораль».

Як зазначає філософ М. Каган у своїй праці «Філософія культури» [116, с. 54], поняття «культура» народилося в Стародавньому Римі як опозиція поняттю «натура» – тобто природа. Воно означало «оброблене», «штучне», на противагу «природному», «дикому» і застосовувалося, насамперед, для розрізнення рослин, вирощуваних людьми, від дикорослих. Згодом слово «культура» стало вбирати в себе все більш широке коло предметів, явищ, дій, загальними властивостями яких були їх надприродний, так би мовити «протиприродний» характер. Відповідно і сама людина тією мірою, в якій вона розглядалася як творець себе самої, як результат перетворення богоданного або природного матеріалу, потрапляла у сферу культури, і культура у такий спосіб набувала смислу «освіта», «виховання».

Культура (від лат. *culture*) – означає, по-перше, «культивування», «обробіток», «догляд», що стосується ґрунту, землі; по-друге, «виховання», «освіта», «розвиток» відносно людини; по-третє, «поклоніння», «пошана» [31, с.6]. Під культурою розуміють систему надбіологічних програм людської життєдіяльності (діяльності, поведінки і спілкування), що історично розвиваються і забезпечують репродукування і зміну соціального життя в усіх його основних проявах [83, с.61]. Ці програми представлені різноманітністю знань, норм, навичок, ідеалів, зразків діяльності, поведінки і спілкування, ідей,

гіпотез, вірувань, завдань, ціннісних орієнтацій тощо. У своїй сукупності і динаміці вони утворюють історично накопичуваний соціальний досвід. Культура зберігає, транслює цей досвід, передає його від покоління до покоління.

Поняття «культура» розвивалось історично. Л. Настенко у своєму дослідженні зазначає, що спочатку воно означало «обробіток людиною землі», згодом цей термін поступово набирає ширшого змісту. Ним стали позначати процеси обробітку матеріалів природи в різних ремеслах, а згодом – процеси виховання і навчання людини. Саме в такому, переносному значенні вперше використав поняття побутової мови, яке означало «обробіток ґрунту» у розумінні «обробіток людського розуму в процесі навчання і виховання» римський оратор і філософ Марк Тулій Цицерон у роботі «Тускуланські рукописи» (45 р. до н. е.). Подальший розвиток поняття «культура» був пов'язаний з його розповсюдженням на все штучне, створене людиною на противагу природному. У цьому значенні термін був використаний німецьким філософом-просвітителем і юристом С. Пуффендорфом у роботі «Про право природне» (1684 р.) [189, с. 76].

Надалі у творах філософів К. Гельвеція, Б. Франкліна, І. Гердера, І. Канта людина визначається як істота, наділена розумом, волею, здатністю творення, як «тварина, що робить знаряддя», а історія людства – як його саморозвиток завдяки предметній діяльності найширшому спектрі її всіляких форм – від ремесла й мови до поезії та гри. Подальша доля теорії культури в європейській філософії була зумовлена тим, що буття, світ, дійсність усвідомлювалися двоскладовими, що зосереджували в собі природу і культуру.

Німецький філософ Г. Гегель розглядав культуру як реалізацію розуму, але не людського, а Світового розуму. Гегель виявив надіндивідуальні закономірності світової культури, він вперше створив грандіозну злагоджену картину розвитку культури. Розвиток культури від філософії, релігії й мистецтва до державних форм вперше було розглянуто як закономірний, цілісний процес. Гегель не ігнорує різноманітність культурних форм і якісні

відмінності національних культур. Але кожна національна культура, на його думку, це лише ступінь у саморозгортанні Світового духу. Не зважаючи на те, що багато глибоких та плідних думок про мистецтво, міф, релігію, науку, природу, символи перетворюють праці Гегеля на важливе джерело культурологічного знання, виявлення ним закономірностей розвитку культури дозволяють розглядати концепцію Гегеля як теорію культури, яка має один з найголовніших недоліків, а саме відсутність місця для автономності і самоцінності людини.

Починаючи з другої половини XVIII століття, цей термін став широко використовуватися у європейській науковій думці. Культура витлумачувалась як один з найважливіших аспектів життя суспільства, пов'язаний із способом здійснення людської діяльності. Виникає декілька ліній у розробці проблематики культури. Перша з них розглядає культуру як процес розвитку людського розуму і розумних форм життя (французькі просвітителі); як історичний розвиток людської духовності – еволюція моральної, естетичної, релігійної, філософської, наукової, правової і політичної свідомості, що забезпечує прогрес людства (німецький класичний ідеалізм – Г. Гегель, Кант, Фіхте, Шеллінг; німецький романтизм – Гете, Шіллер, Ф.Шлегель; німецьке Просвітництво – Й. Гердер, Г. Лессінг). Інша лінія акцентує увагу на особливостях культури в різних типах суспільства, розглядає різні культури як автономні системи цінностей та ідей, що визначають тип соціальної організації (неокантіанство – М. Вебер, Є. Кассіер, Г. Рікерт). Згодом цю лінію продовжили М. Данилевський, П. Сорокін, А. Тойнбі, О. Шпенглер. Це поняття було розширене включенням всього багатства матеріальної культури, етнічних звичаїв, різноманітності мов і символічних систем.

XVII Всесвітній філософський конгрес, присвячений проблемі співвідношення філософії і культури, що відбувся в 1983 р., засвідчив той факт, що на той час у світовій культурологічній думці було відсутнє не лише єдине розуміння культури, а й загальний погляд на способи її вивчення.

Аналіз сучасних наукових джерел доводить, що поняття «культура» й понині науковці тлумачать по-різному. Але за такої різноманітності визначень того, що таке культура, існують деякі усталені положення щодо її розуміння. До них належить традиційне уявлення про культуру як сукупність створених людиною матеріальних і духовних цінностей.

Якщо особистість визнається фактом культури не як майбутня перспектива суспільного розвитку, і не як діяч культури, а як масово-значуще явище її сьогоденної організації, то і співвідношення культури і людини набуває нового значення. Культура постає вже не тільки у вигляді ідеалізованої перспективи індивідуального розвитку і формування, її також недостатньо розглядати і як необхідний «набір» загальних зразків життєдіяльності, низка основних соціальних функцій, ролей, область культурних «підсистем» дії і поведінки та ін. Поряд з визнанням людської індивідуальності універсально значущим феноменом культури, як зазначає вчений, вона постає як передумова і умова виробництва і відтворення особистісного ставлення до світу. А тому безумовне культуротворче значення отримує все те, що оточує нас у житті, всі стосунки між людьми, а не лише специфічні заняття людей, т. зв. культурних професій. Культура утворює поле людського існування у всій безпосередності і різноманітності його виявлень для людини. Тому і людина, на думку вченого, є завжди «людиною культури» безвідносно до його особливої вихованості, освіченості, начитаності.

У загальному контексті та найбільш ґрунтовніше, безперечно, поняття культура визначено у педагогічному словнику С. Гончаренко. Культура (від лат. *cultura* – виховання, освіта, розвиток) – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини, і втілюються в результатах продуктивної діяльності [83]. Отже, виховання і розвиток особистості як категорії педагогіки відображеноу феномені культури.

Сучасні філософи зазначають, що культура є способом людського буття (Е. Бистрицький, М. Каган та інші).

Вагомий внесок у розробку української національної культури зробили М. Грушевський, М. Драгоманов, П. Куліш, М. Павлик, Л. Українка, І. Франко, М. Хвильовий, Т. Шевченко та інші.

В історичному розвитку поняття «культура» була своя внутрішня логіка. Її розуміння йшло від ототожнення культури з усім, що створене людиною, до аналізу людської активності (діяльності, поведінки, спілкування). На кожному з етапів вводилися різні визначення цієї дефініції. Таких визначень американські культурологи А. Кребер та К. Клакхон нараховують близько трьохсот. «Уявлення про те, що таке культура, були досить різноманітними: від розуміння її як наукуваної поведінки або її абстракції, як механізму захисту, «сукупності соціальних сигналів і відповідей», до варіантів, у яких культура просто зникла як така, у якій відсутня онтологічна реальність» – резюмує Л. Мостова роздуми Л. Уайта з цього приводу [с.145].

Попри значну строкатість дефініцій культури, абсолютна більшість з них у сучасній вітчизняній культурології зводиться до декількох домінантних концептуальних напрямків чи комбінацій. По-перше, характеристика культури як динамічного процесу розвитку сутнісних сил людини, творчої самореалізації особистості як суб'єкта культурно-історичного поступу. Представники цього напрямку: Є. Баллер, Л. Коган, Л. Круглова, М. Межуєв, Е. Ржабек, В. Семенов, Л. Сохань та інші. По-друге, аксіологічне визначення культури як системи ціннісних орієнтацій суспільства і особистості, зумовлених ними параметрів і норм колективної та індивідуальної свідомості і поведінки, а також системи продукування цих цінностей професійного, конфесійного чи іншого характеру (духовно-інтелектуальних, художніх, соціальних, етнічних, релігійних тощо). Такий підхід обстоюють учені С. Анісімов, А. Арнольд, В. Блюмкін, М. Дьомін, С. Дробницький, Н. Розов, Е. Соколов, Н. Чавчавадзе та інші. По-третє, діяльнісне дефініціювання культури, що визначає її як сукупність локальних технологій життєдіяльності та одержаних внаслідок їх застосування продуктів (В. Давидович, Б. Вишневський, В. Жариков, Ю. Жданов, Н. Злобін, М. Каган, Е. Маркарян та інші). По-четверте, визначення культури як

сукупності знань, соціального досвіду, який транслюється в просторі і часі, інформаційних технологій, знакових систем, семантичних архетипів і стереотипів свідомості (Ю. Лотман, М. Мамардашвілі, Б. Успенський та інші).

У межах діяльнісного підходу, який переважає у вітчизняній культурології, найпоширенішими є дві орієнтації. Представники однієї з них (Н. Злобін, М. Каган) розглядають культуру як процес творчої діяльності, в межах якої відбувається не тільки духовне збагачення суспільства новими цінностями, але й самотворення суб'єкта культурно-історичного процесу. Адепти іншої орієнтації (В. Давидович, Ю. Жданов, Е. Маркарян) бачать у культурі специфічний засіб людської діяльності, який забезпечує збереження і відтворення цивілізації в умовах мінливості навколишнього світу.

Погляд на культуру, яка відображає не лише характеристику різноманітних галузей діяльності людини, а визначається як спосіб людського буття, лежить в основі інтерпретації культури представниками київської світоглядно-гносеологічної школи (Е. Бистрицький, В. Іванов, В. Козловський, В. Малахов, С. Пролєєв), що здійснили свій внесок у розробку онтологічного підходу. Започаткувавшись у працях В. Іванова, ця точка зору знайшла своє продовження у доробку його учнів і послідовників, які, використовуючи позитивні аспекти марксистської методології, звертаються до сучасних досягнень європейської філософії та суспільної практики. У їхньому розумінні культура не елітарна привілейована галузь людської історії, не просто найвищий рівень людської діяльності. Вона присутня на всіх рівнях життя людини. Причетність людини до світу культури не визначається індивідуальним рівнем освіченості, вихованості чи начитаності. Культура – це форма реального буття, а не перспектива існування людини. «Вектор такого розуміння культури спрямований на історичну перспективу збереження і, можливо, відродження культури як особливого культурного світу, та все ж вказує на культуру як життєву реальність, в світ безпосереднього, культурного життя. Культура як така не утворює перспективу ідеального проекту суспільства майбутнього, універсального розвитку особистості, а береться як

буття у світі культури, «тут» і «тепер» наявна причетність такій культурі. Культура тому є насамперед способом людського буття» [с.11].

Певну визначеність у розуміння поняття «культура» внесла Всесвітня конференція з культурної політики, проведена під егідою ЮНЕСКО у 1982 році. Вона ухвалила декларацію, в якій культура визначається як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних та емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, системи цінностей, традицій, вірувань. Саме такої думки, яка дозволяє подати фундаментальні культурні цінності різних епох як цілісні системи, дотримується український культуролог М.Попович [236, с.3].

Педагогічний погляд на культуру прослідковується у визначенні, наведеному в «Українсько-російському словнику навчально-педагогічних понять і термінів». Л. Вовк трактує поняття «базова культура особистості» як цілісності, що включає в себе оптимальну наявність властивостей, якостей, орієнтацій особистості, що дозволяють розвиватися в гармонії із суспільною культурою, тобто вносити в її розвиток посильний внесок. Реалізація змісту базової культури, на думку автора спрямована на формування особистості, яка поєднує в собі світоглядну культуру, громадянськість та творчу індивідуальність. Основою базової культури Л.Вовк вважає загальнолюдські цінності [274, с.52].

Жодне із згаданих вище і тих, що залишилися поза увагою, визначень не в змозі висвітлити всі аспекти культури як одного з найскладніших філософських і соціологічних понять, яке охоплює неосяжний світ явищ, жодне не може претендувати на повне окреслення цієї дефініції. Безумовно, більшість з них не суперечать одне одному, а взаємодоповнюються.

С. Настенко на основі концептуально-філософських підходів до визначення культури було виокремлене таке формулювання: *культура* – це система життєвих сенсів суб'єкта (особи, групи, спільноти), що реалізується у засобах та результатах діяльності. У кожному акті та результаті людської

діяльності разом з іншими обов'язково присутній і культурний аспект, особлива сфера нашої життєдіяльності [189, с.11].

Поняття «культурна», «цивілізована», «освічена» людина не є тотожними. Особистість може бути цивілізованою (освіченою, умілою), але малокультурною, якщо вона бездуховна, тобто сенс її діяльності не зумовлений світовою чи вітчизняною культурою. Можна стверджувати, що характеристика людини як суб'єкта культури (носія та творця життєвих сенсів) – найглибинніша. Культура особистості створюється її власними зусиллями. Кожна культурна людина має переробити у власній душі цінності світової та вітчизняної культури. Тільки за цієї умови вона здатна визначити своє особисте ставлення до світу, власні життєві сенси, які зумовлюють той конструктивний діалог, який веде її неповторна індивідуальність, відчуття причетності до життєвого сенсу людства, культури свого народу. Поняття «життєвий сенс» є первинною засадою вибору особистістю відповідної мети та засобів діяльності. Система життєвих сенсів складає аксіологію діяльності (її ціннісно-орієнтовний ґрунт), а система мети та засобів – технологію діяльності (спосіб організації процесу досягнення життєвих сенсів). До основних підсистем культури належать: 1) система життєвих сенсів (ціннісна, смислотворча основа культури); 2) діяльність щодо їх реалізації та втілення в життя; 3) результати цієї діяльності, в яких втілені опредметнені життєві сенси, які утворюють системотвірне «ядро» сутнісних сил людини [283, с.10–14].

Розглянемо ставлення до моралі та моральної культури особистості майбутнього вчителя філософами, психологами та педагогами.

За останні десятиліття здійснено значну дослідницьку роботу з проблеми формування моральної культури особистості у наукових працях з філософії (А. Буров, М. Каган), педагогіки та психології (Ш. Амонашвілі, А. Апольдова, Л. Архангельського, В. Бакштановського, Д. Водзенського, Л. Волченка, В. Лабунець, А. Пінт, А. Гусенова, І. Надольного, А. Титаренка, П. Федосєєва). Важливу роль стосовно розуміння сутності моральної культури людини відіграють праці відомого китайського філософа Конфуція та німецьких

мислителів А. Шопенгауера та Ф. Ніцше. На двох загальних ідеях – самоцінності і людській особистості базується й етична система Імануїла Канта. У працях багатьох великих педагогів, зокрема Я. Коменського, Д. Локка, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, яскраво прослідковується ідея моральності.

У своїх бесідах і дискусіях ще давньогрецький філософ Сократ зосереджував основну увагу на пізнанні сутності чесноти. На його думку, передумовою моральності є знання того, що таке чеснота. Справжня моральність, за Сократом, – знання того, що є благо і прекрасне, і водночас корисне для людини, що допомагає йому досягти блаженства і життєвого щастя. Якщо проаналізувати міркування Сократа, що дійшли до нас завдяки його учням, то у центрі всієї його філософії стоять питання про моральні чесноти, моральні якості людини. Власне вчення Сократа – це філософія моралі. Призначення людини він бачив не в пізнанні природи, а в пізнанні себе і у звертанні до власної совісті.

Платон, будучи одним з найталановитіших учнів Сократа, продовжив його міркування стосовно знання про чесноти. Особливістю вчення Платона є те, що він сформулював думку про інший, неземний світ, світ ідей, в якому головною є ідея блага; цей світ не просто кращий за наш, земний, він – ідеальний. І саме в цьому світі діють моральні закони, яких Платон не бачив в земному житті. Однією з причин конструювання Платоном ідеального світу дослідники його вчення вважають страту його вчителя – Сократа. Платон дійшов висновку, що світ, який вбиває праведників, не може вважатися єдиним світом. Напевно, є інший світ, де Сократа не вбивають, а підносять, де добродійні є одночасно і щасливими.

Багато праць іншого давньогрецького філософа Аристотеля присвячено міркуванням про поняття добра, закони морального життя та діяльності людини. Зокрема, у працях Аристотеля про етику (філософію моралі) прослідковується думка про те, справжня етика не зводиться до одного лише знання добра, тому що людина, яка знає добро, може, захоплюючись чуттєвими бажаннями, діяти негідно. Аристотель вважає, що головна сутність етики в

напрямі вільної і розумної діяльності душі до доброго. Спочатку ця розумна етична діяльність буває тільки результатом окремих актів вільного рішення душі; але через вправління вона стає звичною і перетворюється в «постійну якість волі», незмінну властивість характеру. Тоді розумний елемент душі безперервно панує над тим її елементом, який доступний впливу чуттєвих вражень і пристрастей; тоді людина живе добродібно і постійно вчиняє морально.

Головну відмінну рису добродібності людини Аристотель вбачає в тому, щоб триматися розумної середини між протилежними крайнощами: наприклад, пороками є дві крайності: марнославство і легкодухість, а середина між ними – великодушність – є, на думку Аристотеля, моральною добродібною.

Відомий німецький філософ, гуманіст, лікар, музикознавець, суспільний діяч, лауреат Нобелівської премії миру А. Швейцер у праці «Культура та етика» ставить перед собою завдання пробудити в тогочасному суспільстві прагнення до створення філософськи обґрунтованого і практично застосовного оптимістично-етичного світогляду, вважаючи основною причиною занепаду культури в західному суспільстві на той час відсутність такого світогляду. При цьому він вважає, що необхідно відмовитися від оптимістично-етичної інтерпретації світу в будь-якій її формі, адже етику неможливо обґрунтувати, виходячи з пізнання світу. Він проголошує незалежність етики від світогляду, песимізм пізнання і оптимізм дії, практики [308, с.11].

Також цікавою є думка А.Швейцера про співвідношення етики та моралі: етика, на його думку, можлива не як знання, а як індивідуальний вибір, дія, поведінка, тому етикою він вважав не тільки мораль у вузькому сенсі, а й моральність особистості.

У межах нашого дослідження важливою є думка німецького філософа стосовно співвідношення етики та культури. По-перше, культуру у найзагальніших рисах він розглядає як прогрес, матеріальний і духовний прогрес як індивідів, так і всіляких спільнот. По-друге, сутність культури він

бачить дwoякою: культура, на думку вченого, складається з панування розуму над силами природи і з панування розуму над людськими переконаннями і помислами; важливішим вважає те, що на першій погляд може здатися менш істотним – панування розуму над характером думок людини. Обґрунтовуючи свою тезу, А. Швейцер доводить, що у першому випадку, тобто за умови панування, яке ми забезпечуємо собі за допомогою розуму над силами природи, будемо мати не справжній прогрес, а прогрес, якому притаманні разом з перевагами і недоліки, що здатні стимулювати безкультур'я, так як негативний вплив на культуру економічних умов того часу частково пояснюється тим, що люди поставили собі на службу сили природи за допомогою машин. Але в цьому випадку, на думку вченого, тільки панування розуму над людськими переконаннями і помислами дасть гарантію, що люди і цілі народи не використають один проти одного силу, яку зробить для них доступною природа, що вони не втягнуться в боротьбу за існування, набагато страшнішу, ніж та, яку людині доводилося вести в нецивілізованому стані. І, нарешті, потретє, що логічно випливає з попереднього, справжній культурний розвиток як окремої особистості, так і людства загалом, можливий лише за умови панування духовного (сюди ж належить моральність особистості) над матеріальним [308, с.25].

О. Лавріненко, досліджуючи педагогічну майстерність у історико-педагогічному вимірі [157, с. 16], зазначає, що відомий французький громадсько-політичний та культурно-освітній діяч Шарль Роллен (1661–1741 рр.) у своїх працях наголошував на важливості виховання, яке має здійснювати вчитель: «Мета вчителів не лише навчити учнів латинській чи грецькій мові, писати твори та складати вірші, креслити на папері лінії і фігури. Ці знання, я не заперечую, потрібні і корисні, вони заслуговують уваги, але вони є лише засобом, а не метою педагогічної діяльності. Мета вчителів – привчити своїх учнів до серйозної самостійної праці, примусити їх поважати і любити науки, окреслити їм шлях для самостійного пошуку наукових догм. Мета вчителя полягає в удосконаленні розуму і серця – збереженні цноти учнів, у навчанні їх

правил чеснот і хороших звичок» [157, с. 16]. А стосовно моральності педагога, Роллен вказує: «Велике щастя для молодих людей – знайти таких педагогів, життя яких було б постійним вихованням, дії яких ніколи не суперечать тим настановам, які вони намагаються привити своїм учням. Не знаю більшого задоволення, ніж за допомогою своїх здібностей учити молодих людей, що з часом стали б досвідченими професорами і своїм талантом приносили б славу університетам та школам» [157, с. 16].

Український філософ і педагог П. Юркевич, характеризуючи професію вчителя, надає більшого значення наявності у нього моральних якостей, ніж професійних: «...Вчитель навчає дітей, повідомляючи різноманітні відомості, але ще більше він навчає їх власним духом і моральним вираженням усієї своєї особистості, досконалістю тих форм, якими користується у процесі викладання» [157, с. 194].

Видатний хірург і педагог М. Пирогов, обстоюючи єдність загальнолюдського і професійного розвитку особистості педагога, стверджував, що кожен учитель школи будь-якого ступеня лише тоді відповідає своєму призначенню, коли водночас із викладанням виховує учня. З огляду на це, можна зробити висновок, що бездоганне володіння предметом (у нашому випадку іноземною мовою) вчителю школи чи викладачу вищого навчального закладу потрібно не лише з освітньою метою, але і з виховною, тобто для здійснення ефективного впливу на особистість. Вчений зазначав: Учителеві слід пам'ятати, що учнів він виховує не лише через викладання, а й через власну поведінку, через особистісні якості [206, с. 193].

Не заперечуючи спеціальної педагогічної підготовки майбутнього вчителя і розвитку його професійних якостей, видатний вітчизняний педагог К. Ушинський говорить про пріоритет особистісних якостей над професійними: «...особа вихователя значить все у справі виховання» [147, с. 235]. Педагог, високо оцінюючи особистість учителя, справедливо вважав, що вплив педагога на вихованців становить ту виховну силу, яку не можна замінити ніякими статутами і програмами, ніякою організацією учбових закладів.

С. Русова радить «запровадити у добрий процес навчання і добрі товариські відносини з учнями, керувати їх духовними інтересами в позакласній роботі, разом здійснюючи спільну справу, утворюючи певну моральну атмосферу» [248, с. 117].

Духовні витoki моралі українського народу глибоко розкриті у працях народного мислителя, просвітителя і філософа Г. Сковороди. Шлях до морального вдосконалення він бачив у самопізнанні, освіті, науці. «Кожен повинен пізнати свій народ, і в народі себе» [260, 115].

Усі видатні українські письменники, поети, зокрема, Т. Шевченко, І. Франко, М. Коцюбинський та інші, у своїх творах багато уваги присвятили питанням моралі та моральному вдосконаленню людини.

І. Франко вважав, що бути вчителем – найпочесніший обов'язок, і для виконання вчительських функцій людині потрібні певні «моральні основи» і «відчуття людської душі». Письменник підкреслював, що особистий приклад вчителя відіграє важливу роль у справі виховання учнів. Зокрема, як зазначає В. Попова, у своїх творах «Учитель», «Борис Граб» та ін. І. Франко змалював справжніх передових учителів, наділивши їх такими рисами, як людяність, чуйність, правдивість, гуманність [].

Українська поетеса Л. Українка з-поміж вимог до особистості вчителя найвищими вважала вимоги саме до моральних якостей вчителя, бо виховання високої моральності дитини неможливе без власного прикладу вихователя. На думку Лесі Українки, вчитель має бути найпрекраснішою людиною, якій властиві кращі духовні якості, справжній учитель той, хто досконало володіє предметом, розуміє своє значення у суспільстві, хто має тверді переконання, велику душевну доброту, глибоко моральна особистість. Ідеал учителя з високими, світлими ідеями добра і справедливості вона втілила в образі Річарда з поеми «У пущі» [157, с. 104].

Доцільно проаналізувати сучасні наукові дослідження, присвячені формуванню моральної культури майбутніх фахівців.

Про значення моралі в житті людини сучасний український психолог І. Бех зазначає: «Мораль постає як практично-оціночний спосіб ставлення людини до дійсності, вона регулює поведінку людей із позиції ставлення принципового протиставлення добра і зла, належного і бажаного» [30, с. 123].

Формуванню моральної культури студентів закладів вищої освіти торговельно-економічного профілю присвячено дослідження Л. Бурдейної [45]. У процесі дослідження авторкою встановлено, що успішність формування моральної культури студентів забезпечують такі умови: використання концепції знаково-контекстного навчання; впровадження діалогічного спілкування професійного спрямування; залучення студентів до пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної і практичної діяльності. Дослідницею розроблено методику організації навчально-виховної діяльності, що забезпечує розвиток моральної культури особистості студента, яка реалізує сукупність обґрунтованих педагогічних умов. Вона полягає у здійсненні цілеспрямованого впливу на компоненти моральної культури і передбачає застосування комплексу методів і форм навчально-виховної роботи: дискусія, діалогізація, створення ситуацій морального вибору, етичного оцінювання та співвіднесення з відповідними моральними нормами та ін. Найбільш вживаними, на думку авторки, є різні види ігор: сюжетно-рольові, імітаційні, інтерактивні, ділові, позиційні.

У дисертації К. Байші «Соціально-педагогічні умови морального виховання студентів у позанавчальній діяльності» доведено, що успішна результативність формування моральної особистості досягається включенням студентів в активну практичну діяльність в ролі її суб'єкта, детальним ознайомленням з нормами моральної поведінки і особливостей моральної взаємодії викладачів зі студентами, зі спеціально проєктованими формами і змістом виховної роботи, спрямованих на моральне виховання студентів, постійним самостійним аналізом виховних ситуацій і фактів, вирішенням цілеспрямованих педагогічних завдань [12].

Основоположним чинником, що, безперечно, сприятиме ефективному здійсненню морального виховання студентів, є організація педагогічного управління процесом міжособистісної взаємодії студентів у процесі позанавчальної діяльності, коли кожен студент є ініціатором, організатором і творцем міжособистісної взаємодії, хоча автором не обґрунтований механізм організації такого управління на практиці.

Стосовно співвідношення між моральним вихованням як засобом формування моральної культури та іншими видами виховання з-поміж науковців немає одностайної думки. Зокрема, Ю. Колесник [ ] розглядає систему морально-екологічного виховання студентів, вважаючи екологічне виховання однією із підсистем морального виховання, а Н. Мойсеюк [179] і екологічну, і моральну та інші види вважає складовими базової культури особистості, яку розглядає як цілісність, що включає в себе оптимальну наявність властивостей, якостей, орієнтацій особистості, що дозволяє індивіду розвиватися в гармонії з суспільною культурою.

У своїй статті О. Лукач [164], наголошуючи на актуальності формування моральної культури у студентів закладів вищої педагогічної освіти, розкриває педагогічні умови оптимізації цього процесу в системі позааудиторної виховної діяльності. Такими педагогічними умовами автор вбачає: організацію системи виховної позааудиторної діяльності; активізацію морально-емоційної контактності студентів, створення можливостей для прояву ними моральних якостей; запровадження діалогічного підходу у відносини між викладачем і студентами, між самими студентами.

Про необхідність формування моральної культури у сучасних студентів закладів вищої освіти свідчить також і дослідження О. Денищика [89], який на основі вивчення досвіду роботи Хмельницького університету управління та права та інших закладів вищої освіти, робить висновок про те, що в організації етичної освіти переважають просвітницькі форми. Прикладна етика у навчальних планах закладів вищої освіти, які готують юристів, не набула широкого застосування. У більшості науково-педагогічних працівників відсутні

можливості для виховної роботи зі студентами в позааудиторний час. Недостатнім є рівень методичної підготовки викладачів. У результаті констатувального експерименту, автором встановлено, що кожний п'ятий студент першого курсу мав низький рівень сформованості моральної культури і лише 40% – високий. У процесі математично-статистичної обробки автором підтверджено думку про те, що сформованість моральної культури залежить від етичної наповненості соціально-педагогічної складової, застосування сучасних педагогічних технологій, гуманізації відносин у стосунках «викладач – студент» та впровадження діалогічного спілкування, піднесення ролі студентського самоврядування у виховному процесі, наявності виховного соціокультурного середовища та часу перебування майбутніх юристів у ньому.

Інтеграційні процеси в Європі, збільшення числа контактів американців з представниками інших націй породжують винятково прагматичні причини необхідності вивчення чужої культури. Так, Е. Стюарт і М. Беннетт наводять безліч прикладів того, як американські фахівці (бізнесмени, інженери, вчителі, місіонери) не змогли організувати плідну співпрацю з жителями країн Азії та Африки через недостатнє знання їх культурних особливостей [371].

Однак звернення західних педагогів до проблеми інтеркультурної освіти пояснюється не тільки прагматичними причинами. Дедалі більша кількість американських і європейських учених усвідомлює той факт, що багато західних цінностей, які раніше вважалися універсальними, такими не є і що не тільки західний стиль життя можна назвати «сучасним» і «продуктивним» [369, с.59]. Ми усвідомлюємо необхідність знайомства з чужою культурою заради збагачення власної. Так, сприйнятливність американців до східної культури може допомогти їм подолати надмірний індивідуалізм, відчуженість людини від оточуючих людей і природи, обмеженість механістичного погляду на світ, виробити цілісний і естетичний світогляд, розвинути гнучкість і інтуїцію [369, с. 407–409].

Р. Барроу зазначає, що вчитель з англомовної країни, який викладає свою мову іноземцям, не може не бути представником західної системи цінностей,

навіть якщо він спеціально не збирається нав'язувати її своїм учням [340, 38]. Викладач англійської мови повинен враховувати цей факт, щоб його діяльність не сприяла т. зв. «культурному імперіалізму». Він також несе відповідальність за те, щоб англійська мова стала для його учнів ключем до розуміння художньої, політичної і соціальної культури Великобританії і США, адже, стверджує Д. Холлі, у багатьох іноземців, особливо молодих, одностороннє сприйняття англійської мови: воно асоціюється з підприємництвом і комерцією, заволодіння ним розглядається як талісман успіху і вхідний квиток у забезпечене життя [338, с. 75].

Погляди на те, які аспекти культури країни мови, що вивчається, залучати до навчальної програми, останнім часом зазнали деяких змін. У класичних гуманістичних моделях мовної освіти культура (зазвичай, малася на увазі висока культура, культура з великої літери) традиційно посідала значне місце. Пізніші моделі мають тенденцію до акцентування поведінкової культури і особливо її ролі у спілкуванні [331, с. 3]. Б. Томалін і С. Стемплескі зазначають, що для вивчення культури з великої літери існують чіткі програми і підручники. Інформація про поведінку людей, зумовлену національними особливостями, тісно пов'язана з досліджуванним мовним матеріалом, однак цей аспект культури також повинен бути чітко визначений у програмі і стати постійною рисою уроку іноземної мови [373, с. 7].

Знайомство учнів з чужою культурою і вироблення у них навичок міжкультурного спілкування здійснюється в англомовних країнах шляхом читання відповідної літератури, зустрічей з представниками зарубіжної культури, вирішенням проблемних ситуацій міжкультурних конфліктів (*case studies, critical incidents studies*), рольових ігор [369, с. 41–43]. Це навчання, зазвичай, носить прагматичний характер. Завдання збагачення моральної культури учнів у результаті знайомства з чужою культурою, здебільшого, не ставиться, хоча педагоги і методисти відзначають, що вивчення зарубіжної культури допомагає краще зрозуміти себе, усвідомити свої забобони [369,

с. 59], загострює спостережливість, стимулює критичне мислення, розвиває терпимість [371, с. 3].

Аналіз наукових джерел дають можливість зробити висновок, що моральна культура є важливою складовою процесу професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя іноземних мов. Вона, по-перше, є системотвірним фактором процесу підготовки студентів закладів вищої педагогічної освіти, а, по-друге, наскрізною ланкою, яка пронизує кожен її компонент.

Отже, формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, розглядається як освітній процес, що відбувається в ході аудиторної та позааудиторної роботи студентів та їх самостійної діяльності над вдосконаленням професійно важливих моральних цінностей, ідеалів, поглядів і переконань. Моральною культурою майбутнього вчителя іноземної мови є цілісність, що включає засвоєні і прийняті особистістю моральні норми, принципи, категорії, ідеали, і водночас виражає її відповідні ставлення до інших людей, до себе, до майбутньої педагогічної діяльності, до природи.

1.2 Модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов

З метою досягнення основної мети та розв'язання завдань пропонованого дослідження, розроблено модель формування у майбутнього вчителя іноземних мов моральної культури.

Дефініція «модельовання» є похідним від поняття «модель» і означає «розробку, створення моделі» [82, с. 141]. Але модельовання, зазвичай, тлумачать значно ширше, а саме: як особливий вид експерименту при науковому пізнанні [276, с. 81–83]; як вивчення складних явищ шляхом розробки та дослідження моделей [43, с. 52].

Сьогодні модельовання використовується в різних науках і на усіх етапах наукового дослідження. Евристична сила цього методу визначається тим, що за його допомогою вдається провести вивчення від складного до простого,

небаченого і невідчутного до видимого і відчутного, незнайомого до знайомого тощо. Моделювання, як один із інтегральних методів наукового дослідження, також широко використовується і в педагогіці. Г. Матушинський і А. Фролов зазначають, що воно дозволяє об'єднати емпіричне та теоретичне в педагогічному дослідженні, тобто поєднувати у процесі вивчення педагогічного об'єкта експеримент з побудовою логічних конструкцій та наукових абстракцій [171, с. 187]. Застосування моделювання в педагогіці дає можливість детально проаналізувати та оцінити основні етапи навчального чи виховного процесу, його елементи та поведінку суб'єктів. Моделювання спрямоване на побудову «ідеальної моделі», яка покликана оптимізувати педагогічний процес, підвищити його результативність.

Метод моделювання обґрунтовано у роботах В. Штофф, І. Новик, Б. Глинського, В. Венікова та ін. Також проблеми моделювання в педагогічних дослідженнях всебічно висвітлюються у працях С. Архангельського, А. Зотова, Н. Кузьміної, Ю. Конаржевського та ін. Аналізуючи зазначені вище праці, можна стверджувати, що під час розгляду моделювання в педагогіці, характеристики моделей повинні легко сприйматись дидактично, порівняно з відповідними характеристиками об'єкта моделювання [82, с. 72].

С. Архангельський зазначає, що методологічна потужність такого ракурсу осмислення педагогічних явищ зумовлена розглядом об'єкта дослідження як елементів взаємопов'язаних систем. Будучи аналогом соціальної реальності, модель, з одного боку, відтворює об'єкт дослідження, з іншого – надає нову інформацію про цей об'єкт. Однак припускається «навмисно обмежений вибір характеристик об'єкта, що вивчається» [8, с. 112].

К. Гнезділова та С. Касярум відзначають, що у дослідженні педагогічних процесів створення моделі є найкращим методом, який надає певну інформацію про процеси, що відбуваються у т. зв. «живих системах» [76, с. 8].

Модель – це уявна або матеріалізована система, що відображає й відтворює об'єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна замінити його так, щоб його вивчення дало нові відомості про цей об'єкт [83].

У психологічній енциклопедії під моделлю розуміють «деяку систему об'єктів або знаків, яка відображає суттєві властивості оригіналу. Часткова подібність до оригіналу дає змогу використовувати модель як замітник оригіналу. Її відносна простота робить таку заміну особливо наочною і зумовлює перевірку істинності і повноти теоретичних уявлень у різних галузях знань» [231, с. 209]. Метою побудови концептуальної моделі є створення штучних об'єктів, за допомогою яких з суттєвих для моделі позицій подаються реальні явища або системи. «Зміст концептуальної моделі становлять образи і уявлення, які не тільки відображають дійсність, а й виступають узагальненими схемами поведінки, набутими під час навчання» [231, с. 210].

Аналіз філософських джерел (Л. Ілічова, С. Ковальов, В. Панов, П. Федосєєва та ін.) засвідчує досить різнопланове трактування моделі – «схема», «взірець», «структура», «знакова система», «аналог». Вважається, що модель може виступати як ілюстрація методики, спрямованої на досягнення мети дослідження.

С. Гончаренко зазначає, що під моделлю слід розуміти штучну систему елементів, яка: з певною точністю відображає деякі властивості, сторони, зв'язки об'єкта, що досліджується [82, с. 26]. Модель завжди, на думку вченого, виступає як аналогія і є проміжною ланкою між висунутими теоретичними положеннями та перевіркою в реальному педагогічному процесі. Механізм моделювання складається, зазвичай, із таких операцій: перехід від природного об'єкта до моделі, побудова моделі; експериментальні дослідження моделі; перехід від моделі до природного об'єкта, який полягає в перенесенні результатів, одержаних при дослідженні, на цей предмет [82, с. 26]. Жодна модель, навіть дуже складна, не може дати повного уявлення про об'єкт вивчення і точно передбачити його розвиток або описати траєкторії його руху в якомусь власному просторі. Тому й доводиться науковцям при конструюванні моделей балансувати на межі їх повноти і валідності. Певну перспективу бачать у побудові комплексу моделей, які описують різні фактори розвитку освітньої системи. С. Гончаренко підкреслює, що йдеться саме про комплекс, а не

довільний набір моделей, який призводить до електичності, довільності й хаотичності опису. В конструюванні цілісного комплексу моделей і проявляється професіоналізм дослідника [82, с. 27].

Найбільш глибоке визначення поняття «модель», безперечно, подає В. Штофф, який зазначає, що «під моделюванням можна розуміти систему, яка уявляється, та яку можна реалізувати матеріально, система, яка, відображаючи та відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт» [313, с. 42]. А. Пехота, зокрема вважає, що модель є інструментом для регулювання процесу особистісного професійного розвитку фахівця [216, с. 22].

Модель можна сприймати у двох значеннях: у широкому – певне спрощення дійсності, її ідеалізація; у вузькому – «коли прагнуть зобразити певне явище за допомогою іншого, більш вивченого, що легше зрозуміти» [256, с. 39]. Отже, вона є результатом абстрактного узагальнення практичного досвіду, співвіднесенням теоретичних уявлень про об'єкт і емпіричних знань про нього.

Традиційним при класифікації моделей є їх поділ на матеріальні (статичні і динамічні) та ідеальні (образні, знакові, уявні) [313, с.10]. Варто зазначити, що ідеальні моделі об'єктів, явищ, процесів набули значного поширення в педагогічних дослідженнях.

Розглядаючи структуру моделі, Б. Гершунський зазначає, що вона повинна бути «спадкоємопов'язаною» (за вертикаллю і горизонталлю) з суміжними, освітніми ланками та з зовнішнім соціальним середовищем, бути «чутливою» до змін у ньому, вчасно з необхідними корективами «відкликатися на ці зміни» [75].

А. Кочергін розглядає моделювання як «...метод опосередкованого пізнання за допомогою штучних і природних систем, які зберігають деякі особливості об'єкта дослідження, що створює можливість презентувати цей об'єкт у певних відношеннях і надавати про нього нові знання» [149, с. 37].

Відповідно до положень, розроблених В. Пікельною, моделювання може визначатися як:

- метод наукового дослідження;
- основа розробки нової теорії;
- механізм визначення перспективи розвитку [223, с. 248].

Дослідницею запропонована така класифікація функцій моделей:

- нормативна (дозволяє порівнювати явище (процес) з іншим, більш дослідженим);
- систематизуюча (дозволяє розглядати дійсність в сукупності);
- конкретизуюча (дозволяє розробити і обґрунтувати теорію);
- пізнавальна (спрямована на розгляд наукових та прикладних завдань) [223, с. 263].

Варто зосередити увагу на конструктивних ідеях, пов'язаних із моделюванням формування моральної культури майбутнього педагога та використанням різних функцій моделей. Витоками ідей є осмислення рекомендацій сучасних науковців і педагогів-практиків: основою моделювання нової системи підготовки педагогів є академічна підготовка; творчий, інноваційний підхід; формування професійних умінь педагога у процесі базової підготовки.

Основні напрями розробки моделі спеціаліста вищої школи достатньо повно висвітлено О. Смірноюю. За основу моделі спеціаліста дослідницею взято його діяльність, а з-поміж опису базових характеристик цієї діяльності можна бачити уміння та навички:

- проблеми (завдання), які треба вирішувати спеціалісту в професійній діяльності;
- типи діяльності, тобто способи або прийоми, за допомогою яких вирішуються сформульовані завдання;
- функції, тобто узагальнені характеристики основних обов'язків, які виконуються відповідно до вимог професії;
- шляхи вирішення окреслених проблем або завдань;

- знання теоретичного або прикладного характеру, якими оперує у своїй діяльності спеціаліст;
- уміння та навички, за допомогою яких досягаються бажані результати;
- якості (індивідуально-типологічні параметри) особистості, що забезпечують успішність дій в обраній галузі;
- ціннісні орієнтації та установки [256, с. 27].

Отже, моделювання стає оригінальним методом дослідження специфічно організованих об'єктів, а модель – засобом пізнання, який ґрунтується на аналогії. Модель слугує лише узагальненим відображенням явища, вона не тотожна йому. Модель є результатом абстрактного узагальнення практичного досвіду. Робота з моделями дає нову інформацію про об'єкти, дозволяє досліджувати закономірності, недосяжні для пізнання іншими способами. Однак складність і своєрідність педагогічних систем вимагає врахування їх специфіки при використанні прикладної теорії моделювання.

Під час побудови конкретної моделі, науковцям доводиться нехтувати деякими другорядними елементами. С. Гончаренко стверджує, що жодна модель, навіть дуже складна, не може дати повного уявлення про об'єкт вивчення і точно передбачити його розвиток або описати його траєкторію руху в якомусь власному просторі. Тому їм доводиться науковцям при конструюванні моделей балансувати на межі їх повноти і валідності [82, с. 120]. Російський математик В. Арнольд називає моделі, в яких наявна невизначеність, множинність шляхів розвитку – «м'якими» і доводить їх користь на відміну від «жорстких» моделей, у яких все передбачено і виключена варіативність. Безперечно, при побудові «м'якої» моделі доцільно використовувати синергетичний підхід, тому що ефективне управління системою, яка самоорганізується, можливо тільки у випадку виходу її на власний шлях розвитку [9]. Можна вважати продовженням цієї думки твердження Р. Шеннона, який зазначає, що будь-який набір правил для розробки моделей у найкращому випадку має обмежену користь і може слугувати лише каркасом

майбутньої моделі. На думку дослідника, не існує магічних формул для вибору змінних, параметрів, відношень, що описують поведінку системи, обмежень, а також критеріїв ефективності моделі [301].

У наукових дослідженнях прослідковується думка, що «побудувати модель – означає провести матеріальне або уявне імітування реальних сутностей системи шляхом створення спеціальних аналогів, у яких відтворюються принципи організації й функціонування цієї системи, тобто визначити мету розвитку проблеми за допомогою моделі; основні компоненти, що становлять її сутність; об'єктивно існуючі взаємозв'язки між компонентами; перевести компоненти системи на абстрактну мову (символьну, знакову, графічну тощо), обрати спосіб зображення та побудови моделі» [60, с. 157]. Здебільшого, моделі мають лінійний характер та відтворюють зв'язки між складовими системи.

Тому, моделюючи процес формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, потрібно керуватися основними принципами загальної теорії систем (за О. Павленко), а саме: *органічної цілісності систементів* (ступінь зв'язку елементів між собою, за якого зміна одного з них викликає зміну в інших або у системі загалом); *функціональної та організаційної єдності* усіх систементів; *централізації організації та управління* системою (процесом формування моральної культури) із збереженням відносної самостійності систементів; *ефективності* системи, яка залежить від ступеня її сумісності з освітньо-виховним середовищем університету (система, яка успішно функціонує в одних умовах, може виявитися неефективною в інших) та від оптимізації (ступінь відповідності організаційного компонента тій меті, для досягнення якої вона створена; оптимальність, досягнута в певних умовах, може не відбутися при інших); *активності* одиниць системи; *постійного оновлення*; *відносної відкритості* [201, с. 151].

До моделювання, здебільшого, звертаються тоді, коли неможливо одразу пізнати сутність зацікавленого об'єкта та виявити відсутність умов для безпосереднього оволодіння ним. Педагогічний зміст моделі формування

моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов виявляється в тому, що вона дозволяє виокремити актуальні та перспективні завдання навчально-виховного процесу, дослідити та науково обґрунтувати педагогічні умови можливого зближення між вірогідними, очікуваними та реальними змінами об'єкта, що вивчається.

Наявність моделі формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов дозволяє у ході дослідження вирішити низку проблем, а саме:

- поставити конкретну мету для викладачів і студентів, якої вони повинні досягти;
- здійснювати контроль за ефективністю процесу формування моральної культури;
- конкретизувати вимоги сучасної школи до моральної культури майбутнього вчителя та допомогти студентам усвідомити значення високого рівня її розвитку надалі у професійному становленні;
- активізувати і зробити більш ефективною рефлексію студентів та їх спрямованість на саморозвиток.

Деякі сучасні науковці (А. Зарицька [105], О. Пархоменко [213], В. Піддячий [223], Н. Сорокіна [251], В. Тушева [272] та ін.) у процесі моделювання орієнтуються на визначення мети, структурних компонентів, принципів, педагогічних умов, етапів, методів і форм її формування. Так, О. Пархоменко у формуванні балетмейстерських умінь майбутніх учителів хореографії виокремлює такі складові компоненти моделі: мета та завдання формування умінь, структурні компоненти, змістовні домінуючі лінії, принципи, критерії і показники оцінювання сформованості та результат [213].

Отже, аналізуючи сучасний стан формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов та зважаючи на процес оновлення вищої освіти, можна сформулювати висновок, що модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов повинна включати систему компонентів, які являють собою об'єктивну і достатньо повну інформацію про мету, зміст, характер і результат діяльності майбутнього фахівця; компоненти

процесу формування моральної культури; науково-методичне забезпечення процесу формування та психолого-педагогічні умови його ефективності, утворюючи ідеальну, описову, прогностичну модель.

Під час розробки моделі формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, використано загальновизнані у педагогічній науці методологічні орієнтири, зокрема:

- відображення у моделі цільової складової, так як без з'ясування мети не можна прогнозувати управління досліджуваним процесом;
- побудова «м'якої» моделі формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, у якій наявна невизначеність, множинність шляхів розвитку;
- доцільність використання синергетичного підходу у побудові моделі, який забезпечує її вихід на індивідуальний шлях розвитку [82, с.17].

Прогностичність моделі визначаємо:

- врахуванням не лише сучасних, але й майбутніх потреб суспільства, зокрема, відображенням нових перспективних вимог до підготовки майбутнього вчителя іноземних мов;
- визначенням методологічних положень концептуальної моделі (основних принципів організації професійної підготовки майбутнього вчителя іноземних мов, наукових підходів до організації дослідження);
- врахуванням структури моральної культури, яка повинна містити варіативні відкриті елементи, які можуть перебувати як в статичному, так і в динамічному станах; досягнення гнучкості і динамічності моделі за умов дотримання різноманітності та поетапності формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов;
- необхідністю визначення педагогічних умов, що впливають на досліджуваний процес та визначають методику та технологію формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов;
- відтворенням досягнення певного результату формування моральної культури, який виражається у рівнях та передбачає постійний моніторинг.

Доцільно детальніше розглянути моделі формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

У сучасній теорії і практиці педагогічної освіти загалом та підготовки вчителів іноземних мов, зокрема, з усією очевидністю виявляються такі суттєві протиріччя:

- між об'єктивними потребами сучасної середньої школи у вчителів із високим рівнем моральної культури та недостатнім рівнем сформованості її у випускників закладів вищої педагогічної освіти;

- між високим потенціалом спеціальних предметів та предметів психолого-педагогічного циклу для формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов і недоліками в обґрунтуванні та реалізації мети, змісту і методик формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

Модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов включає взаємопов'язані структурно-функціональні складові, що характеризують зміст, форми, методи і засоби роботи, компоненти, критерії, показники та рівні досліджуваної якості (рис.1.1). Розроблена модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов складається з цільового, теоретико-методологічного, змістовно-процесуального та результативного блоків. Цільовий блок моделі визначає мету та завдання формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. При визначенні мети моделі, акцентувалося на тому, що очікуваним результатом буде саме моральна культура майбутнього вчителя іноземних мов. В основу мети покладена ідея формування компетентного фахівця, який не лише володіє

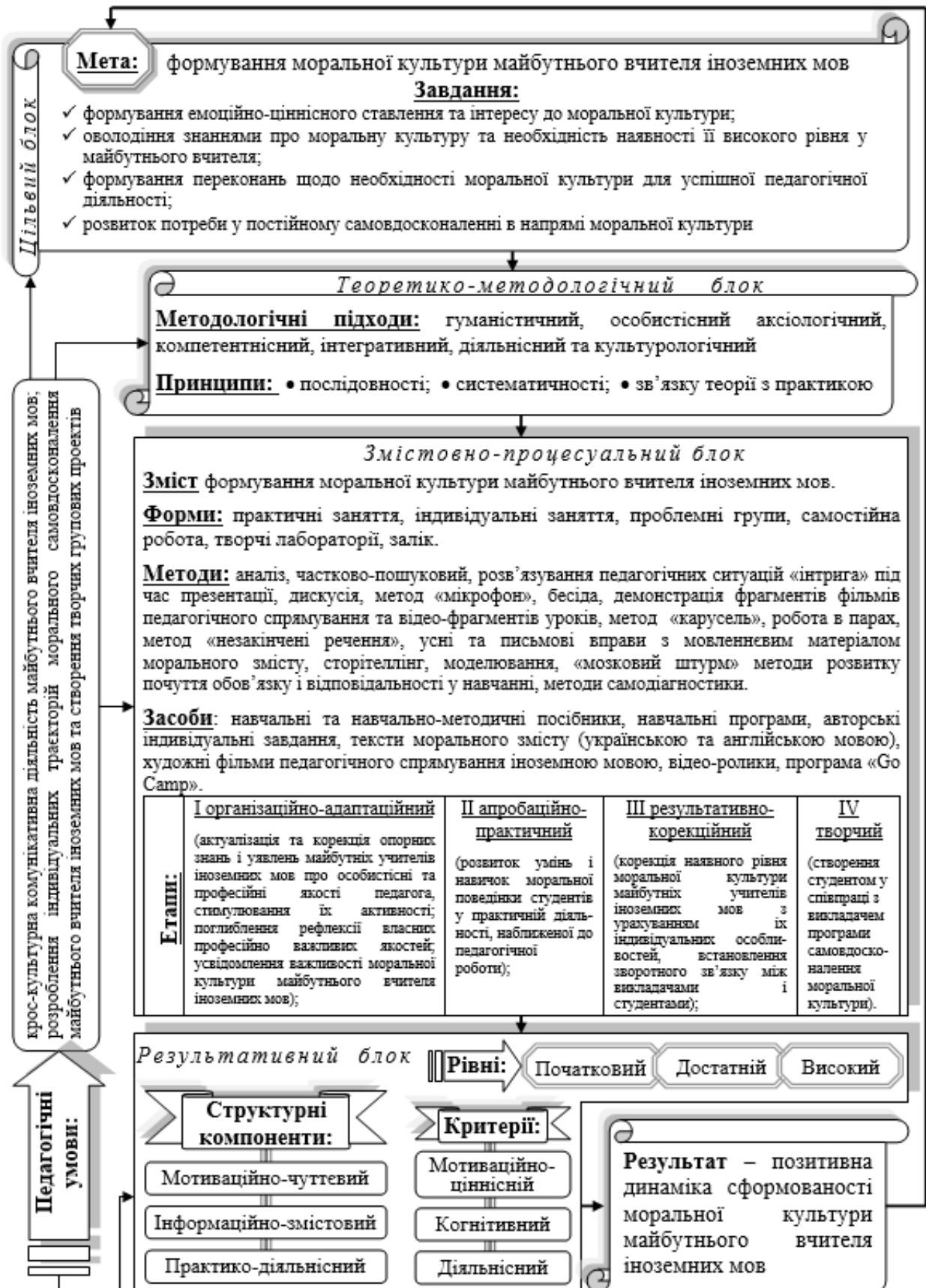

Рис. 1.1. Модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов

необхідними знаннями, професіоналізмом, але й високими моральними якостями.

Конкретизувати поставлену мету покликані завдання дослідження. Послідовне виконання кожного з них сприятиме досягненню сформульованої мети. Завданнями у розробленій моделі є: формування емоційно-ціннісного ставлення та інтересу до моральної культури; оволодіння знаннями про моральну культуру та необхідність наявності її високого рівня у майбутнього вчителя; формування переконань щодо необхідності моральної культури для успішної педагогічної діяльності; розвиток потреби у постійному самовдосконаленні в напрямі моральної культури.

Теоретико-методологічний блок моделі включає методологічні підходи (гуманістичний, особистісний, аксіологічний, компетентнісний, інтегративний, діяльнісний та культурологічний) та принципи (послідовності, систематичності, зв'язку теорії з практикою та інші). Змістовно-процесуальний блок об'єднує зміст, форми, методи, засоби та етапи формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Зміст характеризує змістову складову формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Формами є практичні заняття, індивідуальні заняття, проблемні групи, самостійна робота, творчі лабораторії, залік. Методами є аналіз, частково-пошуковий, розв'язування педагогічних ситуацій «інтрига» під час презентації, дискусія, метод «мікрофон», бесіда, демонстрація фрагментів фільмів педагогічного спрямування та відео-фрагментів уроків, метод «карусель», робота в парах, метод «незакінчені речення», усні та письмові вправи з мовленнєвим матеріалом морального змісту, сторітеллінг, моделювання, «мозковий штурм», методи розвитку почуття обов'язку і відповідальності у навчанні, методи самодіагностики. Засобами є навчальні та навчально-методичні посібники, навчальні програми, авторські індивідуальні завдання, тексти морального змісту (українською та англійською мовою), художні фільми педагогічного спрямування іноземною мовою, відео-ролики, програма «GoCamp». Визначено

наступні етапи реалізації розробленої моделі: організаційно-адаптаційний, апробаційно-практичний; результативно-корекційний та творчий.

У такий спосіб, зміст процесу формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов включає: доповнення змісту дисциплін психолого-педагогічного циклу та предмету «іноземна мова», педагогічної практики; впровадження навчальної дисципліни за вибором «Вдосконалення моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов». Програму навчальної дисципліни за вибором студента можна бачити у додатку Е.

В основу побудови навчальної дисципліни за вибором студента покладена концепція, що виражає не лише вдосконалення складових моральної культури (інформаційно-змістового, мотиваційно-чуттєвого та практико-діяльнісного), під час практичних занять з іноземної мови, роботи творчих груп та консультацій з приводу індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення, а й необхідність формування у майбутнього вчителя іноземних мов потреби у самовдосконаленні моральної культури як протягом навчання у вищому педагогічному навчальному закладі, так і у процесі подальшої професійної діяльності. Протягом занять в межах навчальної дисципліни на прикладі конкретних тем з іноземної мови, шляхом проблемних запитань спонукаємо студентів до виникнення в них потреби у самовдосконаленні моральної культури.

Результативний блок охоплює рівні сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов (початковий, достатній, високий), структурні компоненти (мотиваційно-чуттєвий, інформаційно-змістовий та практико-діяльнісний) моральної культури та критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний) оцінювання якості її сформованості.

Інформаційно-змістовий компонент моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов розглядається нами як інтеграція відомостей про мораль та усвідомлення її значення для успішної професійної діяльності й життя людини.

Мотиваційно-чуттєвий компонент характеризується наявністю установки на необхідність формування позитивних мотивів та почуттів, пов'язаних з моральною культурою особистості.

Практико-діяльнісний компонент сформованості пов'язаний передусім із здатністю як в професійній діяльності, так і в житті діяти згідно моральних норм та принципів, зберігати та примножувати моральні цінності, сформованістю умінь і навичок формувати моральну культуру в учнів.

Якість функціонування структурних блоків моделі забезпечено системною, послідовною реалізацією педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Результатом є позитивна динаміка сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

Впровадження моделі в реальний педагогічний процес вищого педагогічного навчального закладу можливо за дотримання певних педагогічних умов. За Ю. Бабанським, педагогічні умови є тими необхідними й достатніми обставинами, які впливають на ефективність навчально-виховного процесу [11]. На думку З. Курлянд, якщо явище спричиняє інше явище, воно є причиною; якщо явище взаємодіє з іншим у процесі розвитку цілого, до якого воно належить, воно є чинником; якщо ж явище зумовлює існування іншого, воно є умовою [155, с. 9].

В. Андрєєв педагогічні умови розуміє як результат цілеспрямованого відбору, конструювання і застосування елементів захисту, методів (прийомів) організаційних форм певного процесу задля досягнення цілей [5]. Ґрунтовною є позиція І. Беґа, який трактує педагогічні умови як єдність змісту, методів і форм, зокрема, виховного процесу [29]. Отже, педагогічні умови у цьому дослідженні варто сприймати як обставини, від яких залежить те, за чого відбувається продуктивний процес формування моральної культури.

Тому визначення педагогічних умов є важливим аспектом моделі, так як йдеться про реалізацію поставленої мети і результативне формування у майбутнього вчителя іноземних мов моральної культури. У цьому дослідженні запропоновані такі педагогічні умови: крос-культурна комунікативна діяльність

майбутнього вчителя іноземних мов, розроблення індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов та створення творчих групових проєктів. Їх вплив на результативність процесу формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов надзвичайно суттєвий. Розглянемо їх детальніше.

Одним із провідних завдань вищої педагогічної освіти у процесі євроінтеграції, відповідно до Закону України «Про освіту», Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), комплексної програми «Вчитель», Концепції педагогічної освіти, зокрема, у сфері підготовки майбутнього вчителя іноземної мови, є формування нового покоління педагогічних працівників, які будуть не лише сприяти міцному засвоєнню учнями знань з іноземної мови, а й використовувати культуру, традиції як рідної, так і мови, що вивчається для морального розвитку та збагачення учнів – майбутніх громадян України. Але передусім вчитель повинен дбати про власне моральне вдосконалення, перебуваючи в постійному пошуку таких прикладів і в іншомовній культурі зокрема.

Тому першою педагогічною умовою ефективного формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов є організація крос-культурної комунікації.

Глобалізація, яка спостерігається сьогодні в крос-культурних комунікаціях, виражається в розширенні культурних контактів, запозиченні культурних цінностей, завдяки соціальним, політичним та економічним змінам у світі загалом, та в Україні, зокрема. В цих умовах важливо зберегти і розвинути моральні цінності, наявні в нашій національній культурі, і поповнити цінностями, що є в іншомовній культурі.

Тлумачний словник української мови дає таке визначення поняття комунікація:

1. *спец.* Шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо. *Одна її лекція завела мене в один із найглухіших закутків наших гір, до села, позбавленого всякої комунікації* (Іван Франко, IV, 1950, 279); Водні комунікації. Вузол

комунікацій – місце, де сходяться, перетинаються шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо.

2. *лінгв., рідко.* Те саме, що спілкування: зв'язок. Речення як засіб комунікації [263, с.248].

Синонімом поняття «крос-культурна комунікація» у наукових джерелах, таких наук, як культурологія, лінгвістика, антропологія, соціологія, психологія та інші, використовується термін «міжкультурна комунікація» і означає спілкування між представниками різних культур. Кожна з цих наук застосовує власні підходи до вивчення особливостей крос-культурної комунікації.

У наукових джерелах зазначається, що виникнення терміну «крос-культурна комунікація» пов'язано з іменем американського антрополога Едварда Т. Холла, який у 50-х роках минулого століття розробив для Держдепартаменту США програми адаптації американських дипломатів і бізнесменів в інших країнах. У його праці «The Silent Language» [338] йдеться переважно про стереотипізацію в розумінні представників різних культур.

Вивчення праць Холла дає можливість стверджувати, що: людина не може за допомогою самоаналізу чи самодослідження зрозуміти себе або сили, що впливають на її життя, не розуміючи при цьому культуру; культури не змінюються до того часу, поки не змінюються всі люди; не людина повинна бути синхронною з культурою або адаптуватися до неї, а культура «виростає» у синхронізації з людиною. Коли це відбувається, люди втрачають розум і навіть не помічають цього; для того, щоб уникнути божевілля, люди повинні вчитися виходити за межі культури і адаптувати її до епохи та свого біологічного організму. І аби виконати це завдання, так як самодослідження нічим не допоможе, потрібен досвід інших культур. Тобто, для того, щоб вижити, усі культури потрібні одна одній [338].

Термін «крос-культура» – це переклад з англійської Cross Culture в значенні «розмежування культур». Н. Фоменко зазначає, що в іншомовній літературі крос-культурна комунікація трактується по-різному: «на межі культур», «на перехресті культур», «зіткнення культур» тощо [285, с. 31] і цим

підкреслює проблематичність крос-культурного спілкування, радше акцентується увага на різниці, а не подібності.

Ф. Бацевич вбачає міжкультурну комунікацію як спілкування носіїв різних культур, які послуговуються різними мовами [21].

У дисертаційному дослідженні К. Мацик [176] вперше здійснено соціально-філософське дослідження феномену крос-культурної комунікації як формотворчого чинника освітнього сегменту інформаційного суспільства. А також виявлено, що крос-культурна комунікація є креативним механізмом формування полідискурсивного простору сучасної освіти, соціальним конструктом освітнього потенціалу інформаційної культури. Продемонстровано, що на основі здійснення проєктів крос-культурних комунікацій утворюється нова аксіосфера освіти, яка продукує морально-етичні детермінанти відповідальності та толерантності як домінуючі, реалізація яких здійснюється на засадах мультикультурності сучасного суспільства. Автор довела, що феномен крос-культурної комунікації об'єктивно посідає чільне місце у філософії освіти у контексті сучасної трансформації національної освітньої парадигми.

Н. Фоменко вважає туризм найяскравішим видом крос-культурної комунікації. Вона стверджує, що коли людина опиняється в іншому культурно-мовному середовищі, вона відчуває т. зв. «культурний шок» через недостатнє знання національних цінностей і законів спілкування носіїв інших культур і мов. Щоб уникнути усіх непорозумінь, необхідно володіти вагомими знаннями культури [285, с. 30–31]. Тому такі знання майбутній учитель іноземних мов отримує завдяки заняттям з культурології, іноземної мови, соціології. У ході організації крос-культурної комунікації, з метою формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних, доцільно змінити рівень їх моральної культури за рахунок зіткнення цінностей, змісту, що їх вкладають носії іноземної мови в ті, чи інші моральні поняття, внаслідок критичного аналізу, переосмислення, утвердження у наявних у власній культурі та запозичення цінностей з іншої культури. У такий спосіб, налагодження крос-культурної

комунікації відіграє роль зовнішнього стимулу для морального вдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов.

Методисти В. Коновалова та В. Мирошніченко розглядають крос-культурну комунікацію як засіб формування комунікативної компетенції студентів. Вони стверджують, що найефективніше комунікація відбувається завдяки поєднанню знань, умінь і навичок з інформацією культурологічного характеру, до складу якої входять ознайомлення зі способом життя, стилем мислення, особливостями вербального і невербального спілкування [131].

Крос-культурна психологія та лінгвістика досліджують особливості крос-культурної комунікації у контексті адаптації особистості до умов сучасного суспільства. Аналіз крос-культурного підходу в психології був здійснений у працях Д. Беррі, Т. Лебра, А. Пуртінгу, Д. Хофстеда. Крос-культурна психологія виступає основою формування крос-культурної методології у галузі педагогіки та освітніх практиках. Крос-культурні комунікації у лінгвістиці переважно розглядаються як складова частина міжкультурної комунікації (М. Бергельсон, А. Вежбицька, Ю. Крістева, У. Лабов, В. Маслова, С. Сколлон, М. Талбот, П. Траджил, В. Шаклейн).

У лінгвістичних дослідженнях, зокрема у статті А. Бадан, розглядається важливість потреби поєднання лінгвістичних і соціологічних досліджень у навчанні англійської мови і крос-культурної комунікації. Особливу увагу зацентровано на тому, що дослідження позицій та переконань у глобальних і національних культурах допомагає зосередитися на відмінностях та прогнозувати вербальну поведінку партнера, який представляє іншу культуру. Одним із факторів, що допомагає перебороти культурні розбіжності, А. Бадан вбачає трансформацію глобальних культур у напрямі індивідуалізму, який розглядається як полярна культура щодо інших глобальних культур: трайбалізму, колективізму та квазі-колективізму [339].

А. Дороз, з огляду на багатонаціональний склад України, умотивувала важливість крос-культурної комунікативної компетентності білінгвальної особистості. Вона розглядає прес-культурність як новий спосіб

світосприймання, процес підтримки культурної ідентифікації національних спільнот в українському суспільстві. На її думку, крос-культуралізм передбачає визнання загальнолюдських цінностей, формування планетарної свідомості, шанобливе ставлення до людей інших національностей, розвиток наднаціонального крос-культурного світогляду, способів толерантної поведінки, зокрема мовленнєвої, забезпечення взаємозв'язку соціальної, культурної і мовної орієнтації в полікультурному середовищі, створення умов для усвідомлення індивідуальності, специфічності рідної й української мов, культур та інтелектуальних контактів із цими мовами та культурами [97, с.7].

Отже, під час формування моральної культури, використовуючи умову організації крос-культурної комунікації з носіями мови та враховуючи, що йдеться про майбутнього вчителя, важливо застосовувати такі напрями під час спілкування з носіями мови: 1) ставлення до себе; 2) ставлення до інших людей та суспільства і держави; 3) підходи та принципи у вихованні підростаючого покоління.

Соціально-економічна та політична трансформація суспільства зумовлює переорієнтацію національної системи освіти на входження до світового освітнього простору. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. визначено пріоритетні напрями створення життєздатної системи навчання й виховання, яка забезпечуватиме можливості для постійного духовного самовдосконалення й самореалізації особистості як важливої передумови розвитку морального, інтелектуального та культурного потенціалу нації. Успішному вирішенню цих питань сприятиме розробка нових підходів до формування моральної культури майбутнього вчителя.

Розуміння освіти як культурного феномена, її еволюційних тенденцій потребує кардинального оновлення змісту педагогічної освіти. Об'єктивні зміни вимог до особистості педагога, до культурного змісту освіти, параметрів і критеріїв якості, вимагає оцінки не лише соціальних, педагогічних, психологічних виявів процесів, які відбуваються в освітній сфері, але й визначення моральних аспектів її функціонування. У цьому контексті

змінюються завдання підготовки вчителя, здатного в школі створити умови для творчого, морального зростання і саморозвитку школярів. Такі завдання не вирішуються простим внесенням у розклад закладів вищої педагогічної освіти спеціальних курсів, практикумів чи продовженням строків навчання, адже моралі неможливо навчити як письму чи ремеслу.

На сучасному етапі розвитку суспільства ініціюється створення такої моделі вищої педагогічної освіти, яка б забезпечувала розвиток кожної особистості в максимальному діапазоні її інтелектуальних і психологічних ресурсів [302, с.8].

Проблема індивідуального або особистісно-зорієнтованого підходу до процесу підготовки майбутнього вчителя не є новою у педагогічній науці. Про необхідність врахування індивідуальних особливостей дитини стверджували і такі відомі психологи, як Л. Виготський (теорія зони найближчого розвитку), П. Гальперін (теорія поетапного формування розумових дій), О. Леонтьєв (психологія спілкування) та ін. Втім, психологи, педагоги та методисти завжди усвідомлювали необхідність врахування індивідуальних особливостей суб'єкта навчання чи виховання.

Сучасне розуміння особистісного підходу визначили у 60-х роках минулого століття відомі зарубіжні вчені К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкль. Утверджуючи напрям гуманістичної психології, вони доводили, що повноцінний вплив на особистість можливий лише в тому випадку, якщо школа слугуватиме лабораторією для відкриття унікального «Я» кожної дитини, допомагатиме їй в усвідомленні, розкритті власних можливостей, становленні самосвідомості, у здійсненні особистісно значущого і суспільно прийнятного самовизначення, самореалізації та самоствердження. Більшість поглядів К. Роджерса та А. Маслоу лягли в основу особистісно-зорієнтованої педагогіки.

Зародження ідеї особистісно-зорієнтованого навчання у нашій країні можна віднести до кінця 90-х років ХХ ст. Зараз на сторінках психолого-педагогічної і методичної літератури часто зустрічається цей термін, так як особистісно-зорієнтована модель навчання та виховання розробляється

багатьма вченими (І. Бех, Е. Бондаревська, В. Сериков, Л. Фрідман, А. Хуторской, І. Якиманська та ін.), а тому існує значна кількість теоретичних концепцій такого навчання.

Але варто зазначити, що врахування індивідуальних особливостей студента в сучасних закладах вищої педагогічної освіти, яке науковцями визнається сьогодні пріоритетним, на практиці, на жаль, залишається декларативним.

Духовне, моральне вдосконалення особистості відбувається упродовж життя, це складний, тривалий і суперечливий процес, який має відбуватися самостійно, це процес самовиховання. Вчитель є прикладом для наслідування своїх учнів, тому для того, щоб у майбутнього вчителя відбулося усвідомлення цього та сформувалися бажання, звички та уміння формулювати мету, вибір засобів та методів самоаналізу, самооцінки, самокритики, самоконтролю у процесі вдосконалення моральної культури, потрібна наявність педагогічних умов та спеціальних дій викладача. Тому другою педагогічною умовою, що буде сприяти ефективному формуванню моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов є використання індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення (ІТМС).

Вважаємо індивідуальну траєкторію морального самовдосконалення одним із механізмів реалізації особистісно-зорієнтованого підходу у формуванні моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови.

У сучасній науковій літературі не виявлено поняття «індивідуальна траєкторія морального самовдосконалення», проте вітчизняні та зарубіжні науковці застосовують поняття «індивідуальні освітні траєкторії».

Термін «траєкторія» запозичено з фізики. Ось яке його трактування подано в тлумачному словнику: *«Траєкторія – безперервна лінія, яку описує тіло або його точка під час руху. В атмосфері Сонця по різних заплутаних траєкторіях з великими швидкостями рухаються величезні хмари світної сонячної речовини (Наука і життя, 7, 1958, 45); Якщо безперервно відмічати положення рухомого тіла в просторі точками, то дістанемо лінію, яка*

називається траєкторією руху (Курс фізики, I, 1957, 13); /У балістиці — лінія польоту снаряда, кулі, міни тощо. Торрічеллі вивчав рух тіл, кинутих під різними кутами до горизонту, і довів, що траєкторії гарматних ядер, викинутих з однаковою швидкістю, але під різними кутами, є параболи, вписані в іншу параболу (Наука і життя, 10, 1958, 46); Максим Колиберда натрапив-таки на каменяку і пошпурив на Данила. Камінь вписав круту траєкторію в чистому небі і влучив Данилові в брову (Юрій Смолич, Мир., 1958, 10); Було видно, як міни, мов чорні риби, зробивши в блакиті найкрутішу траєкторію, шугнули в саму гущу німців (Олесь Гончар, III, 1959, 117);* Образно. Їх життєва траєкторія раптом піднеслася вгору на височінь, про яку ніхто з них не мріяв (Леонід Смілянський, Зустрічі, 1936, 207) [52, с.225].

Проблему проектування та реалізації індивідуальних освітніх траєкторій розглядали у своїх працях О. Воронцов, Т. Ковальова, К. Олександрова, Г. Прозументова, Н. Рибалкіна, Н. Суртаєва, О. Тубельський, А. Хуторський та ін.

А. Хуторський визначає індивідуальну освітню траєкторію як персональний шлях реалізації особистісного потенціалу кожного учня в освіті [289, с.17]. Під особистісним потенціалом учня автор розуміє сукупність його здібностей: пізнавальних, творчих, комунікативних тощо. Процес виявлення, реалізації та розвитку здібностей учня відбувається в ході руху учня за власною освітньою траєкторією. Головну роль з-поміж здібностей А. Хуторський відводить тим, завдяки яким учень може створювати нові освітні продукти, тобто творчим здібностям.

О. Олександрова і М. Блюміна розглядають електронний навчальний посібник як засіб індивідуалізації вивчення хімії за рахунок створення умов для осмислення студентами власних цілей освоєння дисципліни, можливості вибору видів навчальної діяльності, відповідно до особистих інтересів і освітніх потреб, а також їх участі в розробці критеріїв контролю та оцінювання навчальної роботи [1].

Загалом індивідуалізація навчального процесу передбачає індивідуально орієнтовану допомогу суб'єкту, який навчається, в реалізації базових потреб, створення умов для максимальної реалізації спадкових фізичних, інтелектуальних, емоційних здібностей і можливостей, характерних саме для цього індивіда, підтримку того, хто навчається в автономному, духовному саморозвитку, в розвитку здатності до самовизначення.

За аналогією трактування вченими індивідуальної освітньої траєкторії, для студента закладу вищої педагогічної освіти під індивідуальною траєкторією морального самовдосконалення (ІТМС) можна розуміти програму самовиховання, сконструйовану студентом разом з викладачем-наставником і спрямовану на вдосконалення моральних якостей майбутнього вчителя (чесності, відповідальності, справедливості та інших).

Індивідуальну траєкторію самовдосконалення у процесі формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов становить обрана ним, згідно власних можливостей та бажань у ході співпраці з викладачем, програма досягнення певного рівня моральної культури, що здійснюється за постійної педагогічної підтримки. У процесі реалізації кожного з пунктів програми відбувається творча самореалізація, прояв і розвиток сукупності особистісних та професійних якостей, здібностей та умінь майбутнього вчителя. Індивідуальна траєкторія самовдосконалення допомагає студенту оволодіти моральною культурою в індивідуальному темпі, а викладачу ефективно здійснити психолого-педагогічну підтримку кожного студента.

Також у процесі спільної роботи викладача та студента над розробкою індивідуальної траєкторії морального самовдосконалення для викладача є можливість оцінити процес формування моральної культури з позиції студента, що дає змогу ефективно його коригувати.

Зміст і структура ІТМС визначаються з урахуванням потреб, самостійності та відповідальності кожного студента.

Модель індивідуальної траєкторії морального самовдосконалення студента – майбутнього вчителя іноземних мов – у процесі оволодіння

моральною культурою являє собою відкриту систему, що включає такі системні компоненти:

- **концептуальний** – сукупність цілей, загальнолюдських цінностей і принципів, на які спирається діяльність, спрямована на досягнення обраного студентом рівня моральної культури;

- **змістовий** – включає в себе зміст моральної культури, який засвоюється у процесі реалізації траєкторії;

- **процесуально-технологічний** – сукупність методичних і технологічних прийомів та засобів організації виховної діяльності, які використовуються у процесі оволодіння моральною культурою.

Важливими чинниками ефективної реалізації індивідуальних траєкторій самовдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов у процесі формування моральної культури є:

- дидактичний супровід студентів у процесі реалізації індивідуальної виховної траєкторії на основі постійного моніторингу їх особистісних досягнень;

- методичний супровід викладача, що виявляється в коригуванні завдань, відповідно до труднощів, що відчуває студент;

- психологічний супровід у процесі вирішення конкретних завдань морального змісту через систему індивідуального консультування. У процесі формування моральної культури що є внутрішньою роботою самого студента, розуміння та підтримка вихователя виступає своєрідною психологічною підтримкою, яка визначає особливості перебігу його внутрішньої боротьби і впливає на її результативність.

Для того, щоб процес формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов був максимально ефективним під час використання викладачем індивідуальних виховних траєкторій, необхідно, щоб у студента до викладача виникла довіра, симпатія та повага. Для цього викладач повинен, безперечно, володіти професійною компетентністю, виявляти доброзичливе, зацікавлене, чуйне ставлення до студентів, готовність зрозуміти їх точку зору,

одночасно бути вимогливим і справедливим та не демонструвати дистанцію у спілкуванні зі студентами.

Тому високий рівень професійної компетентності викладача, поєднаний з високим рівнем особистісних якостей, про що було зазначено вище, і створять повагу та довіру у стосунках між студентами. Додаткові зусилля на створення оптимальної соціально-психологічної дистанції між викладачем та студентом, на думку Л. Маценко [178, с. 4], не потрібно. До того ж, учені, які притримуються такої точки зору, не вказують на механізм відшукування цієї дистанції.

Прикладом відсутності дистанції між викладачем та учнем можуть слугувати дитячі літні табори відпочинку, що були досить поширеними у 2016 році в межах року англійської мови в Україні, у яких заняття проводили або ж носії мови, або ж студенти закладів вищої педагогічної освіти. Як зазначали учасники цих таборів, – студенти НПУ імені М.П. Драгоманова, які брали участь у цьому проекті, в результаті такої бездистанційної взаємодії вдається досягти позитивної мотивації та високого рівня розмовної англійської за доволі короткий термін, чого не вдається досягти за умов шкільного навчання з директивним підходом до організації спілкування між вчителем та учнями.

Процес оволодіння майбутніми учителями іноземних мов моральної культури з використанням індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення дозволяє: надавати можливості для вибору студентами рівня засвоєння моральної культури відповідно до власних особливостей і потреб; вибору студентом виховних технологій, що забезпечують активну позицію студента при взаємодії з інформацією і навколишнім світом; використовувати моніторингову систему оцінювання результатів; сприяти розвитку самостійності та відповідальності студентів.

У процесі проектування індивідуальної траєкторії морального самовдосконалення під час формування моральної культури доцільно спиратися на управління самовихованням студента – майбутнього вчителя іноземних мов.

Самовиховання – це систематична і послідовна усвідомлена діяльність, яка сприяє розвитку позитивних якостей особистості та подоланню негативних [60, с.38]. Основні методи самовиховання, які будуть застосовуватися:

- самопереконавання – це підбір аргументів і за їх допомогою переконання самого себе в правильності (чи неправильності) конкретного вчинку;
- самопізнання;
- самонавіювання використовується з метою подолання в собі страху, нерішучості, невпевненості у своїх силах;
- самонаказ;
- самопідбадьорювання використовується, коли людина розгубилася у складній ситуації, втратила віру у власні сили та можливості;
- самозаохочення корисне після подолання певних труднощів, виконання завдання;
- самоосуд;
- самопокарання;
- самопримус сприяє подоланню неорганізованості, небажання вчитись, лінощів;
- самоаналіз – це вміння проаналізувати та оцінити свій вчинок;
- самосхвалення;
- самозаспокоєння та інші.

І. Бех зазначає, що сучасний стан психолого-педагогічної теорії виховання не дає можливості цілеспрямовано формувати морально розвинену особистість, для якої загальноприйняті духовні пріоритети набували б глибокого життєвого сенсу й суб'єктивної цінності, виступали б дійовими регуляторами її соціальної поведінки. Виховна практика орієнтується здебільшого на різні форми зовнішнього підкріплення, тобто на методи заохочення й покарання. Домінування їх у виховному процесі призводить, зазвичай, до культивування пристосовницької моралі, моралі вигоди.

Виховання дитини за таких умов є процесом не досить керованим, який відбувається багато в чому ситуативно [28, с. 168]. Погоджуючись з цією точкою зору та зважаючи на те, що процес формування моральної культури спрямований на зміну внутрішнього, духовного світу майбутнього вчителя, доцільним є створення такої педагогічної умови, яка б сприяла виникненню у студента бажання до власних змін у сфері моральної культури.

Аналогічною є думка М. Козяр: «Виховання моральної культури спрямоване на виховання у студента ставлення до життя і людей як до безумовних цінностей. Зміст її охоплює, з одного боку, сприйняття єдності людини та світу природи, а з іншого – розуміння цінностей духовного життя людини. Передати студентові таку складну ціннісну інтерпретацію в готовому вигляді неможливо. Вона буде привласнена як складова особистісної культури лише внаслідок педагогічного організованого «проживання» виховних (і реальних життєвих) ситуацій, де вияв названих цінностей матиме особистісний зміст» [125, с. 256]. А також: «Становлення студента як особистості потребує створення спеціальних педагогічних умов, у яких вона б отримала змогу опановувати соціальні норми та правила поведінки, соціальні ролі й функції, налагоджувати реальні стосунки з людьми» [125, с. 253].

Такою педагогічною умовою формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов створення творчих групових проєктів.

Відомий вислів китайського філософа Конфуція: «Те, що я чую – я забуваю, те, що я бачу – я пам'ятаю, а те, що я роблю – я розумію». Проектна діяльність, допомагаючи реалізувати цю ідею, буде сприяти ефективному формуванню моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. У процесі роботи над творчими проєктами, у студентів відбувається осмислення та переосмислення наявної та самостійно здобутої етичної інформації, з'являється особисте ставлення до неї.

Ідея включення проєктної діяльності в освітній процес була запропонована американським педагогом і філософом Джоном Дьюї. Країною,

в якій започатковано метод проектів, вважають США. Подальший розвиток цієї ідеї знайшли у роботах професора Е. Полат [195].

Найбільшого втілення ідея проектної діяльності сьогодні набула у навчанні в загальноосвітніх навчальних закладах, менше – у закладах вищої освіти, однак не було виявлено дослідження, де організація проектної діяльності студентів – майбутніх учителів – використовувалася б з метою формування моральної культури. Так як робота над творчими проектами значною мірою є дослідницькою, до якої студенти гуманітарних спеціальностей не є схильними, ефективною є діяльність студентів у групових, а не індивідуальних проектах.

Вимогою до діяльності студентів – майбутніх учителів іноземних мов – над творчими груповими проектами з метою вдосконалення моральної культури є:

- самостійний пошук інформації;
- аналіз, порівняння, узагальнення, конкретизація;
- чітка аргументація, переконливість прийнятих рішень чи висновків;
- налагодження конструктивної взаємодії в групі;
- наявність матеріального результату проектної діяльності (фільм, журнал, проспект та ін.).

У результаті творчої роботи студентів у групах над морально-етичними проблемами, вдається досягти єдності свідомості і діяльності. На позитивну зміну свідомості в напрямі моральних цінностей майбутнього вчителя впливає обговорення проблем, пошук спільного рішення, пошук аргументів на доказ своєї точки зору та критичний аналіз стосовно точки зору (часто абсолютно протилежної) товариша, а в процесі групової діяльності вони вчаться конструктивній, толерантній взаємодії один з одним, формують уміння вирішувати можливі конфлікти, бажання та уміння брати відповідальність за прийняте рішення, набувають звичок міжособистісного етичного спілкування.

Колективна робота студентів над творчими проектами сприяє вдосконаленню відповідальності що, як відомо, є морально-етичною

категорією, кожного студента, незалежно від початкового рівня його відповідальності, так як успіх групи залежить від сумлінності кожного. Кожен студент бере участь в роботі групи і здійснює свій внесок у роботу над заданою проблемою. Кожен учасник несе відповідальність за результат групової діяльності, виконує посильну йому роботу, добровільно ним обрану. До речі, добровільність вибору студентом свого завдання, виконання якого буде відчити про внесок у спільну роботу є, безперечно, суттєвим стимулом у формуванні моральної культури.

Формування у майбутнього вчителя іноземних мов моральної культури є внутрішньою самостійною роботою самого студента.

Надзвичайно важливим у роботі вчителя іноземної мови та педагогів загалом, зокрема, є реалізація трьох позицій (за І. Бехом): розуміння, визнання та прийняття дитини.

К. Роджерс зазначав: «Наша перша реакція на висловлювання інших людей – негайна оцінка чи судження, а не розуміння. Коли хтось висловлює свої почуття, переконання чи думки, у нас виникає прагнення оцінити це, як правильне, безглузде, ненормальне, неправильне. Дуже рідко ми дозволяємо собі розуміти, що значать слова іншої людини для неї самої. Я вважаю, це відбувається тому, що в розумінні іншого є певний ризик. Якщо я дозволю собі по-справжньому розуміти іншого, це розуміння може змінити мене. А ми всі боїмося змін. Нелегко собі дозволити розуміти іншого, емпатійно цілком і повністю увійти в його внутрішній світ. Це відбувається рідко. Все ж розуміння мною якоїсь людини дає їй можливість змінюватися» [246].

На думку І. Беха, за допомогою розуміння вихователь входить у процес мислення дитини так, щоб це давало їй можливість залишитись відповідальною за себе.

«Визнання – це передусім право дитини бути самою собою, індивідуальністю, яка має свою позицію щодо тих, чи інших явищ, ситуацій, проблем. Вимога визнання дитини ґрунтується на вірі в її можливості, а отже, у самовдосконалення, на розумінні безконечності пізнання людини, навіть коли

вона ще зовсім мала. Таке ставлення націлюватиме педагога на активізацію особистісних переживань вихованця» [28, с.58]. Вчений наголошує на необхідності наявності моральних якостей у вчителя для реалізації цієї позиції: «Побудова таких відносин вимагає від вихователя не умоглядного знання моральних істин, а всіх душевних сил і здібностей, розуму, тактовності, спокою, волі й доброти» [246, с.59].

Щодо позиції про прийняття дитини, І. Бех зазначає: «Прийняття означає безумовне позитивне ставлення до дитини незалежно від того, тішить вона дорослих у цей момент, чи ні. Прийняття – це не позитивна оцінка, а визнання того, що інший має право бути таким, яким він є. Якщо педагог приймає дитину, то приймає і її недоліки, не оцінюючи їх. Він просто знає, що вони існують» [28, с.62]. І хоч автор про це не говорить прямо, але зрозуміло, що реалізація цієї позиції вимагає від учителя високого рівня сформованості моральної культури.

Отже, сформувані готовність до реалізації цих трьох позицій у майбутньому допомагає організація роботи студентів над творчими проектами.

Однією із складових моральної культури є вміння співпереживати, довіряти та підтримувати. Під час роботи над спільним проектом також відбувається вдосконалення цих умінь.

Передбачаючи труднощі студентів організуватися для роботи та зорієнтуватися в наявному інформаційному просторі стосовно моральних проблем, координуюча діяльність викладача повинна здійснювати такі функції:

- організаційно-практичну (стосовно апробації теоретичних знань та висновків на практиці);
- інформаційну (стосовно теоретичної підготовки);
- підтримуючу (стосовно допомоги студентам у подоланні труднощів, що виникли, та у разі відсутності ідей). Підтримуюча функція сприятиме виникненню у студентів відчуття успіху, що сприятиме бажанню до морального вдосконалення у майбутньому;

– корекційну (стосовно ненав'язливого спрямування думок та діяльності студентів у правильне русло).

За умов реалізації викладачем-наставником цих функцій, студенти досягають успіху у вдосконаленні моральної культури.

Використання колективної роботи студентів над творчими проектами передбачає інтегрування знань, умінь з різних галузей. Участь студентів у групових творчих проектах забезпечує підготовку до творчого співробітництва і творчого діалогового спілкування з учнем, у процесі якого відбувається формування в учнів моральної культури, самовизначення, розвиток культурних інтересів і творчої рефлексії, освоєння нових для дитини високоморальних зразків, ідеалів, на які традиційна педагогіка не орієнтована.

Отже, забезпечення розглянутих у цьому підрозділі педагогічних умов – крос-культурної комунікативної діяльності, індивідуальних виховних траєкторій та творчих групових проектів, забезпечить ефективне формування у майбутнього вчителя іноземних мов моральної культури.

Варто наголосити, що кожна із зазначених нами педагогічних умов сприяє взаємному визнанню свободи й унікальності, гідності і недоторканості тих, хто спілкується, тому що обмін інформацією, думками, ідеями, вчинками передбачає атмосферу взаємоповаги та взаєморозуміння.

Для реалізації цих педагогічних умов потрібні відповідні етапи розвитку суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладачем та студентом. Першим етапом є прогностичний, що полягає в продумуванні й моделюванні педагогом майбутньої взаємодії. На цьому етапі викладач планує структуру педагогічної комунікації, яка б забезпечила продуктивну реалізацію поставлених завдань. Другим є етап орієнтації в умовах спілкування, де важливу роль відіграють перцептивні здібності педагога, його комунікативна пам'ять, що дають можливість за виразом обличчя визначити рівень психологічної готовності студентів до взаємодії; етап безпосередньої комунікації й взаємодії зі студентами; етап організації й управління спілкуванням у процесі формування моральної культури, коли викладач вирішує комунікативні завдання, що

виникають під час діалогічної організації діяльності. Результатом такої взаємодії є обговорення труднощів співпраці і планування спільної роботи. Третім є етап аналізу процесу комунікації і моделювання нового для майбутньої діяльності. На цьому етапі викладач формулює своєрідні висновки з виконаної ним роботи, системи взаємодії та аналізує її ефективність для того, щоб перейти на наступний етап педагогічної взаємодії.

Для практичної реалізації педагогічних умов розроблено чотирьохетапну комплексну розвивальну програму формування моральної культури майбутнього учителя іноземних мов:

На **першому** – організаційно-адаптаційному – здійснюється актуалізація та корекція опорних знань і уявлень майбутніх учителів іноземних мов про особистісні та професійні якості педагога; стимулювання їх активності; поглиблення рефлексії власних якостей; виникає емоційно-ціннісне ставлення до формування моральної культури, усвідомлення важливості цієї якості для майбутньої педагогічної діяльності; здійснюється адаптація студентів до умов експерименту.

На **другому** – апробаційно-практичному – здійснюється розвиток умінь і навичок моральної поведінки студентів у практичній діяльності, наближеної до професійної, на основі отриманих знань про моральну культуру.

На **третьому** – результативно-корекційному – відбувається корекція моральної культури майбутніх учителів іноземних мов з урахуванням їх індивідуальних особливостей, встановлюється зворотний зв'язок між викладачами і студентами.

І на **четвертому** – творчому – формується у співпраці зі студентом програма самовдосконалення моральної культури.

Досягти реального результату, а саме сформованості моральної культури у майбутніх учителів іноземних мов, допоможе моніторинг на кожному з етапів. У контексті цього дослідження, моніторинг розглядається як безперервний процес науково обґрунтованого, діагностико-прогностичного спостереження за станом і розвитком моральної культури майбутніх учителів

іноземних мов. Предметом моніторингу на кожному з етапів були не лише сформованість моральної культури, а і взаємозв'язки між її компонентами (інформаційно-змістовим, мотиваційно-чуттєвим та практико-діяльним). Аналіз результатів станів окремих компонентів моральної культури, які діагностувалися, давали уявлення про їх рівень загалом або на певному етапі експерименту.

Запропонована модель найбільшою мірою дозволила запровадити інтегрований підхід до формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, який дозволив знайти оптимальне поєднання класичних та інтерактивних методів. У цій моделі основний акцент націлено на організацію плідної самостійної роботи студентів.

Модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов включає:

- поступове ускладнення завдань, з урахуванням попереднього рівня моральної культури;
- поетапне розширення індивідуальної участі студента (від вибору за власним уподобанням «своєї ролі» у проведенні такого педагогічного дослідження до самостійної роботи та відповідальності);
- послідовне накопичення досвіду самостійної діяльності над удосконаленням моральної культури (від колективного планування, проведення, аналізу, оформлення, презентації роботи до індивідуального; від повністю зніційованої, вмотивованої, організованої педагогом до індивідуальної).

Наявність моделі формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов дозволяє в ході дослідження вирішити низку проблем, зокрема:

- поставити конкретну мету для викладачів і студентів, якої вони повинні досягти;
- здійснювати контроль за ефективністю процесу формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов;

– конкретизувати вимоги суспільства до моральної культури майбутніх учителів іноземних мов і допомогти студентам усвідомити значення високого рівня її розвитку в подальшому професійному становленні;

– активізувати і зробити ефективнішою рефлексію студентів і їх спрямованість на саморозвиток.

Висновки до першого розділу

На основі аналізу філософських, психолого-педагогічних, методичних джерел вітчизняних та зарубіжних авторів сформульовано визначення моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови як цілісності, що включає засвоєні і прийняті особистістю моральні норми, принципи, категорії, ідеали і водночас виражає її відповідні ставлення до інших людей, до себе, до майбутньої педагогічної діяльності.

Доведено, що успішне формування у майбутнього вчителя іноземних мов моральної культури можливе завдяки забезпеченню педагогічних умов: крос-культурної комунікативної діяльності майбутнього вчителя іноземних мов, розроблення індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов та створення творчих групових проєктів, які забезпечать ефективне формування у майбутнього вчителя іноземних мов моральної культури.

Доведено актуальність організації крос-культурної комунікативної діяльності студентів, як ефективної педагогічної умови формування моральної культури саме майбутнього вчителя іноземної мови, що визначається глобалізаційними процесами в сучасному світі, як необхідність збереження, розвитку і примноження моральних цінностей, наявних в українській національній культурі і поповнення іншомовними цінностями. Ще однією причиною вибору крос-культурної комунікативної діяльності студентів як педагогічної умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови виступає актуальне для багатонаціонального складу України питання визнання загальнолюдських цінностей, формування планетарної свідомості, шанобливе ставлення до людей інших національностей, розвиток наднаціонального крос-культурного світогляду, способів толерантної поведінки, зокрема мовленнєвої, забезпечення взаємозв'язку соціальної, культурної і мовної орієнтації в полікультурному середовищі, створення умов для усвідомлення індивідуальності, специфічності української та іноземної мов та культур.

Зазначено, що індивідуальна траєкторія морального самовдосконалення (ІТМС) особистості є одним із механізмів реалізації особистісно-зорієнтованого підходу у формуванні моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови, а зміст та структура ІТМС визначаються з урахуванням потреб, самостійності та відповідальності кожного студента.

Модель індивідуальної траєкторії морального самовдосконалення студента – майбутнього вчителя іноземних мов – у процесі оволодіння моральною культурою являє собою відкриту систему, що включає такі системні компоненти:

- **концептуальний** – сукупність цілей, загальнолюдських цінностей і принципів, на які спирається діяльність, спрямована на досягнення обраного студентом рівня моральної культури;

- **змістовий** – включає в себе зміст моральної культури, який засвоюється у процесі реалізації траєкторії;

- **процесуально-технологічний** – сукупність методичних і технологічних прийомів та засобів організації виховної діяльності, які використовуються у процесі оволодіння моральною культурою.

Акцентовано на необхідних чинниках ефективної реалізації індивідуальних траєкторій самовдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов у процесі формування моральної культури, а саме: дидактичному, методичному та психологічному супроводі викладача.

Перевагою третьої педагогічної умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови є те, що в результаті творчої проектної роботи студентів у групах над морально-етичними проблемами вдається досягти єдності свідомості і діяльності. На позитивну зміну свідомості у напрямі засвоєння моральних цінностей майбутніх учителів впливає обговорення проблем, пошук спільного рішення, пошук аргументів на доказ своєї точки зору та критичний аналіз стосовно точки зору (часто абсолютно протилежної) товариша, а в процесі групової діяльності студенти вчаться конструктивній, толерантній взаємодії один з одним, формують уміння

вирішувати можливі конфлікти, бажання та уміння брати відповідальність за прийняте рішення, набувають звичок міжособистісного етичного спілкування.

Виділені вимоги до діяльності студентів – майбутніх учителів іноземних мов, над творчими груповими проектами з метою вдосконалення моральної культури:

- самостійний пошук інформації;
- чітка аргументація, переконливість прийнятих рішень чи висновків;
- налагодження конструктивної взаємодії в групі;
- наявність матеріального результату проектної діяльності (фільм, журнал, проспект та ін.).

Зазначені вище педагогічні умови створюють можливості для реального співробітництва між викладачем та студентами, посилюють інтерес до майбутньої професійної діяльності, змушують студентів по-іншому поглянути на сутність і зміст навчання у вищому навчальному закладі та передбачають перетворення суперпозиції викладача і субординізованої позиції студента в рівноправні позиції, що й дає можливість студенту – майбутньому вчителю іноземної мови – бути суб'єктом навчальної діяльності, сприяючи практичній реалізації його прагненню до саморозвитку, самоствердженню та високому рівню його моральної культури.

Розроблена модель використання педагогічних умов з метою формування у майбутнього вчителя іноземних мов моральної культури базується на основних принципах загальної теорії систем, а саме: *органічної цілісності елементів* (ступінь зв'язку елементів між собою, за якого зміна одного з них викликає зміну в інших або у системі загалом); *функціональної та організаційної єдності* усіх елементів; *централізації організації та управління* системою (процесом формування моральної культури) із збереженням відносної самостійності елементів; *ефективності* системи, яка залежить від ступеня її сумісності з освітнім середовищем університету (система, яка успішно функціонує в одних умовах, може виявитися неефективною в інших) та від оптимізації (ступінь відповідності організаційного компонента тій меті,

для досягнення якої вона створена; оптимальність, досягнута в певних умовах, може не відбутися за інших); *активності* одиниць системи; постійного *оновлення, відносної відкритості*.

Модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов включає систему компонентів, які являють собою об'єктивну і достатньо повну інформацію про мету, зміст, характер і результат діяльності майбутніх фахівців; компоненти процесу формування моральної культури; науково-методичне забезпечення процесу формування та психолого-педагогічні умови його ефективності.

РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГОВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

2.1 Критерії, показники та рівні сформованості моральної культури

На цьому етапі дослідження були визначені завдання, які конкретизували поставлену мету, зокрема:

- визначити компоненти, критерії та показники моральної культури у студентів – майбутніх вчителів іноземних мов;
- дати характеристику рівням моральної культури у студентів;
- підібрати та розробити діагностичні методики для визначення рівнів розвитку моральної культури.

Педагоги В. Галузьяк, І. Подласий, М. Сметанський, В. Шахов за спрямованістю, способом і місцем застосування умовно поділяють критерії вихованості особистості на дві групи: 1) пов'язані з виявом результатів виховання в зовнішній формі – судженнями, оцінками, вчинками, діями особистості; 2) пов'язані з явищами, схованими від очей вихователя, – мотивами, переконаннями, поглядами, орієнтаціями [7, с. 363].

Науковець О. Яцій, на основі аналізу наукових досліджень, у педагогіці виокремлює три напрями в оцінці морального розвитку особистості: функціональний атомарний підхід (рекомендує спиратися на численний перелік моральних якостей); інтегративний підхід (пропонує спиратися на якийсь один, максимально широкий критерій, який дозволяє виявити і стисло зафіксувати головний зміст особистості, що визначає звичайну лінію її поведінки (моральна готовність вихованця тощо); комплексний інтегрально-аналітичний підхід – у ньому інтегративний підхід виконує роль провідного методу вивчення вихованості; функціональний – як допоміжний [1, с. 303].

В.Діуліна стверджує, що система критеріїв сформованості моральної культури студентів передбачає: сформованість її характерологічних ознак, наявність професійно необхідних моральних якостей; інтерес щодо морального

самовиховання, усвідомлення моральних вчинків і дій; вияви моральної поведінки в стосунках з іншими людьми [4, с. 88].

Проаналізувавши різні підходи до визначення критеріїв моральної культури, доцільно означити критерії сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов:

- мотиваційно-ціннісний (застосовувався під час спостережень, бесід, анкетування);
- когнітивний (експертних оцінок, спостережень, тестування та анкетування);
- діяльнісний (експертних оцінок, спостереження, аналіз творчих робіт). Показники критеріїв відображені у таблиці 2.1

Таблиця 2.1

**Критерії та показники сформованості моральної культури
майбутнього вчителя іноземних мов**

<i>Критерії</i>	<i>Показники</i>
Когнітивний	Повнота уявлень про гуманістичну педагогічну культуру і якості, необхідні вчителю; усвідомленість, глибина і системність етичних знань; інтерес до моральних цінностей української, зарубіжної та світової культури, потреба розширювати свій світогляд у сфері етики, активна позиція у придбанні етичних знань.
Мотиваційно-ціннісний	Здатність до співчуття, співпереживання; міцність моральних переконань; наявність оціночних і рефлексивних умінь; адекватна самооцінка; ставлення до моральної культури як до цінності, любов до неї, прагнення до дотримання моральних принципів, норм та правил; вміння оцінити вплив зарубіжної культури на українську культуру, прагнення знайомити дітей з

	моральними цінностями народів, які розмовляють англійською мовою.
Діяльнісний	Сформованість моральних звичок; вміння робити моральний вибір у новій ситуації, керуючись високоморальними мотивами, здатність до моральної творчості; здатність до морального і професійного самовдосконалення; вміння транслювати духовні цінності рідної та зарубіжної культури.

Згідно критеріїв було визначено рівні сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

Відповідно до цих критеріїв, були складені характеристики трьох рівнів сформованості моральної культури. В основу методики дослідно-експериментальної роботи покладено критеріально-рівневий підхід, що дав змогу на основі змістовних характеристик, критеріїв і показників, визначених вище, та зважаючи на підходи відомих науковців (Г.Гревцевої, В.Краєвського, А.Маркової, Н.Морзе та ін.) щодо визначення структури й рівнів моральної культури майбутнього вчителя, виокремити три умовних рівні сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

Когнітивний критерій.

Високий рівень. Студенти характеризуються наявністю глибоких, систематизованих знань про моральні цінності української та зарубіжної культури, умінням бачити їх спільне та відмінне, аналізувати етичні явища, пояснювати причини вчинків, узагальнювати факти моральної практики, бачити логічні зв'язки між ними. Вони виявляють високий інтерес до моральної культури представників англійських країн і стійке прагнення накопичувати знання про неї, щоб використовувати їх у власному самовихованні і вихованні школярів. Студенти характеризуються активною позицією у надбанні етичних знань. У процесі вивчення моралі виявляють творчу ініціативу, захопленість,

відкритість новому. Мають систематизовані знання про професійну етику, усвідомлюють її вимоги стосовно своєї особистості, мають чіткий, продуманий у всіх рисах ідеал учителя.

Достатній рівень. Студенти характеризуються усвідомленим засвоєнням знань про моральні цінності, але знання відрізняються меншою глибиною і системністю, ніж у студентів з високим рівнем сформованості когнітивного компонента. Ініціативу і самостійність у надбанні етичних знань ці студенти проявляють нерегулярно. Інтерес до моральної культури представників англomовних країн достатньо високий, студенти замислюються про застосування знань про неї в майбутній педагогічній діяльності. Володіють певними знаннями про професійну етику (менш повними, ніж студенти високого рівня), намагаються співвідносити вимоги, пропоновані суспільством до професії вчителя, з особистими якостями і здібностями.

Початковий рівень. Знання моральної культури безсистемні, уривчасті. Студенти характеризуються пасивною позицією в надбанні етичних знань. Вони виявляють певний інтерес до моральних цінностей країн мови, що вивчається, але не замислюються про застосування отриманої інформації. Мають уявлення про поняття професійної етики і якості, необхідні вчителю, але ці знання не набули для студентів особистісного сенсу.

Мотиваційно-ціннісний критерій.

Високий рівень. У студентів високо розвинена здатність до емпатії, а також експресивні здібності. Студенти проявляють емоційну зрілість, вміння володіти собою. У них наявні міцні моральні переконання, що поєднуються з розвиненими оціночними вміннями. Вони здатні бачити і засуджувати зло в усіх його проявах. Розуміння, співчуття, терпимість до помилок оточуючих поєднуються у них з принциповістю і вимогливістю, передусім, до себе, коли йдеться про дотримання моральних норм. Рефлексія стала для них звичкою. Студенти володіють адекватною самооцінкою, що поєднує самокритичність і прийняття себе, віру у власні сили. Пишаються українською культурою,

стурбовані за її долю, замислюються про шляхи її творчого розвитку і збагачення.

Достатній рівень. Студенти прагнуть розуміти внутрішній світ інших людей, співпереживати їм, але можуть проявити байдужість або неадекватно висловити свої почуття. Їхні переконання менш міцні, ніж у студентів високого рівня: з деяких етичних питань позиція не сформована, трапляються спроби виправдати свої і чужі аморальні вчинки обставинами, за яких ці вчинки здійснювалися. Самоаналіз менш глибокий, ніж у студентів високого рівня, не сформована потреба застосовувати його постійно. Студенти пишаються рідною культурою, обурені негативним впливом західної культури на моральність українського народу. Вони не бачать можливості збагачення української культури шляхом творчого контакту з зарубіжною культурою, що призводить до недооцінки ними виховної ролі предмета «іноземна мова».

Початковий рівень. Студенти часто проявляють емоційну глухість, небажання заглиблюватися у проблеми інших людей. Їх моральні переконання неміцні. Студенти схильні до морального релятивізму в оцінці своїх і чужих вчинків. Не відчувають потреби в самоаналізі, застосовують його епізодично. Самооцінка необ'єктивна (надто завищена або надто занижена), може бути дуже нестійкою або, навпаки, консервативною. Студенти виявляють недостатній інтерес до проблеми впливу зарубіжної культури на українську культуру.

Діяльнісний критерій.

Високий рівень. Студенти характеризуються не тільки сформованістю моральних звичок, але й здатністю здійснювати моральний вибір в нестандартних ситуаціях. Усвідомлюють необхідність власної творчості для вдосконалення суспільних норм моралі, прагнуть до цієї творчості. Студенти регулярно займаються моральним самовдосконаленням, мають достатньо повну, розгорнуту програму самовиховання. У колективі займають стійке положення, їх моральні та вольові якості високо оцінюються викладачами та одногрупниками. Усвідомлюючи свою майбутню роль транслятора духовних

цінностей, наполегливо опановують необхідні для цього вміннями, застосовують ці вміння в ході педагогічної практики. Готові до спілкування з дітьми на ціннісно-смысловому рівні, до реалізації виховних можливостей предмету «іноземна мова».

Достатній рівень. Моральні звички перебувають на різних стадіях сформованості, деякі навички гуманної поведінки недостатньо стійкі. Студенти здатні здійснювати моральний вибір у нових ситуаціях, але можуть розгубитися при зіткненні зі складними моральними колізіями, вирішення яких вимагає аналізу великої кількості чинників. Прагнуть дотримуватися моральних норм, не ставлячи собі завдання їх вдосконалення. У колективі займають проміжне положення. Викладачі та товариші відзначають в їхньому характері домінування позитивних якостей. Професійним і моральним самовдосконаленням займаються епізодично, готують себе більше до передачі школярам знань, ніж до формування в них загальнолюдських цінностей.

Початковий рівень. Моральні звички сформовані недостатньо для професії педагога, спостерігаються окремі антигуманні прояви. Дотримання моральних норм у нових ситуаціях викликає у цих студентів труднощі. У колективі займають досить несприятливе становище. Їх особистісні якості оцінюються викладачами та однокурсниками переважно негативно. Студенти не займаються професійним і моральним самовдосконаленням.

2.2 Аналіз стану формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в закладах вищої педагогічної освіти

На початковому етапі доцільно провести аналіз процесу формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов на практичних заняттях з англійської мови.

Діагностичне дослідження здійснювалося у чотири етапи: 1) аналіз навчально-методичного забезпечення процесу формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов; 2) спостереження за діяльністю викладача та студента на практичних заняттях з англійської мови; 3) анкетування та

бесіди зі студентами закладів вищої педагогічної освіти за спеціальністю «іноземна філологія»; 4) опитування та анкетування викладачів закладів вищої педагогічної освіти, які проводять заняття з англійської мови.

Аналіз навчально-методичного забезпечення процесу формування моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови здійснювався шляхом вивчення навчальних та робочих програм з англійської мови для майбутніх учителів іноземної мови; підручників і посібників, призначених для навчання англійської мови.

Були проаналізовані навчальні програми нормативної дисципліни «Практичний курс англійської мови» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти; вчитель англійської, польської, німецької мов та зарубіжної літератури для студентів 1-го та 2-го курсів, представлені викладачами кафедри англійської філології, факультету іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та Рівненського державного гуманітарного інституту.

Метою викладання англійської мови як другої іноземної, як зазначено в програмах, є підготовка вчителя нової генерації з чітко сформованою комунікативною компетенцією, яка дає змогу методично, педагогічно, філологічно грамотно застосовувати здобуті знання у професійній діяльності.

Відповідно, завданнями є:

- орієнтація навчання іноземної мови в професійному напрямі;
- забезпечення комунікативної спрямованості навчання всіх видів мовленнєвої діяльності;
- здійснення вибору мовного матеріалу з урахуванням функціонально-комунікативного підходу;
- сприяння інтенсифікації навчального процесу на основі стимулювання активної діяльності мислення та мовлення студентів, застосування сучасних методів, прийомів, засобів, зокрема адитивних, візуальних, аудіовізуальних;

– спрямування засобів навчання іноземної мови на виконання положень Болонського процесу.

Виховною метою програми є формування вміння міжособистісного спілкування, необхідні для повноцінного функціонування як у навчальному середовищі, так і поза його межами, виховання і розвиток у студентів почуття самосвідомості, формування у студентів позитивного ставлення до оволодіння як мовою, так і культурою англомовного світу.

Тобто в навчальних програмах не виявлено безпосередньо чи опосередковано сформульованої мети формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

У ході проведення експерименту здійснювався аналіз робочих програм з англійської мови для майбутніх вчителів іноземних мов Рівненського державного гуманітарного інституту (факультет іноземної філології), Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (факультет іноземної філології), Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (філологічний факультет). Ці програми мають аналогічні спектри планування навчального процесу.

Робоча програма навчання майбутніх учителів іноземної мови у Рівненському державному гуманітарному інституті для студентів другого курсу поділена на 12 змістовних модулів: «Вибір професії» (24 години), «Пошук роботи» (24 години), «Медицина у Великобританії» (24 години), «Шкідливі звички» (24 години), «У лікарні, в аптеці. Візит до лікаря» (24 години), «Америка і американці» (24 години), «Британія та британці» (26 годин), «Подорожуючи Британією. Лондон» (26 годин), «Україна. Природні ресурси України» (26 годин), «Екскурс в історію України. Моє рідне місто» (26 годин), «Мистецтво. Театр і кіно. Театр. Моя улюблена вистава» (24 години).

Робоча програма навчання майбутніх учителів іноземної мови у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова для студентів першого курсу містить 8 модулів: «Моя родина», «Моя оселя»,

«Дитяча кімната», «Опочивальня», «Вітальня», «Кухня», «Ванна кімната» та читання художніх текстів.

Робоча програма для студентів другого курсу містить також 8 модулів. Їх назви: «Мій ранок», «Ранкові звички», «Хто такий лідер?», «Десять кроків до успіху», «Вечірні справи», «У світі снів та мрій», «Мій вільний час», «Мої хобі». Також кожен модуль містить читання та аналіз адаптованих художніх творів англійських та американських авторів.

У такий спосіб, аналіз близько 18 робочих програм дозволив встановити:

- 1) ознайомлення майбутніх вчителів із моральними нормами поведінки відбувається не в повному обсязі, так як у програмі відсутні теми стосовно загальнолюдських та національних цінностей, морального вибору особистості;
- 2) відсутнє планування комплексного формування моральної культури майбутніх вчителів іноземних мов у процесі навчання англійської мови;
- 3) формування моральної культури на заняттях з іноземної мови можливе лише за умови високого рівня педагогічної майстерності викладача, який зможе виокремити моральну складову з запропонованих тем програми.

Ці висновки свідчать про виникнення необхідності детального планування та програмування процесу формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов у процесі навчання англійської мови студентів філологічних факультетів закладів вищої педагогічної освіти.

Стосовно третього пункту результатів аналізу робочих програм з іноземної мови, доцільно зазначити, що специфічна роль іноземної мови у формуванні майбутнього вчителя як культурно-історичного суб'єкта та моральної особистості полягає в тому, що: 1) її вивчення забезпечує не тільки проникнення в іноземну культуру, а й більш глибоке розуміння своєї, розвиває здатність орієнтуватися в ціннісних категоріях як чужого, так і свого суспільства завдяки їх постійному порівнянню; 2) порівняльне вивчення рідної культури і культури країни мови, що вивчається, розвиває у студентів розуміння соціокультурної приналежності до світової спільноти, що особливо актуально, адже низка проблем набули характеру глобальних і для їх вирішення

потрібно розширення міжнародного співробітництва, заснованого на знаходженні загальнолюдського компонента у традиційних національних цінностях.

Однак варто пам'ятати, що студент, який вивчає іноземну мову, залишається носієм своєї власної культури. Весь країнознавчий матеріал, що засвоюється на занятті, слугує для залучення студентів до світової культури, але викладач повинен створювати умови для того, щоб кожен студент вибрав для себе те, що збагатить його як представника української культури: ті цінності культури країни мови, що вивчається, які близькі йому як особистості і які він буде прагнути реалізувати у своїй діяльності і спілкуванні з оточуючими людьми, передати учням і власним дітям, натомість здійснити внесок у збагачення моральної культури свого народу. Такий підхід до культури країн мови, що вивчається, передбачає оцінку студентами тих аспектів своєї поведінки, ціннісних орієнтацій, переконань, які могли б змінитися в результаті творчого знайомства з чужою культурою, і тих, які вони вважають непорушними основами своєї індивідуальності.

Проаналізувавши сучасні підручники з іноземної мови (О. Возна, В. Аракін), можна зробити висновок, що є певна тенденція до посилення їх виховної спрямованості. Так, нове видання підручників О. Возної для I–V курсів для перекладачів та філологів поповнилося інформативними текстами, проблемними питаннями, професійно-орієнтованими вправами, такими активними формами мовленнєвої діяльності, як рольова гра, диспут, дискусія. Іноземні підручники (Headway, Streamline, Language Leader та ін.) популярні серед студентів і викладачів, тому що вони містять цікаву інформацію, яскраві ілюстрації, вправи, орієнтовані на особистий досвід студента, творчі завдання. Проте кількість текстів, за допомогою яких вдалося б ефективно формувати моральну культуру майбутніх учителів іноземних мов, складає лише 15–18 % від загальної кількості текстів.

Отже, існує необхідність зміни, доповнення матеріалу підручників, яка пояснюється тим, що:

1) використання нових підручників не дає гарантії комплексного вирішення навчальної, виховної і розвивальних завдань на кожному окремому занятті, наявності моральної ідеї, яка буде проходити крізь усі заняття. Наприклад, у «Книзі для вчителя» курсу «Headway» даються певні рекомендації, як зробити навчальний процес «природним і невимушеним», але завдання передачі моральної культури студентам спеціально не ставиться;

2) частина інформації, що міститься в підручниках, може застаріти до моменту проведення заняття. Хоча багато моральних проблем, поставлених у текстах, як і раніше є актуальними, підручник, звичайно ж, не може розповісти про останні події, пов'язані з ними, про те, з якої точки зору ці проблеми розглядаються у світі сьогодні;

3) іноземні підручники не написані спеціально для України, у них не враховано, які аспекти загальнолюдських проблем і якою мірою хвилюють українську молодь, у них немає матеріалу для порівняння культури англійських країн саме з українською культурою;

4) якщо вік і майбутня професія студентів можуть братися до уваги авторами підручників, то їх індивідуальні особливості може враховувати тільки викладач. Залежно від рівня їх моральної вихованості та загальної культури, розвитку мислення і уяви, викладач підбирає матеріал і складає вправи.

Використання цінностей зарубіжної культури призводить до позитивних результатів у формуванні моральної культури студентів, якщо:

1) формується цінність, присутня в українському духовному досвіді, який суперечить моральним засадам української культури, може слугувати духовному відродженню України у контексті реалій сьогодення;

2) виховання студентів здійснюється з опорою на рідну культуру, що має на увазі: а) постійну актуалізацію і збагачення наявних у студентів знань про рідну культуру, вивчення чужої культури в зіставленні з рідною; б) розвиток у студентів кращих моральних якостей українського національного характеру;

3) засвоєння студентами моральних цінностей носить індивідуальний і вибірковий характер, цінності набувають для студентів особистісного сенсу.

З метою проведення всебічного аналізу реалізації ідеї формування моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови в реальному навчальному процесі, доцільно залучити викладачів іноземної до оцінки наявної ситуації. Педагогам було запропоновано анкетування (див. Додаток В), завдання якого полягало у з'ясуванні їх поглядів на такі проблеми: розуміння ними дефініції «моральна культура» та усвідомлення необхідності її формування у майбутнього вчителя іноземних мов; ставлення та розуміння значення крос-культурної комунікативної діяльності, індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення та творчих групових проєктів у формуванні моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови; вибір методичних матеріалів, оптимальних для цього ефективного формування моральної культури; розуміння можливостей у межах навчальних занять у формуванні досліджуваного утворення.

Анкетування викладачів проводилося з метою виявлення розуміння ними поняття «моральна культура» та для того, щоб з'ясувати, як викладачі фахових дисциплін для майбутніх учителів іноземних мов та викладачі дисциплін психолого-педагогічного циклу ставляться до використання крос-культурної комунікативної діяльності, індивідуальних виховних траєкторій та творчих групових проєктів, що впливають на ефективність розвитку в майбутніх учителів моральної культури.

Всього в опитуванні брало участь 28 викладачів. Результати анкетування свідчать про те, що викладачі педагогічних вузів знайомі з поняттям «моральна культура», але не всі володіють уміннями чітко сформулювати свою думку. Чітке усвідомлення поняття «моральна культура» виявили 18 викладачів (64,3 % від загальної кількості опитаних). Інші 10 педагогів (35,7% від загальної кількості опитаних) змогли менш детально пояснити сутність моральної культури. Проте всі викладачі наголошували на необхідності наявності моральної культури у вчителя.

Недостатність усвідомлення поняття моральної культури не виявив жоден респондент.

Більшість педагогів (понад 68 %) переконані (про це свідчили індивідуальні бесіди та частково відповіді на запитання анкети), що формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов є актуальною і важливою проблемою сучасної професійної підготовки, але цей процес неможливо здійснити під час викладання іноземної мови, так як на заняттях є основна – освітня мета, а формування якостей майбутнього вчителя, можливо здійснювати в позааудиторній діяльності.

Стосовно відповіді про вплив крос-культурної комунікативної діяльності на ефективність формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, то відповіді викладачів розмістилися у такому порядку: а) – 12,8 % від загальної кількості опитаних; б) впливає незначною мірою – 17,6 %; в) зовсім не впливає – 53 %; г) «така діяльність впливає на комунікативні уміння та знання з іноземної мови» – 16,6 % респондентів.

З відповіддю на запитання стосовно впливу індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення на ефективність формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов виникли суттєві труднощі. Більшість (52% опитаних) у варіанті «г» зазначили, що незнайомі з таким поняттям. Відповідно, саме ці відповіді варто вважати чесними, так як автор претендує на наукову новизну у впровадженні терміну «індивідуальна траєкторія морального самовдосконалення».

Відповіді на запитання стосовно залучення у процес підготовки майбутнього вчителя іноземної мови творчих групових проектів розділилися у такий спосіб:

- а) впливає значною мірою – 61 %;
- б) впливає незначною мірою – 18 %;
- в) зовсім не впливає – 14 %; г) інше – 7%.

У графі «інше» викладачі, здебільшого, зазначали, що якщо й потрібно організувати діяльність студентів у творчих групових проектах, то це має бути позааудиторна діяльність.

На основі аналізу стану формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов у сучасних закладах вищої педагогічної освіти та виявленого рівня моральної культури майбутніх учителів іноземних мов, можна сформулювати висновок про недостатню увагу процесу формування моральної культури з боку викладачів за рахунок відсутності спеціальної технології такого процесу.

Також нами було проведено анкетування студентів-випускників на предмет сформованості у них моральної культури (Додаток Б).

Узагальнені результати є такими: високий рівень моральної культури виявили 8% майбутніх учителів іноземних мов; достатній – 38%; початковий рівень – 54 % опитаних, що є абсолютно неприпустимим і не відповідає вимогам сучасного суспільства.

2.3 Формування моральної культури під час практичних занять з іноземної мови

Однією із форм навчальної роботи, що використовуються у підготовці майбутнього вчителя іноземної мови, є практичні заняття. Зазначена форма роботи застосовувалася для формування моральної культури. Підготовка та проведення практичних занять включали різні види групової, колективної та індивідуальної робіт студентів. Під час роботи зі студентами на практичних заняттях, основною метою було:

- актуалізувати, систематизувати й поглибити набуті раніше знання з моральної культури особистості;
- підвищити рівень моральної та загальної культури майбутніх учителів іноземної мови;
- мотивувати студентів до застосування набутих знань та умінь у сфері моральної культури у майбутній професійній діяльності.

Розглянемо особливості організації крос-культурної комунікативної діяльності майбутнього вчителя іноземних мов на практичних заняттях з іноземної мови.

У зв'язку з інтеграцією України до світового та європейського освітнього простору, безвізового режиму у студентів іноземної філології збільшилися можливості подорожей за кордон, зокрема, в англomовні країни. Проте, не зважаючи на нові можливості, не всі студенти – майбутні учителі іноземної мови – мають змогу її реалізувати. Тому організація крос-культурної комунікативної діяльності для студентів факультету іноземної філології закладів вищої педагогічної освіти, окрім основної мети нашої експериментальної роботи – формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов, виконувала інші, другорядні для нашого дослідження, але першочергові для фахової підготовки майбутнього вчителя іноземної мови:

- удосконалення комунікативних умінь та підготовка до професійної комунікації;
- підвищення мотивації до майбутньої професії.

Для організації крос-культурної комунікації залучали іноземних співрозмовників, попередньо домовившись із ними про конкретний час (переважно це був час заняття з іноземної мови в університеті). Теми для обговорення обиралися викладачем лише на початку експериментальної роботи, згодом ініціативу проявляли студенти і теми, план спілкування обиралися спільно з викладачем, враховуючи побажання кожної зі сторін. Іноземних співбесідників намагалися підбирати приблизно однакового соціального статусу з українцями, тобто студентів.

Під час таких бесід та дискусій можна було спостерігати, як моральна культура особистості виявляється у ставленні до: себе, власної родини, інших людей та суспільства в англomовних країнах (переважно США та Англії), а також в Україні.

Кожна відео-зустріч починалася з короткої розповіді про себе (з обох сторін). Під час презентації себе, свого факультету, країни у студентів формувалася така загальнолюдська моральна цінність, як шанобливе і толерантне ставлення до іншої культури і більш глибоке усвідомлення власної культури. Знайомство з культурою країн іноземних студентів відбувається

шляхом порівняння і постійної оцінки наявних знань і понять з отриманими, зі знаннями і поняттями про свою країну, про себе самих. На початку організації крос-культурної комунікації студентам попередньо пропонувалося завдання: «In Your Culture» («У твоїй культурі»), «All About Me» («Все про мене»). У результаті відбувався своєрідний діалог культур. Під час презентації особливостей побуту українського народу, святкових обрядів і культурних цінностей та національних особливостей відбувалося переосмислення й усвідомлення моральної культури.

У спілкуванні з громадянами США наші студенти цікавилися мотивами дотримання ними законів. Тобто, наскільки дотримання законів є усвідомленим. Переважна більшість людей такими мотивами називали небажання отримати штраф великих розмірів. Зустрічне запитання до українських студентів завело їх в глухий кут; вони не змогли дати переконливої, з моральної точки зору, відповіді. Аргументували відповідь на кшталт «не хочу мати справу з правоохоронними органами», «дивлячись, які закони – у нас в Україні, під час створення законів у людей не запитують, і тому я не вважаю деякі закони важливими для мене». Тобто важко виявити як з боку англомовних студентів, так і з боку українських глибоких моральних переконань стосовно дотримання законів своєї держави. Потім, під час обговорень у творчих лабораторіях, питання повторювалося; докладалися зусилля, аби «підштовхнути» студентів до того, що виконання законів – це забезпечення людиною власного як внутрішнього, так і зовнішнього благополуччя. Також розглядали питання зв'язку моральних норм та законів держави. У ході дискусії студенти з'ясовували, що в основі законів лежать моральні норми та принципи.

Іншим питанням під час обговорення з англомовними студентами було питання любові та поваги до ближнього, іу який спосіб це виражається. Варто зазначити, що під час спілкування зі студентами, які зазначали, що є християнами, вони стверджували, що основоположними в їхньому житті є не моральні, а духовні цінності, які відображені у Біблії. Любов та повагу до

людей, тобто другу заповідь («Люби ближнього свого як самого себе») вони реалізують як дотримання першої заповіді, а саме – любові до Бога. У такий спосіб, ствердження любові до всіх людей вони бачать найвищою моральною цінністю, що закладає фундамент розвитку вселюдської моральності, побудованої на принципах рівності й братерства. Іноземні ж студенти, які не вважають себе віруючими, зазначали, що для них важливим є повага до інших людей, а любов може бути застосована лише до близьких. Думки ж українських студентів розподілилися аналогічно, відповідно приналежності до християнської конфесії.

Так як моральна культура виявляється і у ставленні до близьких людей, передусім до батьків, було ініційовано дискусію з іноземними студентами з приводу будинків для літніх людей. Переважна більшість студентів з англійських країн стверджували, що наявність таких будинків є абсолютно нормальним і прийнятним, також наводили приклади розмов з батьками з цього питання і зазначали, що вони (батьки) самі наполягають на цьому. Також однією з переваг було названо рівень медичних послуг в таких закладах (звісно, йдеться про приватні будинки для літніх людей), цілодобовий догляд, сприятливе середовище для людей такого віку (спілкування з однолітками), чого вони (діти) забезпечити батьками не зможуть навіть за великого бажання. Українські студенти не поспішали сперечатися з цього приводу, було помітно, що така ідея видається їм привабливою. І лише потім, під час роботи в групах, повернувшись до цієї проблеми, запитання повторилося: «Чи хотіли б Ви перебувати колись в такому закладі, маючи дітей?». Якщо відповідь ствердна, необхідно було таке ж запитання поставити своїм батькам. Студенти були здивовані, що деякі з них також ствердно відповіли на таке питання. І лише розповідь, у якій головними героями були кожен із студентів та їхні батьки, і прохання уявити, що вони будуть відчувати кожного дня, про що думати, про що мріяти, змусила їх замислитися.

Важливою умовою прийняття людиною моральної культури є свобода її волі у цьому прагненні. Теоретично із студентами було розглянуто цю умову,

що лише за власним вибором, власним внутрішнім прагненням людина спроможна засвоїти моральні цінності, тому у формуванні моральної культури вчителем обов'язковим є демократичний стиль спілкування з дітьми та наявність такої особистісної якості вчителя, як любов до дітей, проте значна частина студентів (майже 30%) схилилися до авторитарного стилю спілкування, тому що інакше, на їхню думку, неможливо досягти дисципліни, насамперед, на уроці. Важливо, щоб під час спілкування з іноземними студентами українські студенти почули їх думки з приводу цієї проблеми. На важливості свободи самої людини у засвоєнні моральних норм і правил зазначали студенти навчальних закладів США. Вони акцентували увагу на обов'язковості внутрішнього сприйняття моральних цінностей людиною та вільної творчої праці над їх засвоєнням.

Також під час організації крос-культурної комунікативної діяльності вдалося сприяти засвоєнню студентами – майбутніми учителями – такої складової моральної культури, як толерантності до інших культур, віросповідань людини, її думок, поглядів, переконань, оскільки значна кількість студентів не володіє цією якістю. Близьке, в міру можливості, спілкування з цими студентами виявило вплив найближчого середовища, тобто сім'ї у цьому питанні. Далися ознаки радянські погляди їх батьків. Практично під час спілкування з кожним іноземним студентом ми ставили таке запитання і отримували переконливі аргументи на підтвердження наявності толерантності особливо вчителю іноземної мови, що сприяло об'єднанню, зближенню, розвитку розуміння і позитивного ставлення до країн, їх людей і традицій.

Одним із критеріїв високого рівня моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови є цілеспрямованість та відчуття причетності до всіх наявних подій, прагнення до реальної моральної діяльності, вчинку. Бесіди під час крос-культурної комунікативної діяльності стосовно свідомості та активності в моральній діяльності людини та вчителя відбувалися на користь іноземних співрозмовників. Зі сторони українських студентів була помітна певна пасивність стосовно моральних дій та поведінки. Виразалося це у

висловлюванні, на кшталт: «Світ великий і від мого вчинку ніяких змін не відбудеться».

Після закінчення кожної такої відео-конференції, було запропоновано разом подивитися та обговорити коротке відео про приклади високоморальних вчинків людей сьогодні (<https://www.youtube.com/watch?v=7oZ570slIhQ>). Всі студенти, як іноземні, так і українські зазначали, що такі приклади надихають займатися моральним удосконаленням постійно, бути готовим до самопожертви заради іншого, у педагогічній праці повністю віддаватися дітям. Отже, організація крос-культурної комунікативної діяльності виявилася надзвичайно ефективною у формуванні моральної культури майбутніх учителів іноземних мов. Порівнюючи зарубіжного однолітка і себе самих, свої країни, студенти виділяють загальне і специфічне у сфері загальнолюдських моральних цінностей, що сприяє глибокому усвідомленню моральних цінностей та необхідності їх удосконалення протягом усього життя.

Під час спілкування з іноземними студентами, студенти усвідомили практичне застосування моральних цінностей, як складових моральної культури, загальнолюдські моральні цінності стали реальними, а не написаними на папері, ніби «оживали» для них, майбутні учителі іноземної мови відчували себе справжніми громадянами своєї країни, що мають бажання розвивати свою Батьківщину і збагачувати скарбницю світової цивілізації та рівноправними партнерами інших європейських країн.

Дискусії, які виникали під час обговорення питань морального вибору та цінностей, під час крос-культурної комунікативної діяльності сприяли формуванню когнітивної складової моральної культури, збагаченню глобального світогляду та комунікативних умінь, навичок та знань з іноземної мови майбутніх учителів іноземних мов. Така форма роботи, як виявилось, є надзвичайно корисною як для українців, так і для іноземців, які у такий спосіб теж розширюють світогляд. Такі заняття стимулюють творчий пошук студентів, зміцнюють їхню впевненість у собі й підвищують самооцінку,

сприяють зміцненню взаємодії викладачів зі студентами та заохоченню студентів до вивчення іноземної мови, підвищення мотивації.

Професія вчителя передбачає тісне спілкування з людьми різних соціальних прошарків, тому, акцентуючи увагу студентів на прихований зміст ситуацій та фрагментів фільмів на заняттях з іноземної мови, викладач повинен пояснити, або ж підвести студентів до висновку, як рівень моральної культури вчителя впливатиме на ефективність педагогічної діяльності.

Заняття зі студентами на практичних заняттях з англійської мови будувались на основі роботи з текстами морального змісту (професійно-спрямованого групового обговорення та відповідей на запитання), а також виконання завдань у ситуації ділової та імітаційної гри. До практичних занять були підібрані завдання, які містили: 1) усні та письмові вправи з мовленнєвим матеріалом, спрямовані на формування моральної культури майбутніх учителів іноземної мови; 2) творчі завдання з розвитку та вдосконалення звичок моральної поведінки: відповіді на вирішення проблем морального змісту без попередньої підготовки, підготовка та розповідь історій, пов'язаних з моральним вибором тощо; 3) відео-фрагменти фільмів морального спрямування.

Впровадження моделі формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов здійснювалося поетапно. Розроблена модель призначена для студентів 2-го курсу факультету іноземної філології. На першому – організаційно-адаптаційному – та на другому – апробаційно-практичному етапах робота здійснювалась у I семестрі, на третьому –результативно-корекційному та четвертому – творчому етапах впровадження робота здійснювалась зі студентами у II семестрі. Отже, впровадження моделі формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов здійснювалося в чотири етапи.

Перший етап – організаційно-адаптаційний. Робота проводилась зі студентами 2 курсу у I семестрі факультету іноземної філології. На цьому етапі

здійснювалася робота з текстами, фільмами, історіями з життя морального змісту, які підібрав викладач для студентів.

Робота над матеріалами складалася з того, що, по-перше, майбутні вчителі іноземних мов знайомилися з моральним змістом тексту, історії або фільму. По-друге, аналізували матеріали та виконували низку вправ за опрацьованими матеріалами, наприклад, робили власні висновки щодо опрацьованого матеріалу, відповідали на запитання за змістом текстів, готували такі питання самостійно.

Перегляд короткометражних фільмів є ефективним та сучасним засобом формування моральної культури майбутніх вчителів. Так, наприклад, фільм «As goes around comes around» («Що посієш – те й пожнеш») змусив майбутніх учителів замислитись. Фільм демонструється англійською мовою, у такий спосіб сприяє розвитку та вдосконаленню іноземної мови. Зміст фільму полягає в тому, що чоловік пізньої години побачив літню жінку, машина якої застрягла на узбіччі дороги, і та не могла самостійно вирішити проблему. Жінка стояла на узбіччі вже досить довго і ніхто не зупинявся. Брайан Андерсон зупинився, допоміг відремонтувати машину літньої пані і коли та запитала про платню, чоловік сказав, що коли вона побачить когось, хто потребує допомоги, нехай вона допоможе цій людині, і додав: «І подумайте про мене». Проїхавши декілька миль, леді зупинилася поблизу кав'ярні, щоб випити кави, і помітила, що офіціантка, яка до неї підійшла, була на восьмому місяці вагітності. Покидаючи кафе, жінка залишила досить високі чайові офіціантці.

Після закінчення перегляду, доцільно запропонувати студентам запитання для обговорення: як мала себе почувати ця літня жінка в пізню годину та холодну погоду? Що могло б бути, якби Брайан Андерсон не зупинився? Що змусило його зупинитися? Як ви можете охарактеризувати цього чоловіка? Що могло бути причиною такого вчинку? Чому ніхто до нього не зупинився? Міг і Брайан не зупинитися, адже за це не мав би ніякого покарання? Тощо.

Метою подібних запитань є усвідомлення кожним студентом необхідності в будь-якій ситуації діяти відповідно до моральних норм на принципів.

З метою закріплення моральних цінностей, поданих у цій ситуації, можна запропонувати студентам дати обґрунтовані відповіді на запитання:

- 1) Чому літня жінка злякалася Брайана?
- 2) Чи гідно вчинила офіціантка, відмовившись допомогти вагітній жінці?
- 3) Чи правильно вчинила літня жінка, залишивши гроші?
- 4) Який насправді Брайан Андерсон?
- 5) Щоб ви зробили в такій ситуації?
- 6) Чому, на Ваш погляд, повчає цей фільм?

Також робота над змістом фільму сприятиме формуванню граматичних навичок майбутніх вчителів у поєднанні з формуванням моральної культури.

З метою формування навичок рефлексії моральної поведінки, можна запропонувати студентам продовжити фразу, дотримуючись правил Second Conditionals.

1. If I were a pregnant woman... (Якби я була вагітною жінкою...);
2. If I were an elderly woman... (Якби я була літньою жінкою...);
3. If I were Brian Anderson... (Якби я був Брайаном Андерсоном...);
4. If I were a waitress... (Якби я була офіціанткою...).

Exercise. A) Match the word with its definition

1. Honesty	a) the quality of being friendly;
2. Reliability	b) a natural feeling of kindness and understanding that you have for someone who is experiencing something very unpleasant;
3. Sincerity	c) an honest way of behaving that shows you really mean what you say or do;
4. Responsibility	d) the quality of being trustworthy or of performing consistently well;
5. Sympathy	e) the way of behaving when you don't tell
6. Tolerance	
7. Cooperation	
8. Friendliness	
9. Patience	

10. Truthfulness	<p>lies;</p> <p>f) the ability to continue doing something for a long time without losing interest, especially something difficult;</p> <p>g) an honest way of behaving, speaking, or thinking;</p> <p>h) the state of being in charge of someone or something and of making sure that what they do or what happens to them is right or satisfactory;</p> <p>i) the attitude of someone who is willing to accept other people's beliefs, way of life without criticizing them even if they disagree with them;</p> <p>j) help that you give someone.</p>
------------------	--

B) Which of these qualities do main characters have?

Завдання:

A) з'єднати поняття з його визначенням;

B) Які з цих якостей притаманні нашим героям?

Якості:

1. Чесність;
2. Надійність;
3. Щирість;
4. Відповідальність;
5. Співчуття;
6. Толерантність;
7. Співпраця;
8. Дружність;
9. Терпіння;
10. Правдивість.

Другий етап— апробаційно-практичний. Робота проводилась зі студентами другого курсу у I семестрі факультету іноземної філології. На

цьому етапі завданням майбутніх учителів іноземних мов була участь в іграх, а також вирішення проблем, що імітували життєві та професійні ситуації.

Ігрова діяльність – це специфічний у процесі навчання вид діяльності, який визначає найважливіші перебудови і формування нових якостей особи [83, с 46]. Методистами та педагогами-практиками вищої школи останнім часом досить широко з метою засвоєння студентами іноземної мови використовується метод гри. Тому, щоб не порушувати логіку вивчення студентами іноземної мови, доцільно було органічно поєднати засвоєння ними знань з предмету із засвоєнням моральних норм.

У грі засвоюються суспільні норми поведінки. Головним елементом гри, як зазначають психологи, є ігрова роль: не важливо, яка саме, важливо, щоб вона допомагала відтворювати різноманітні людські відносини, що існують у житті. І тільки якщо покласти в основу гри відносини між людьми, вона стане змістовною і корисною у плані формування моральної культури. Що ж до розвивального значення гри, то воно закладене у самій її природі, бо гра – це завжди емоції, а там, де емоції, там активність, увага і уява, там працює мислення. Відповідно, гра – це діяльність; вмотивованість, відсутність примусу; індивідуалізована діяльність, глибоко особиста; навчання і виховання в колективі і через колектив; розвиток психічних функцій і здібностей; навчання з захопленням.

Цілі використання ігор на уроках іноземної мови – формування певних навичок, розвиток певних мовних умінь, навчання вмінню спілкуватися, розвиток необхідних здібностей і психічних функцій, пізнання (у сфері становлення власне мови), запам'ятовування мовного матеріалу.

Ігрова діяльність – явище поліфункціональне. У навчальному процесі з іноземної мови вона може виконувати такі функції: навчальну, мотиваційно-збуджувальну, орієнтовну, виховну.

У роботі з другим курсом була задіяна настільна гра, у якій завданням студентів було кидати кубики, робити свій хід і, використовуючи певну граматичну структуру, відповідати на запитання. Ми підготували питання з

повсякденного життя, деякі з-поміж них спрямовані на формування моральної культури майбутніх учителів.

Гра № 1

«Щоб Ви зробили, якби...?»

1. ...виграли в лотерею?
2. ...машина зламалась на автомагістралі?
3. ...хтось вкрав Ваш гаманець?
4. ...не було б води упродовж тижня?
5. ...Ви побачили чоловіка з бомбою в автобусі?
6. ...у Вас усього один день життя?
7. ...Ви залишилися на безлюдному острові?
8. ...друг або наречений/наречена забули про Ваш день народження?
9. ...Ви стали свідком жахливої аварії на дорозі?
10. ...друг попросив у Вас списати домашнє завдання?
11. ...дізналися, що кохана людина обманює Вас?
12. ...дізналися, що Вас усиновили/удочерили?
13. ...корабель з інопланетянами приземлився у Вашому саду?
14. ...інопланетяни викрали Вашу сестру?
15. ...метеорит ледь не впав на землю?

Рис. 2.1. Поле настільної гри «Щоб Ви зробили, якби...?»

16. ...хлопець намагався Вас поцілувати?
17. ...дівчина намагалася Вас поцілувати?
18. ...найкращій друг украв Вашу дівчину/хлопця?
19. ...Ваш пес «з'їв» Ваше домашнє завдання?
20. ...Вас паралізувало після нещасного випадку?

21. ...Ви втратили роботу?
22. ...Ви налякані?
23. ...Вашу кохану людину може врятувати тільки донорська нирка?
24. ...Ви застрягли у ліфті?
25. ...Ви заблукали у пустелі?
26. ...Ви знайшли гроші на вулиці?
27. ...Вам залишилось жити всього один місяць?
28. ...Ви могли б подорожувати у часі?
29. ...Вам довелося обирати між сліпотою та паралізованістю?
30. ...Ви були б обрані президентом своєї країни на один місяць?
31. ...Ви могли б впоратися будь з чим?
32. ...Ви дізнались на УЗД, що у Вас буде п'ятеро дітей?
33. ...Ваш син украв Вашу машину?
34. ...дізналися, що до хоче одружитися з людиною, старшою від Вас?
35. ...дізналися, що Ваш син хоче одружитися з жінкою, старшою від Вас?
36. ...дізналися, що у батька подружка Вашого віку?
37. ...дізналися, що в одного з Ваших батьків роман?
38. ...Вам залишилось жити один рік?
39. ...Ви побачили як дівчина/хлопець Вашого друга зраджує її/йому?
40. ...землетрус зруйнував Ваш дім?
41. ...поліція заарештувала Вас за злочин, якого Ви не скоювали?
42. ...Ваш брат убив когось?
43. ...дізналися, що Ваша сестра приймає наркотичні речовини?
44. ...у Вас є одне бажання?
45. ...Ви можете отримати роботу, яку бажаєте?
46. ...побачили змію у своїй у ванні?
47. ...загубили купальник у момент плавання?
48. ...стали невидимим на один день?

Ознайомтесь з ситуаціями. Працюючи в парах, обговоріть їх. Чи можна знайти мудре рішення для цих проблем?

Up For Discussion - Moral Dilemmas

In the boxes below you will find different moral dilemmas. Work in pairs and discuss them.
Are there any reasonable solutions for the different dilemmas?

<p>1 As a citizen in the USA, you have no money to pay for your daughter's necessary surgery. One day someone hands you a suitcase full of money, which you can spend however, you want. There is just one catch, if you spend the money, someone you do not know will die. What do you do?</p> 	<p>2 You and your class have a big math test at the private school you are attending. You sit next to your friend who is much better at math than you are, so you decide to copy his answers without him knowing it. Suddenly both of you have to report to the principal's office to explain yourselves. If you tell the principal that your <i>friend</i> cheated, he will have to quit school because his scholarship will be revoked. If you say that <i>you</i> are the cheater, your parents will not buy you that computer you have been wanting. What will you do?</p>	<p>3 You are a psychologist. One of your patients just confessed that he had murdered someone and dug down the body. If you go to the Police and tell the story, you will be breaking your doctor-patient confidentiality. If you do not report it, your patient will get away with murder. What will you do?</p> 	<p>4 A bird flies into and makes a hole in a hot air balloon carrying three people: a man, a woman and a child. Two of the persons can be saved if one person jumps overboard. The woman knows how to pilot the balloon, the man knows the cure for cancer, and the young girl is totally innocent. Who should jump?</p>
<p>5 In the Amazon Rainforest, a poor farmer is arrested for illegal logging. He simply chopped down trees to get cropland to grow food to support his family. The Police charges him for illegal activities and he is sentenced to jail. Should the Police take into consideration his serious environmental crimes or his starving family?</p> 		<p>6 You work as a paramedic. One day you are sent to the scene of a car accident where two adults and three small children are seriously injured. On the way, your ambulance passes the scene of another accident, which too your surprise involves your pregnant wife who is seriously injured. You are the only paramedic available for both accident scenes. What do you do?</p>	<p>7 You are an inmate in a concentration camp. A sadistic guard is about to hang your son who tried to escape and wants you to pull the chair from underneath him. He says that if you don't he will not only kill your son but some other innocent inmate as well. You don't have any doubt that he means what he says. What should you do?</p> <p><small>(Source: http://iisiverse.com/2007/10/21/top-10-moral-dilemmas/)</small></p>

iSLCollective.com

Рис. 2.2. Картки із ситуаціями для гри № 2

Ситуація 1: Ви громадянин США. У Вас немає грошей, щоб заплатити за необхідну операцію для Вашої доньки. Одного разу незнайомець доставить Вам

валізу, повну грошей, якими Ви можете скористатися на власний розсуд, однак за умови, що, якщо Ви витратите гроші, той, кого ви не знаєте, помре. Ваші дії?

Ситуація 2: Ви і Ваш клас пишете математичний тест у приватній школі, у якій Ви навчаєтесь. Ви сидите поруч зі своїм другом, який набагато здібніший від Вас у математиці, тому ви вирішуєте списати у нього відповіді, щоб він не знав про це. Раптом вас обох викликали до директора. Якщо Ви повідомите директору, що Ваш друг бреше, йому доведеться кинути школу, тому що його стипендія буде скасована. Якщо Ви скажете, що брешете Ви, Ваші батьки не куплять Вам того комп'ютера, про який Ви давно мрієте. Ваші дії?

Ситуація 3: Ви психолог. Один з Ваших пацієнтів зізнався, що вбив когось і закопав тіло. Якщо Ви підете в поліцію, і розкажете цю історію, Ви порушите конфіденційність пацієнта, якщо Ви не повідомите про це, Ваш пацієнт уникне покарання за бездіяльність. Ваші дії?

Ситуація 4: Пташка зробила дірку в повітряній кулі, у якій знаходиться троє людей: чоловік, жінка і дитина. Двоє з людей можуть бути врятовані, якщо одна людина стрибне за борт. Жінка знає, як пілотувати повітряну кулю, чоловік знає ліки від раку, а дитина зовсім невинна. Хто повинен стрибнути?

Ситуація 5: У тропічному лісі Амазонки бідний фермер заарештований за незаконну вирубку. Він просто рубав дерева, аби отримати орні землі, щоб вирощувати їжу для своєї родини. Поліція звинувачує його в незаконній діяльності і засуджує до тюремного ув'язнення. На Вашу думку, поліція повинна враховувати його серйозні екологічні злочини чи його голодну сім'ю?

Ситуація 6: Ви фельдшер. Одного разу Вас відправляють на місце автокатастрофи, у якій дорослі і троє маленьких дітей отримали серйозні поранення. Дорогою Ваша машина швидкої допомоги спостерігає сцену ще однієї аварії, у якій постраждала Ваша вагітна дружина. Ви єдиний фельдшер, доступний для обох нещасних випадків. Ваші дії?

Ситуація 7: Ви – в'язень у концентраційному таборі. Садист охоронець збирається повісити Вашого сина, який намагався втекти, і хоче, щоб Ви витягли стілець з-під нього. Якщо Ви відмовитесь, він уб'є не лише Вашого

сина, а й іншого невинного в'язня. У Вас немає жодних сумнівів у тому, що він це зробить. Ваші дії?

Доцільно на цьому етапі формування моральної культури використовувати ігри, що імітують життєві ситуації, на зразок гри «Автобусна зупинка».

В аудиторії встановлено низку питань, і кожне з цих місць називається автобусною зупинкою. Студенти відвідують кожну зупинку автобуса, відповідаючи на запитання. Вони можуть написати свою відповідь на автобусній зупинці у відкритому списку всіх зауважень студентів до питання або просто вказати, чи погоджуються вони з коментарем попередньої особи. Також можуть написати свої коментарі, щоб приклеїти в аудиторії. Крім того, вони можуть відповісти на запитання на папері, який вони носять з собою.

Вибрані твердження можуть бути будь-якими – думками чи цитатами. Кожне з них – різні автобусні зупинки. Наприклад, це набір питань:

1. Які цінності Вам відомі?
2. Які Ваші особисті цінності?
3. Чому Ви цінуєте саме їх?
4. Які цінності у Вашому оточенні?
5. Як Ви здійснюєте вибір?
6. Чи Ваш вибір залежить від Ваших цінностей?
7. Які цінності будуть корисні в суспільстві?
8. Якими є межі особистого вибору?
9. Хто обмежує Ваш вибір?
10. Чи є межі вибору хорошими?
11. Ви обмежуєте вибір іншого?
12. Чи повинен уряд обмежувати вибір людей?

Третій етап – результативно-корекційний. Робота проводилася зі студентами другого курсу у II семестрі факультету іноземної філології. На цьому етапі завданням майбутніх учителів іноземних мов був самостійний

пошук матеріалів, текстів, короткометражних фільмів та історії з життя з їх аналізом та подальшим обговоренням у групах.

Четвертий етап– творчий. Робота проводилась зі студентами другого курсу у II семестрі факультету іноземної філології. На цьому етапі завданням майбутніх учителів було самостійно скласти та розповісти історію, яка б сприяла формуванню загальних моральних цінностей та моральної культури. Це завдання було для них найскладнішим, так як потребувало знання моральних цінностей та певного рівня моральної культури майбутніх учителів. У процесі було використано технологію «сторітеллінг».

Сторітеллінг – це технологія створення історії та передачі за її допомогою необхідної інформації, з метою впливу на емоційну, мотиваційну, когнітивну сфери слухача [374, с. 20]. У перекладі з англійської *story* означає історія, а *telling* – розповідати. Отже, сторітеллінг – це розповідь історій. Безумовно, вміння говорити, формулювати власні думки – необхідні життєві навички для кожної людини. На сьогодні володіння інформацією, її обробка, вміння чітко передавати почуття, аргументувати свою позицію – головні завдання, які стоять перед освітою. Мова – це складний психологічний процес, який неможливо оцінювати, розвивати окремо від мислення або сприймання. Розповідь історій – процес емоційний, захоплюючий, який добре запам'ятовується. Отже, сторітеллінг як вигадка історій добре підходить для формування моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови.

Сторітеллінгом зацікавлені і педагоги, і психологи у всьому світі, так як пояснення матеріалу у формі розповіді історій розвиває у суб'єктів навчання, уяву, логіку та підвищує рівень моральної культури. Історії дозволяють розповісти про те, як приймаються рішення та будуються стосунки. Через обмін історіями, вибудовуючи емоційні зв'язки, студент та викладач мають змогу створити правильні та якісніші взаємостосунки.

Види сторітеллінгу

- **Культурний** – розповідає про цінності, моральність та вірування;

– **Соціальний** – розповідь людей один про одного (можна розповідати дітям історії з життя відомих людей, що може стати для них прикладом для побудови свого життя).

– **Міфи, легенди** – вони відображають культуру й нагадують нам, чого в житті слід уникати, аби бути щасливим.

– **Jump story** – всі люблять слухати історії про містичних істот, коли неочікуваний кінець змушує підстрибнути на стільці від страху. Такі історії допомагають подолати власні страхи.

– **Сімейний** – сімейні легенди зберігають історію наших пращурів. Ці історії передаються з покоління в покоління та мають повчальний характер.

– **Дружній** – ці історії об'єднують друзів, так як ті згадують про певний досвід, який вони пережили разом.

– **Особистий** – особисті історії розповідають про власний досвід та переживання. Це важливий вид сторітеллінга, так як подібні історії допомагають зрозуміти себе і почати розвиватися [351, с.2].

Основні функції сторітеллінгу:

1. **Мотиваційна** – це спосіб переконання учнів, який дає змогу надихнути їх на прояв ініціативи у навчальному процесі.

2. **Об'єднувальна** – історії є інструментом розвитку дружніх, колективних міжособистісних стосунків у класі, групі.

3. **Комунікативна** – історії здатні підвищити ефективність спілкування на різних рівнях.

4. **Інструмент впливу** – дозволяє недирективно впливати на учнів та формувати в них суспільно корисні переконання.

5. **Утилітарна** – один із найпростіших способів донести до інших зміст завдання або проекту.

Сучасні студенти спілкуються, переважно, у віртуальному світі. Тому реальне спілкування стає мистецтвом, якого потрібно навчати знову. Для цього вдалим є метод «сторітеллінгу».

Сторітеллінг – це творча розповідь. На відміну від фактичної розповіді (переказу, опису по пам'яті), яка ґрунтується на роботі сприймання, пам'яті, відтворювальної уяви, в основі творчих розповідей лежить робота творчої уяви. Обов'язковими компонентами такої розповіді мають бути самостійно створені дитиною нові образи, ситуації, дії. При цьому студенти використовують свій набутий досвід, знання, але по-новому комбінують їх.

Під час такої роботи були використані прийоми навчання розповіді історій:

- **основні**: зразок, план, аналіз;
- **допоміжні**: запитання, нагадування, вказівка, заохочення, підказка;
- **специфічні**: запис розповіді студентів, видумка розповідей-мініатюр, об'єднаних однією дійовою особою тощо.

Види розповідей на словесній основі:

- розповідь на тему, запропоновану вчителем;
- розповідь за планом;
- розповідь за запропонованим початком;
- розповідь за опорними словами;
- складання казки за власним сюжетом.

Історії повинні бути змістовними, логічно послідовними, точними, виразними, зрозумілими слухачам, самостійними, невеликими за розмірами.

Структура історії:

1) Вступ – основна мета цього етапу – підготувати студентів до самої історії, створюється контекст історії.

2) Розв'язка – це переломний момент в історії. Наприклад, було погано, ми щось зробили і стало добре, або навпаки, було добре, але ми за чимось не вслідкували, і стало погано. Історії без розв'язки не цікаві студенту.

3) Висновки – їх обов'язково треба озвучувати. Часто з однієї історії можна зробити кілька висновків, тому важливо спрямувати думки студентів у потрібне нам русло. І головне на цьому етапі – не порушити тонкої межі між

висновками та повчаннями. Приклади історій, створених студентами можна бачити в додатку Г.

2.4 Особливості застосування педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в процесі позааудиторної роботи

Як свідчать науковці у сфері педагогіки вищої школи, ефективність процесу формування моральної культури майбутніх учителів значною мірою залежить від безперервності педагогічних впливів на студентів, що зазначено в принципі системності.

Застосування системного підходу до вивчення педагогічних явищ знайшло своє відображення у працях В. Беспалько [27], В. Загвязинського [102], Т. Льїної [114], Н. Кузьміної [152] та ін.

Якщо розглядати спеціальну методологію науки, то системний підхід є напрямом, завданням якого є розробка методів дослідження й конструювання складних за організацією об'єктів як систем. Системний підхід у педагогіці спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення у них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину. Як систему можна розглядати будь-яку пізнавальну діяльність, де її складовими є суб'єкт пізнання, процес пізнання, мета пізнання, продукт пізнання, умови, в яких вона відбувається [3, с. 305].

Процес формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов охоплює весь педагогічний процес, об'єднуючи навчання, позааудиторну діяльність, спілкування та діяльність студентів за межами навчального закладу. У процесі взаємодії «викладач-студент» та «студент-студент» поступово відбувається засвоєння майбутнім учителем іноземної мови основ моральних та духовних цінностей суспільства, формування свідомого позитивного ставлення до цього процесу.

Сприяти комплексному формуванню всіх складових моральної культури вдається лише під час поєднання аудиторної та позааудиторної роботи.

Під час позааудиторної роботи, доцільно проводити аналіз крос-культурної комунікативної діяльності студентів, консультації з щодо роботи студентів за індивідуальною траєкторією самовдосконалення, проблем, що виникають під час роботи над творчими груповими проектами та планування наступного етапу роботи

Така робота проводиться лише з експериментальними групами, а в контрольних організація аудиторної та поза аудиторної роботи студентів здійснюється без використання визначених нами педагогічних умов.

Розглянемо реалізацію педагогічної умови – організацію крос-культурної діяльності майбутнього вчителя іноземних мов в процесі поза аудиторної роботи студентів. Президент України Петро Порошенко підписав Указ «Про оголошення 2016 року Роком англійської мови в Україні». Глава держави прийняв таке рішення, «враховуючи роль англійської мови як мови міжнародного спілкування, з метою сприяння її вивченню для розширення доступу громадян до світових економічних, соціальних, освітніх і культурних можливостей, які відкриває знання та використання англійської мови, забезпечення інтеграції України до європейського політичного, економічного і науково-освітнього простору, на підтримку програми GoGlobal, яка визначає вивчення англійської мови одним із пріоритетів стратегії розвитку».

У зв'язку з цим, певна кількість студентів (варто зазначити, що це виявилися студенти, які виявили високий рівень моральної культури ще на констатувальному етапі нашого дослідження) вирішили взяти участь в одній із волонтерських ініціатив. Така діяльність тривала 3 дні і за описом студентів, такий досвід був надзвичайно важливим та цінним для них як для майбутніх педагогів (і у вдосконаленні моральної культури, зокрема).

У межах 2016 року – Року англійської мови в Україні, Громадська організація GoGlobal разом з Міністерством освіти і науки України, компанією Microsoft та партнерами розробили новий формат дитячих пришкільних таборів – таборів з поглибленим вивченням англійської мови. Проект отримав назву «GoCamps». Понад 3 тисячі шкіл з усієї України попередньо зголосилися цього

року організувати мовні табори на базі навчальних закладів. Близько 150 з них, за результатами мотиваційного конкурсу, отримують статус «GoCamps».

Основним завданням команди проекту – показати дітям, що вивчення мов – це легко і просто. Що літній табір може бути веселим, розважальним, та яскравим. Також однією з особливостей «GoCamps» стало те, що вчителями були інтернаціональні волонтери, які не лише поширили англійську мову на теренах нашої Батьківщини, але й міжнародну культуру, традиції та звичаї, які допомогли українцям стати на крок ближчими до європейського розуміння життя.

Варто зазначити, що наразі доступ до сучасних та цікавих мовних таборів, через їх ексклюзивність має дуже вузьке коло дітей. Також не у всіх батьків є фінансова можливість відправити школярів за кордон у мовний табір. Тому рішення організувати такі табори в Україні та зробити їх доступними для багатьох – це величезний шанс для учнів та прорив у сучасній освіті. Влітку вперше велика кількість дітей відчули, що таке сучасний відпочинок, цікаві методи навчання без звичних зошитів та книг і усвідомила, що вивчати мову – це дійсно перспективно.

Перед розподілом між містами України, усіх волонтерів зібрали на підготовчі тренінги, зустрічі у м. Володарка, Київської області. Після тривалого відбору, наші студенти, що подали заявки, були обрані волонтерами – перекладачами, так як весь обслуговуючий персонал у школі-інтернаті, де іноземці провели 3 незабутні дні, не розмовляє англійською мовою. Звісно, це був для них цікавий досвід у неформальній атмосфері поспілкуватися про життя, культуру, уподобання. Також студентам було корисно почути найрізноманітніші діалекти англійської мови (особливо вони відзначали акценти індійців та китайців, адже їхня мова виразно відрізнялася від інших). У ході розмови, студенти знаходили слова, які відрізнялися тлумаченням, тому саме як для філолога-перекладача – це була ґрунтовна мовна практика.

Завданням студентів у межах цього проекту було бути вчителем, консультантом для іноземців, навчити їх різних підходів до українських дітей,

роз'яснити різні аспекти добре відомої гостинності та допомогти їм здійснювати індивідуальний підхід до кожного учня, подолати бар'єр, командно, натхненно вчити, отримувати результати та, усіма можливими методами підбадьорювати та мотивувати учнів.

Студенти зазначали, що найпершою перешкодою, з якою вони зіткнулися, було те, що їм потрібно було вчити дорослих людей, а це був їх перший досвід навчати старших працювати з маленькими дітьми, яких не було поряд. Тому постало питання: «Як проводити практичні ігри без дітей?». Вони звернулися до методу гри та запропонували волонтерами різні ситуації, де одні грали роль пустотливих дітлахів, а інші старанно намагалися їх приборкати. Результати були втішні, ця гра перетворилася в унікальне театральне дійство, де кожен проявив усі свої найкращі таланти. Але, побачивши, що волонтери-іноземці не докладають серйозних зусиль для цього (як з'ясувалося, це були люди, які не отримували спеціальних психолого-педагогічних знань, тобто професійних педагогічних умінь та навичок вони не мали, але наших студентів вразили та захопили душевність, позитивізм і любов до дітей, з якими ті намагалися це зробити; студенти стверджували, що у своїх школах вони не бачили таких прикладів від власних учителів), попросили волонтерів, які грали ролі дітей, вдати, що вони не розуміють англійської мови. Ситуація виходила цікавішою, адже волонтерам-вчителям тепер доводилося підручними засобами роз'яснити слова, вирази, які їм необхідно. Також було задіяно і фантазія, і намагання підібрати найпростіші слова, – усе ставало в нагоді під час виконання завдання. Спостерігаючи за цим, студентам настільки сподобалися деякі пояснення, що вони їх занотували собі. А на завершення кожну групу також попросили ще раз продемонструвати усім 3 найоригінальніші пояснення.

Варто зазначити, що між нашими студентами та іноземними волонтерами виникли дружні стосунки, які вони підтримували і надалі, тому потім розповідали волонтери, що ця гра стала найулюбленішою з-поміж їхніх вихованців. Особливо їм подобалося грати роль вчителів, слова, потрібні

вирази шукали з таким ентузіазмом, що і досвідчені вчителі могли б позаздрити винахідливості юних талантів.

Наступного разу гру повторили, однак з іншого ракурсу, і грали вже в улюбленого «Крокодила», де учні змогли б використати та закріпити нові слова, які вивчили під час зміни ролями. У такий спосіб, поступово, без особливих зусиль, поєднали розваги та відпочинок.

Також щоранку проводилася ранкова зарядка з використанням найелементарніших команд, зокрема: «RUN, JUMP, SMILE, TOUCH YOUR NOSE, SIT DOWN, ETC». Це було актуальним на щодень саме для волонтерів, які їхали працювати з дітьми молодшого шкільного віку. Така зарядка була цікавою руханкою та команди автоматично запам'ятовувалися. Важливо в цій грі те, що слова автоматично закріплювалися у підсвідомості. Такого ефекту не легко досягнути, але він є найбажанішим саме у вивченні іноземних мов.

Дуже цікавими видалися тренінги, які проводили визначні спеціалісти України. Тренінг: «Тренування м'язу публічних виступів» розкрив багато секретів спілкування іноземною мовою. Студенти дізналися, що, не зважаючи на рівень знань учня, завжди гарний вчитель повинен говорити в середньому темпі і тихо, це дозволяє учням зосередитися на навчанні. Також не потрібно говорити швидко, адже навіть якщо учень зрозуміє тебе, уся його увага буде зосереджена саме на розумінні, а не на тому, щоб помітити нову граматичну конструкцію чи цікавий лексичний трюк, і з розмови не буде жодної педагогічної користі.

Інший тренінг стосувався секретів роботи з дітьми. Саме для того, щоб дізнатися про психологічні особливості роботи з дітьми, тренер PRO Camp, психолог Ольга Денисова прочитала волонтерам лекцію. Йшлося саме про вікові особливості сприймання певної інформації. Як зазначали студенти, навіть їм після ґрунтовного вивчення цього курсу в університеті, було цікаво закріпити знання у вигляді тестів, ребусів та малюнків.

В останній день були проведені командні змагання, які переходили в барбекю-паті, це максимально згуртувало та здружило колектив і, не дивлячись

на те, що наступного дня всі роз'їхалися у різні регіони України, вони й досі підтримують зв'язок і з теплом пригадують пережиті 3 дні. Коротко про емоції впродовж цього проекту можна бачити у відео-звіті проекту <https://www.youtube.com/watch?v=easmpvpvt8>.

Також студенти зазначали, що такий проект був чудовою спробою пошуків шляхи для розв'язання педагогічних питань з позицій морально-ціннісного ставлення до учнів, врахування передусім їхніх потреб, інтересів, бажань, прагнень, окультурення потреб дитини і, насамперед, її потреби бути хорошою; вони спостерігали як без зайвих зусиль можна сприяти вивченню учнями англійської мови цілком демократичними методами, заснованими на чуйності, великодушності, любові, терплячості вчителя. Також зазначали, що, аналізуючи власне навчання в школі, згадують його, на жаль, без подібних позитивних емоцій, і тому результати у вивченні іноземної мови давалися набагато важче.

Розглянемо реалізацію другої визначеної нами педагогічної умови - розроблення індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов.

Відомо, що процес особистісного вдосконалення майбутнього вчителя загалом і моральної культури, зокрема, має глибоко індивідуальний характер. Кожен студент має як психічні особливості (пам'яті, мислення, уяви, уваги та ін.), так і особливості в ієрархії цінностей, мотивів; життєвий досвід та рівень розвитку особистісних якостей і моральної культури. Тому результат сприймання студентами одного і того ж матеріалу морального змісту буде різним, та ще й маловідомим для педагога, так як це внутрішній процес. Реалізувати особистісний підхід до кожного студента – майбутнього вчителя іноземної мови – у процесі формування його моральної культури під час аудиторних занять практично неможливо.

Зумовлено це основним недоліком, притаманним наявному процесу навчання у вищій школі, – суб'єкт-об'єктними відносинами між викладачем та студентом (процес навчання побудований на засвоєнні студентом тих знань,

носієм яких є педагог). Такий процес навчання не дає змоги майбутньому вчителю розвивати свої особистісні, притаманні лише йому якості, реалізувати свої здібності, інтереси, прагнення тощо. Студент, перебуваючи у жорстких межах процесу навчання і орієнтуючись лише на засвоєння знань, звикає до пасивної ролі, відведеної йому.

Педагогічний процес у вищій школі, як зазначають педагоги і психологи, з точки зору традиційності, є малокерованим, і педагог якщо і може отримати певну інформацію стосовно засвоєння студентом знань, умінь та навичок, то процес розвитку та формування внутрішніх якостей і моральної культури у процесі засвоєння знань, умінь та навичок зокрема, залишається для нього закритим. Ця сторона його діяльності майже не контролюється і не оцінюється педагогом, тобто до цього часу не розроблені достатньо надійні і прості методики педагогічної діагностики змін, що відбуваються у сфері розвитку моральної культури майбутнього вчителя.

Щоб зробити процес формування моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови максимально ефективним, докладалися зусилля, аби створити невимушену, щиру, відкриту атмосферу, побудувати довірливі, суб'єкт-суб'єктні відносини між студентом та викладачем. Формування позитивної мотивації, надзвичайно необхідної для розвитку моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови, здійснюється у такий спосіб в атмосфері співпраці, творчості, інтелектуальних, моральних і естетичних переживань, зіткнення думок, поглядів, позицій, наукових підходів та пошуку істини, створення та проектування індивідуальної траєкторії особистісного розвитку. Як свідчить аналіз наукової літератури та власний досвід автора, саме такий підхід дозволяє зробити студента тільки суб'єктом планування, реалізації та аналізу досягнень, шляхом руху індивідуальною траєкторією особистісного розвитку. Саме за наявності такої атмосфери, студент стає відкритим до впливів викладача, дослухається до порад, на відміну від директивного підходу, тому що нав'язати студенту бажання самостійно працювати над удосконаленням моральної культури не вдасться.

Під час індивідуальної роботи з кожним студентом, яка здійснюється або у межах університету на консультаціях, або в дистанційному режимі за допомогою спілкування через електронну пошту, або соціальних мережах, реалізуємо основний психологічний принцип формування особистості: кожен студент порівнюється лише з попереднім рівнем розвитку його моральної культури. Також можемо оцінити зусилля, що докладаються кожним студентом, та й психологи зазначають, коли оцінюються зусилля, які затрачає студент для досягнення результату, то зростає його мотивація.

Мотив з психологічної точки зору означає усвідомлене бажання до певної дії, вчинку, він є виявом потреби особистості, яка натомість спричиняє її активність, діяльність у відповідній сфері. Іншими словами, потреби викликають мотиви, мотиви ведуть до дій, взаємодії з навколишнім середовищем, у процесі яких відбувається засвоєння особистістю соціального досвіду і її розвиток. Це ж стосується і позитивної мотивації – її основою є пізнавальна потреба. А як відомо, задоволення будь-якої потреби відбувається у процесі діяльності, потреба визначає і спрямовує таку діяльність, стимулює пошуки можливості свого задоволення.

Діяльність студента і викладача в ході роботи над індивідуальною траєкторією морального розвитку здійснювалася у чотири етапи:

1. Формування мотивації, діагностика рівня моральної культури, цілепокладання.
2. Проектування індивідуальної траєкторії.
3. Реалізація індивідуальної траєкторії вдосконалення моральної культури.
4. Аналіз результату.

Доцільно детальніше розглянути кожен з етапів.

1. Принцип системності, як один з принципів побудови педагогічного процесу у вищій школі, пов'язаний з тією закономірністю, що цей процес здійснюється через ті моральні цінності та потреби, які вже сформовані в структурі особистості студента.

Згідно концепції С. Рубінштейна, суспільні вимоги не проєктуються механічно в людину; ефект всіх зовнішніх впливів залежить від внутрішніх умов, від того «ґрунту», у який ці впливи потрапляють. Всяка ефективна педагогічна діяльність має своєю внутрішньою умовою власну моральну роботу суб'єкта, на який вона спрямована, яка зав'язується навколо власних вчинків і вчинків інших людей. Успіх роботи з формування духовного обличчя людини залежить від цієї внутрішньої роботи, від того, настільки педагогічний вплив виявиться в змозі її стимулювати і спрямовувати [242, с.42].

Для того, щоб їх виявити, актуалізувати, можна запропонувати студентам здійснити тестування за методикою «Прислів'я» (Додаток Д). Рівень моральної культури, виявлений за допомогою цієї методики, буде початковим для подальшої роботи вдосконалення моральної культури.

З метою формування позитивної мотивації для розвитку моральної культури, пропонуємо кожному студентові виконати два завдання:

1. Обґрунтувати необхідність морального самовдосконалення для вчителя їхнього фаху.
2. Спрогнозувати ефективність педагогічного процесу (рівень знань учнів з іноземної мови, мотивація до навчання, якість взаємодії між вчителем та учнями, авторитет вчителя та ін.) за умови, якщо вчитель не працює над удосконаленням моральної культури, власним вдосконаленням?

Відповідь на ці запитання пропонувалося оформити у вигляді творчороздуму.

Певна частина студентів (приблизно 18% від загального числа студентів, що брали участь у експериментальній роботі) зазначили, що рівень моральної культури вчителя практично не впливає на його професіоналізм, а відповідно, на рівень знань учнів з іноземної мови. Мовляв, для цього потрібно вчителю чудово володіти іноземною мовою та методикою її викладання. Викладач не вступав у дискусію зі студентами, їхню думку вдалося змінити під час обговорень у творчих групах, так як аргументи однолітків сприймаються

людиною їхнього віку значно ефективніше, ніж викладача, як людини іншого віку та соціального статусу.

Переважна більшість студентів зазначали, що якщо розглядати вчителя не лише як транслятора знань з іноземної мови, а як людину, професійним обов'язком якої є виховання своїх учнів, то вдосконалення педагогом моральної культури є надзвичайно важливим. Також вони підкреслювали, що побудувати ефективну взаємодію, що є передумовою формування в учнів позитивної мотивації до вивчення іноземної мови, а значить і до якості знань, неможливо без великодушності та відповідальності, що є категоріями моральної культури.

Незначна частина студентів (майже 13,6%) мають сумніви стосовно зв'язку моральної культури вчителя та рівня знань учнів з іноземної мови. Їхні відповіді були на зразок: «Можливо, такий зв'язок існує, але він не очевидний». Їх сумніви також зникли в процесі дискусій з одногрупниками.

Варто зазначити, що важливе місце відведене наполяганням, аби студенти буквально «намалювали» уявну «картину» педагогічного процесу за наявності низького рівня моральної культури у вчителя і відсутності роботи над підвищенням цього рівня. Майже всі студенти наводили приклади з власної шкільної практики. На цьому етапі наступним запитанням було: «Чи хотіли б Ви виступати в такій ролі, залишитися таким вчителем у спогадах своїх учнів на все життя?». Саме це запитання було ключовим у формуванні мотивації до роботи над удосконаленням моральної культури. У такий спосіб вдалося досягти стійкої позитивної мотивації для подальшої роботи.

Стосовно цілепокладання, тобто формулювання майбутніми вчителями іноземної мови мети вдосконалення моральної культури, завданням було не нав'язати, а зробити так, щоб студент самостійно прийняв рішення «присвоїти» моральний ідеал, тобто втілити в життя таку потребу.

2. Розробка індивідуальної траєкторії самовдосконалення моральної культури здійснювалося в індивідуальному порядку, частіше дистанційно – відповідно початковому рівню моральної культури кожного студента обиралися: мета (прогнозований рівень моральної культури), завдання, методи

та форми її вдосконалення, орієнтовані на певний час. Наприклад, на знаходження відображення загальнолюдських цінностей у художній літературі відводилося одним студентом 7 днів, а іншим – 10.

Кожен студент заводив окремий зошит-щоденник, у якому відмічав свої досягнення чи невдачі. Щоденник переглядався викладачем лише на прохання студента, так як «занурення» у внутрішній світ є глибоко інтимним процесом. Вдалося переглянути щоденник студентів, з якими в ході експериментальної роботи склалися особливо довірливі стосунки. Більшість зазначали, що не мають бажання відкривати свої невдачі. Це не суттєво, головне, що раз на три тижні кожен студент ділився власними досягненнями та сумнівами з приводу подальшого руху в напрямі вдосконалення моральної культури. Також студент надавав для перегляду викладачу у стислому вигляді власну індивідуальну траєкторію вдосконалення моральної культури. Одну з таких індивідуальних траєкторій вдосконалення моральної культури можна бачити в додатку Ж.

3. Під час реалізації плану самовдосконалення моральної культури забезпечувалася співпраця та суб'єктність: в центрі уваги педагога була особистість студента та його волевиявлення; розвиток його моральної культури розглядається як процес саморозвитку, у якому передбачається свобода вибору, так як студент – суб'єкт діяльності, а не об'єкт впливу педагога.

Формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов здійснювалося через визначені види професійної діяльності, яка має задовольняти потреби особистості студента у самоствердженні, самовизначенні, самоактуалізації, саморегуляції. Йдеться про роботу студента як репетитора англійської мови. Варто зазначити, що деякі студенти на початок експериментальної роботи вже мали учнів, з якими займалися іноземною мовою, здебільшого, це були діти дошкільного або молодшого шкільного віку, хоча було декілька студентів, що працювали на курсах вивчення англійської мови з дорослими. Пропозиція знайти учня та під час роботи з ним виявити залежність засвоєння знань з іноземної мови від рівня моральної культури вчителя (тобто власного), спонукала цих студентів поділитися досвідом та

викликала інтерес в інших студентів. У такий спосіб, в результаті кожен студент мав учня, якщо і не шляхом репетиторства, то у власному оточенні.

Так як процес формування моральної культури є складним, тривалим та суперечливим, обов'язково необхідна атмосфера підтримки, доброзичливості та оптимізму, віри в сили та можливості кожного студента.

Під час співпраці зі студентами в ході реалізації плану вдосконалення моральної культури основною метою було стимулювати їх до активного пізнання власних моральних якостей, цінностей, поглядів та переконань; сприяти оволодінню ними адекватними методами морального самовиховання; викликати потребу до власного розвитку протягом усього життя; сприяти усвідомленню відповідальності за майбутнє дітей.

Вже зазначалося, що вдосконалення моральної культури можливо лише за допомогою самостійної діяльності студента – майбутнього вчителя іноземної мови.

Прагнення до вдосконалення моральної культури протягом життя – один з головних критеріїв, які характеризують готовність майбутнього вчителя до професійної діяльності. Досвід свідчить, таке прагнення не з'являється в студента ні звідки – підготувати його повинна відповідна система організації педагогічного процесу у вищому навчальному закладі.

Бесіди зі студентами та досвід автора свідчать про недостатню активність студентів у плані самостійної діяльності, спрямованої на вдосконалення моральної культури. Причини криються у:

а) відсутності позитивної мотивації як до оволодіння майбутньою професією, у зв'язку з низькою оплатою праці вчителя, так і до вдосконалення моральної культури;

б) інертності традиційної системи освіти, за якої студент залишається об'єктом навчального процесу;

в) пріоритеті в сучасному суспільстві матеріальних цінностей над духовними, моральними.

Вітчизняними та зарубіжними психологами та педагогами доведено, що в процесі розвитку самосвідомості в юнацькому віці відбувається формування самостійності до такої міри, яка породжує нове ставлення до себе та своєї діяльності, стимулюючи особистість до саморозвитку. Усвідомлюючи свої нові потреби і можливості, студент хоче реалізувати їх в активній, особистісно значимій діяльності тобто для самостійної діяльності студентів з удосконалення моральної культури є вагоме підґрунтя, яке нівелюється ставленням до студента як об'єкта педагогічних впливів. Створенням атмосфери співпраці та ставленням до студента як суб'єкта власної діяльності, вдалося усунути перші дві причини. З третьою виникли певні труднощі, так як переконання у пріоритетності матеріальних цінностей над моральними формується, здебільшого, з малого віку в сім'ї, що забезпечує міцність таких переконань.

Варто зазначити, що зі студентами, які показали низький (початковий) рівень моральної культури, доводилося викладачу виявляти ініціативу та стимулювати їх до активності.

Студенти середнього рівня моральної культури виявляли більшу активність та самостійність, проте вони відрізнялися епізодичністю. Періодично таких студентів доводилося стимулювати до постановки вищих цілей досягнутими результатами та образом вчителя низької моральної культури (якого вони так яскраво зобразили в своєму творі на першому етапі).

Насправді партнерської взаємодії вдавалося досягти зі студентами високого рівня моральної культури. До того ж, вони відрізняються високим рівнем свідомості та самоконтролю за кожним етапом руху індивідуальною траєкторією вдосконалення моральної культури, тому ми використовували у спілкуванні з такими студентами ліберальний стиль спілкування. Викладач у такому випадку виступає помічником для студентів, його обов'язки зводяться до корекції самостійної діяльності з удосконалення моральної культури та надихати на подальші досягнення.

Для планування індивідуальної траєкторії самовдосконалення моральної культури, студенти здійснювали такі види діяльності: опрацювання основної та

додаткової літератури; підготовку усних повідомлень з моральних проблем, що потребують додаткового розгляду; написання конспектів, добір текстів для ілюстрування зразків високоморальної поведінки тощо. Індивідуальна робота студентів була спрямована на усвідомлення й закріплення необхідних теоретичних знань, формування умінь і навичок моральної поведінки з урахуванням індивідуальних особливостей кожного студента.

Системний підхід, зазначений нами вище, стосовно формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов передбачає надання студентам знань щодо теоретичних основ загальнолюдської моралі, міжособистісних стосунків, формування і розвитку у студентів уміння застосовувати ці знання як в особистісному житті, так і для здійснення міжособистісної педагогічної взаємодії, які необхідні для успішної професійної діяльності. У такий спосіб навчальна дисципліна за вибором студента «Вдосконалення моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов» був призначений для розвитку когнітивної складової моральної культури. Хоча в ході занять були присутні діалогічні та інтерактивні методи, все ж таки домінуючими були монологічні.

Варто сформулювати порівняльну характеристику діяльності викладача та студентів під час засвоєння основ моральної культури за допомогою спецкурсу та самостійної діяльності під час індивідуальних траєкторій.

Структурні компоненти діяльності студента під час навчальної дисципліни за вибором та самостійної діяльності з формування моральної культури мають значні відмінності: в першому випадку мету ставить викладач, а для студента, який займається самостійною діяльністю, характерне самостійне планування цілі, що забезпечує значно більшу продуктивність. В обох випадках основною метою є розвиток моральної культури. Зміни моральної культури, яка відбувається в реальному процесі навчання, з причини домінування основної мети, зазвичай, констатується побіжно. Якщо викладач його й прогнозує, то результат часто далекий від запланованого. Самостійна ж діяльність студента, окрім засвоєних знань, сформованих умінь та навичок,

сприяє також і вдосконаленню моральної культури та вдосконаленню таких якостей, як наполегливість, самостійність, які необхідні в цьому процесі, а також уміння формулювати цілі власної діяльності та досягати їх оптимальними методами, критично оцінювати результати діяльності та ін..

У процесі спілкування в межах навчальної дисципліни за вибором педагог формує мотивацію студента. Стосовно мотивації до оволодіння майбутньою професією, а з нею, безперечно, пов'язане бажання вдосконалювати моральну культури, то проведені різноманітні опитування свідчать, що для більшості студентів визначальними є вузькі соціальні мотиви, як-то задля оцінки чи диплома [45]. Під час самостійної діяльності з удосконалення моральної культури (під час роботи у творчих групах та руху за індивідуальною траєкторією самовдосконалення), завдяки інтенсивній саморефлексії, активно взаємодіють мотиви пізнання та досягнення цілей, при цьому змістоформувальними є широкі пізнавальні та соціальні мотиви діяльності.

Механізм самостійної діяльності з удосконалення моральної культури спрацьовує через протиріччя між пізнавальним інтересом та рівнем розвитку особистості, недостатнім для задоволення цього інтересу. Безпосереднім стимулом самостійної роботи майбутнього вчителя іноземної мови є зміна його ставлення до себе та діяльності, розуміння можливості виходити за межі заданого, творчо перетворювати себе. Бажання задовольнити пізнавальний інтерес стає джерелом діяльності, оцінка результатів якого супроводжується формуванням нового смислотворчого мотиву та завершується постановкою нових цілей. Мотиваційна структура ускладнюється, удосконалюється, відбувається впорядкування мотивів, чого не відбувається під час аудиторних занять навчальної дисципліни.

Під час взаємодії викладача зі студентами в межах навчальної дисципліни викладач організовує засвоєння майбутніми учителями іноземної мови когнітивного компоненту моральної культури, обираючи засоби та методи діяльності студента, визначаючи порядок його взаємостосунків із

навколишніми. Студент, який займається самостійною роботою, сам організовує, регулює та контролює свою працю, а способи його діяльності індивідуалізовані відповідно до його особистісних особливостей.

Варто зазначити, що процеси діяльності в межах навчальної дисципліни та самостійної діяльності студентів над індивідуальною траєкторією морального самовдосконалення взаємопов'язані: перше є засобом здійснення самостійної діяльності, а самостійна діяльність – це продукт, результат роботи в межах навчальної дисципліни. Навчання характеризується взаємодією педагога та студента. У самоосвіті людина – і суб'єкт, і об'єкт діяльності, що викликає активну рефлексію та визначає своєрідність структурних компонентів цієї діяльності. До них належать власне цілепокладання, внутрішня потреба в самоосвіті, самоорганізація пізнавальної діяльності.

Активізація самостійної діяльності студентів з удосконалення моральної культури є однією з актуальних проблем сучасної педагогічної науки та практики. Її варто розуміти як спонукання інтелектуальних, вольових, емоційних та фізичних сил студента за допомогою визначеної системи діяльності для досягнення конкретних цілей формування моральної культури. Доцільно розглянути особливості діяльності викладача педагогічного університету щодо організації роботи зі студентами в межах спецкурсу, що буде спонукати їх до активної самостійної позааудиторної діяльності з удосконалення моральної культури (індивідуальною траєкторією морального самовдосконалення).

Самостійна діяльність виникає і здійснюється за наявності у студента гностичних мотивів, інтелектуальної активності, тривалої уваги, перманентного сприйняття, яке переходить у самоспостереження та формує спостережливість. Вона забарвлена позитивними почуттями та вольовими зусиллями, підпорядкована власним цілям, є особистісно значущою, в ній виявляється особистість студента і формуються його самостійні і пізнавальні можливості.

Самостійна діяльність майбутнього вчителя іноземної мови з удосконалення моральної культури, по-перше, виникає і відбувається за

наявності мети (завдання) самопізнання та його усвідомлення; по-друге, усвідомлення мети (завдання) формує морально забарвлені потреби, мотиви та інтереси; по-третє, моральні потреби, мотиви та інтереси визначають засоби та прийоми діяльності; по-четверте, в самостійній діяльності досягнутий рівень моральної культури порівнюється з можливим, майбутнім, а також відбувається його самооцінка і контроль.

Отже, основними завданнями викладача педагогічного університету щодо активізації самостійної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови з удосконалення моральної культури студентів педагогічного університету має бути педагогічна умова – індивідуальна траєкторія морального самовдосконалення, що включає:

- активна самостійна діяльність викладача над власним розвитком;
- допомога студенту у самовизначенні щодо майбутньої професії;
- формування умінь самоаналізу, самоспостереження, самопримушування тощо, шляхом спеціальних завдань у ході індивідуальної роботи;
- вироблення суб'єкт-суб'єктних партнерських стосунків між викладачем та студентом;
- переорієнтація аудиторних занять з інформаційних на проблемні;
- використання інтерактивних методів навчання під час аудиторних занять та групових форм роботи в позааудиторній діяльності.

Розглянемо реалізацію третьої педагогічної умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов – створення творчих групових проєктів.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія, присутня під час роботи в групах, сприяє усвідомленню кожним студентом рівня моральності, допомагає взаємному збагаченню соціального досвіду, особистісних якостей, інтелектуальних здібностей тощо, і є необхідним для розуміння та усвідомлення того, що кожен студент, як майбутній учитель, несе велику відповідальність за майбутнє дітей.

За умов роботи у творчих групах (лабораторіях), студенти досягають

успіхів у особистісному розвитку (до якого належить і моральна культура), засвоєнні знань, лише взаємодіючи один з одним. Вони зіштовхуються з необхідністю вербалізації своїх думок і аргументацією своїх висловлювань, вчать дивитися на поставлену проблему з іншого погляду і аналізувати інші, часто протилежні думки.

Можна виокремити п'ять основних критеріїв успішної діяльності в групах:

1) **Позитивна залежність.** Успіх кожного залежить від сумлінності інших. Студенти вчать взаємній відповідальності і роботі в команді.

2) **Підтримка.** Студенти підтримують один одного безпосередньо. Вони обмінюються думками, джерелами та матеріалами, дають оцінку виконаній роботі один одного з метою отримання спільного результату. Вони роз'яснюють один одному новий матеріал і допомагають усувати прогалини в знаннях.

3) **Відповідальність.** Кожен студент бере участь у роботі групи і здійснює свій внесок у роботу над заданою проблемою. Кожен учасник несе відповідальність за результат групової діяльності, виконує посильну йому роботу, намагається зрозуміти сутність питання.

4) **Соціальна компетентність.** Студенти вчать взаємній довірі і повазі, чітко висловлювати свої думки у процесі спілкування й вирішувати можливі протиріччя і конфлікти.

5) **Власна оцінка.** Студенти вчать оцінювати особистий внесок в успіх групової роботи, а також оцінювати спільну роботу групи з точки зору використовуваних методів роботи, знаходити причини невдач.

Під час такої роботи студенти в групі розподіляють між собою посади: спікера, аналітика, презентатора, тайм-аутера (для аудиторної роботи), секретаря, координатора, а також мають змогу самостійно придумати собі іншу посаду, за згодою групи. Доцільно зосередити увагу на обґрунтуванні посадових обов'язків:

1. *Спікер групи* (може розподіляти ролі у межах групи; проводить

інструктаж щодо мети, завдань і алгоритму виконання завдання; залучає до роботи всіх учасників; ініціює дискусію за змістом запропонованих пропозицій; пропонує учасникам висловлюватися по одному; проводить попереднє голосування щодо запропонованих ідей; здійснює опитування членів групи відповідно до завдань; підбиває підсумок спільної діяльності; бере участь у обговоренні).

2. *Аналітик* (аналізує роботу учасників групи; зіставляє особистісний освітній продукт кожного з освітніми продуктами інших членів групи, порівнює, критично оцінює відповіді, пропозиції, допомагає групі розкрити сутність проблеми, спонукає до прийняття виваженого рішення; бере участь у обговоренні).

3. *Презентатор* (доповідає про результати роботи групи; представляє узгоджене рішення або результати власної діяльності кожного учасника чи найбільш доцільного варіанту; представляє сукупний освітній продукт; аргументує висловлені позиції; бере участь у обговоренні).

4. *Тайм-аутер* (стежить за часом виконання роботи, порушенням часу під час виступу презентатора та учасників групи; координує роботу всіх учасників і кожного зокрема, допомагає не відступати від розкладу і сконцентруватися на загальній проблемі; відповідає за регламент; бере участь у обговоренні).

5. *Секретар* (веде записи результатів роботи групи, висловлених учасниками під час обговорення думок, пропозицій, ідей, нестандартних підходів; бере участь у обговоренні).

6. *Координатор* (організовує комунікативне співробітництво; допомагає конкретному членові групи, якщо в цьому є потреба; стимулює комунікативну активність учасників, переконує конструктивно критикувати, досягати рішень, компромісів, не відхилятися від завдань, шукати нові ідеї щодо розв'язання проблеми; підбадьорює, гармонізує психологічний комфорт групи, створює атмосферу творчого спілкування, позитивного настрою; бере участь у обговоренні).

Варто зазначити, що на початку роботи студентів у творчих групах не в усіх було присутнє співробітництво, що є необхідною умовою ефективності процесу формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов. Це було помітно одразу на перших консультаціях; між студентами не вдавалося досягти навіть компромісу, не кажучи вже про співробітництво; вони не могли розподілити обов'язки, під час обговорення планів роботи групи були помітні дискусії заради перемоги, а не результату. Всі розглянуті ситуації були наслідком відсутності у студентів належного рівня поваги до інших, великодушності, толерантності, що є показниками їх моральної культури. У межах нашої дослідно-експериментальної роботи важливим було досягти самостійного знаходження студентами причини такої ситуації. Тому ми задавали студентам навідні запитання: «Як Ви вважаєте, чому у вашій групі така ситуація?» (кожен студент називав винними всіх інших студентів), «Чи подобається вам така атмосфера в групі?» (негативно відповідали всі студенти), «А що, на вашу думку, потрібно змінити?» (кожен давав поради іншим).

Допомогли довірливі стосунки між викладачем та студентами, які нам та нашим колегам, що брали участь в експериментальному навчанні, вдалося налагодити. Це поняття включає в себе як педагогічний вплив, так і власну активність студента, що виявляється у відповідних уявленнях або опосередкованих впливом на педагога й на себе самого (самовиховання). Взаємна активність педагогів і студентів визначається терміном педагогічне співробітництво, що означає своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, котрі, вирішуючи спільні завдання, взаємовпливають, доповнюють один одного і досягають успіху у розв'язанні поставлених завдань. Природно, що змін зазнають і суб'єкти, і ті об'єкти, на які спрямована взаємодія. Разом – означає не сумарно, а взаємодоповнюючи. Тому педагог має вміти розпізнавати особливості й основні причини особистісних протилежностей, знаходити компроміс, поєднувати інтереси, будувати партнерство зі студентами. Акцентуємо на тому, що викладач має налагодити саме співробітництво, а не компроміс, що добре підходить для ділових стосунків, а не педагогічних. Лише

за умов взаємоповаги, бажання довіряти одне одному взаємодія викладача та студента стає досяжною.

Згодом, пригадуючи студентам вислів Платона «Ти не можеш змінити світ, ти можеш змінити себе. Зміни себе і ти зміниш світ», спонукали кожного замислитися над власною поведінкою та власними моральними якостями, яких не вистачає, щоб змінити ситуацію на краще.

Процес удосконалення моральної культури – це внутрішній процес самостійних змін особистості. Проте, з досвіду відомо, що на практиці самостійна діяльність студентів – майбутніх учителів іноземних мов стосовно аналізу, оцінювання, планування вдосконалення рівня моральної культури є складним, тривалим та суперечливим процесом. Для його успішної реалізації потрібна стійка позитивна мотивація. Сформувати таку мотивацію (або ж підтримувати, у випадку, коли вона вже сформована) допомагають: вивчення досвіду педагогів-новаторів (В. Шаталова, В. Сухомлинського, Є. Ільїна, Ш. Амонашвілі, І. Волкова, М. Гузика, С. Лисенкової, М. Щетиніна, О. Захаренка та ін.) та перегляд сучасних педагогічних фільмів (перелік фільмів можна бачити в додатку Є). Досвід свідчить, що студенти факультету іноземної філології починають переглядати спершу рекомендовані педагогічні фільми, а потім – досвід педагогів-новаторів. Зумовлено це, передусім, тим, що зазначені фільми в оригіналі транслюються іноземною мовою і тому студенти, задля вдосконалення іноземної мови, переглядають їх спочатку в оригіналі, а потім – з перекладом. Для студентів, у яких другою мовою після англійської є китайська, особливо цікавим є фільм «Карате-пацан», переглядаючи який, вони можуть доторкнутися до історичних та культурних особливостей Китаю. Аналогічно для студентів з другою арабською мовою підвищеним інтересом користується фільм «Діти небес»; французької – «Хористи».

У результаті такого виду діяльності можна кардинально переорієнтувати ставлення студентів до майбутньої професії з негативного або байдужого на позитивне, а також підтримати позитивну мотивацію студентів, які цілеспрямовано поступали до педагогічного закладу, що, безперечно,

позитивно сприятиме ефективному формуванню в них моральної культури.

Відомо, що відповідальність – це категорія моралі. Досвід свідчить, що найскладніше самостійно розподіляти обов'язки. Саме тому необхідно, щоб обов'язки у групі (для організації групових творчих проєктів) студенти розподіляли самостійно і втручатися у цей процес можна лише за проханням студентів. Важливо зазначити, що у такій ситуації слід дотримуватися принципу «кожний робить те, що зможе зробити краще за інших». Розвитку моральної культури сприяє також необхідність допомогти один одному, оцінювати один одного, критикувати, а найголовніше – нести відповідальність за свою роботу перед собою, своєю групою, усім колективом. Поділ на групи (4–6 студентів) здійснювався студентами добровільно. Надалі це підвищило продуктивність роботи в групі та ефективність формування моральної культури.

У ході експериментальної перевірки ефективності однієї з педагогічних умов ефективного формування моральної культури, а саме творчих групових проєктів зі студентами іноземної філології, кожній групі була запропонована своя проблема, яка безпосередньо чи опосередковано стимулювала їх до поглиблення знань у сфері моральних цінностей та моральної культури, над якою вони будуть працювати два навчальних семестри. Група на цей період називалася «творча лабораторія» та орієнтовні завдання.

Завдання в ході роботи могли змінюватися самими студентами. Періодично (приблизно раз на два тижні) кожна група збиралася для консультації з педагогом, що брав участь у експериментальній перевірці педагогічних умов формування моральної культури для обговорення результатів проробленої роботи та планування подальших дій. Дітей чи класи для виконання поставлених завдань студенти досить успішно знаходили самостійно, здебільшого через родинні зв'язки. Кожній групі видавалися орієнтовні завдання, а звіт пропонували подати або в письмовій, або ж у відео-формі.

Доцільно розглянути основні ідеї, цілі, завдання та результати деяких

творчих лабораторій.

1. Творча лабораторія вивчення індивідуальних особливостей учнів.

Основна ідея діяльності лабораторії. Вчитель – активний громадянин своєї держави, який, усвідомлюючи своє значення в житті суспільства, бере повну відповідальність за майбутнє дітей і, не шукаючи причин (неблагополучна родина, «погані» спадковість чи друзі та ін.), докладає максимум зусиль для вивчення індивідуальних особливостей учнів з метою сприяння у розвитку позитивних якостей і викоріненню негативних.

Цілі діяльності лабораторії: сформувати відповідальність за майбутнє дітей, сприяти виробленню у студентів уміння вивчати індивідуальні особливості учнів; сприяти активному розвитку у студентів педагогічних здібностей (комунікативних, перцептивних, сугестивних, організаційних та ін.) та якостей: спостережливості, наполегливості, цілеспрямованості та ін.

Орієнтовні завдання:

- запропонувати сукупність методів для вивчення конкретної якості учня (вік: 5–15 років), наприклад, відповідальності: рівня вихованості цих школярів (школяра) через систему ставлення до навчання, праці, однокласників, учителів, батьків та реалізувати їх на практиці;
- запропонувати (і, можливо, реалізувати) сукупність методів вивчення досвіду педагога;
- запропонувати (і, можливо, реалізувати) методи для вивчення досвіду роботи школи;
- визначити причини відставання у навчанні або важковиховуваності (чи іншої проблеми) конкретного учня;
- запропонувати (і, можливо, реалізувати) програму подолання цієї проблеми;
- розробити програму самовиховання учня, систему управління цим процесом, а також психолого-педагогічні рекомендації щодо перспектив розвитку цього учня, адресовані його батькам і класному

керівникові.

Результати діяльності лабораторії. Варто зазначити, що групі, яка працювала над цією темою, було найважче справитися із завданнями та навіть приступити до них. Причинами були (як виявилось під час консультацій з викладачем) відсутність у студентів бажання до колективної діяльності, а також умінь співпрацювати, розподіляти обов'язки, домовлятися, тобто недостатній рівень відповідальності. Шляхом тривалих консультацій із педагогами, що були учасниками формувального експерименту, та автором дослідження вдалося досягти спільної стратегії роботи. Влітку група делегувала декількох студентів до літніх дитячих таборів, де вони і апробували методи, підходи, стилі спілкування, розроблені групою.

2. Творча лабораторія громадянського виховання.

Основна ідея, покладена в основу діяльності лабораторії:

Цілі діяльності лабораторії: сформувати громадянську відповідальність, сприяти поглибленню студентами своїх знань прав, свобод та обов'язків, що стосуються різних сфер життя громадянського суспільства, усвідомленню необхідності бути носіями громадянських цінностей (соціальна справедливість, культ права, демократичний устрій суспільства), сформувати уміння здійснювати громадянське виховання учнів.

Орієнтовні завдання:

- проаналізувати сучасні видання, в яких розглядаються проблеми громадянського виховання. З'ясувати, які завдання має розв'язувати основна та старша школа стосовно питання громадянського виховання?
- на основі аналізу педагогічної літератури, сформулювати основні завдання виховання громадянської культури школярів;
- з'ясувати, чи пов'язані громадянська та моральна культури особистості? І якщо пов'язані, то у який спосіб?
- на прикладі відвіданих уроків та виховних заходів пояснити, як реалізується сучасна мета виховання громадянина у навчальному процесі школи;

- визначити тему і скласти план проведення морально-етичної бесіди (чи іншого заходу) з учнями певного класу. Умотивувати вибір теми, підготувати клас, здійснити самоаналіз проведеної бесіди;
- організувати та провести з учнями соціальний творчий проект (наприклад, «Діти – дітям», «Турбота», «Ветеран»);
- вивчити специфіку організації і використання певних (окремих) методів громадянського виховання учнів.

Результати діяльності лабораторії. У діяльності цієї творчої лабораторії особливих труднощів не виникало (окрім 2 студентів, які відмовилися брати участь). Був знайдений базовий клас – 6-А (за допомогою сестри однієї із студенток, що працює в ЗОШ № 102 м. Києва), домовлено про зустрічі з дітьми, на яких обговорювалися різні питання громадянського виховання. Проведено виховну годину (щоправда, студенти назвали її уроком) «Сьогодні діти, завтра – народ». Реалізувати якийсь творчий проект за межами школи, на жаль, не вдалося, так як виникли певні адміністративні труднощі. Звіт студенти оформили у вигляді відео-презентації.

3. Творча лабораторія «Соціалізація особистості у системі колективних відносин».

Основна ідея діяльності лабораторії: колектив – це модель суспільства. Другий (перший – родина) етап у засвоєнні особистістю моральних та громадянських цінностей – це педагогічно доцільно сформований колектив.

Цілі діяльності лабораторії: сприяти усвідомленню незамінної ролі колективу в житті суспільства та формуванні (і моральному, насамперед) окремої особистості, розвитку організаційних, комунікативних та інших умінь; сформувати готовність та уміння співпрацювати з колегами, дітьми, батьками на основі загальнолюдських цінностей; сформувати адекватне розуміння лідера, як людини, яка користується повагою, та яку група наділила певними повноваженнями.

Орієнтовні завдання:

- з'ясувати діалектику колективного і індивідуального в педагогічному

процесі і довести, що формування особистості в колективі – провідна ідея гуманістичної педагогіки;

- переконатися, що розвиток особистості і колективу – взаємообумовлені процеси;

- вивчити теорію колективу, розроблену вітчизняними педагогами;

- виявити сутність і організаційні основи функціонування навчально-виховного колективу;

- з'ясувати основні умови розвитку колективу;

- з'ясувати, які моральні цінності мають бути покладені в основу розвитку колективу? Пояснити їх необхідність;

- визначити систему перспективних ліній у розвитку класного колективу. Спланувати і провести кілька видів різнопланової колективної діяльності, спрямованої на реалізацію перспективи у згуртований колектив учнів класу;

- запропонувати перспективний план розвитку класного колективу, в якому були б обґрунтовані і педагогічно вмотивовані види діяльності класного колективу й окремих членів колективу;

- організувати діяльність з реалізації наміченого плану (на основі попередніх завдань);

- довести, що виконана робота буде сприяти досягненню колективом вищої (конкретно якої) стадії розвитку й охарактеризувати зміни в суб'єкт-суб'єктних стосунках учителів та учнів у колективі (з позицій моральних цінностей).

Результати діяльності лабораторії. Студентам, які займалися цією проблемою, вдалося, шляхом соціометрії, визначити 5 референтних груп у класі, де вони працювали. Це був клас, в якому викладала мама однієї із студенток. Дві групи (найбільші) ворогували одна з одною, а інші три (малочисельні, по 2–3 особи) – ставилися нейтрально до цієї ворожнечі. Негаразди з класним колективом були помічені під час уроку зарубіжної літератури, який проводила донька вчительки за її планом і в її присутності.

Дискусію чи обговорення провести було неможливо, яскраво виражалась відсутність недружньої атмосфери у класі. Початком до поліпшення ситуації став тренінг про конфлікт, проведений цією групою студентів, висновком якого була думка, яку висловили учні – від дружньої атмосфери, атмосфери взаємодопомоги, взаємопідтримки «виграють» усі, і навпаки, від ворожнечі, від бажання нашкодити один одному «програють» теж всі. До вибору такого методу призвели численні консультації та дискусії з педагогом, що був учасником експериментальної роботи, та психологом. Під час таких консультацій була помітна зміна в моральних цінностях студентів, їм було важливо самим розібратися у важливості цінностей взаємодопомоги, взаємопідтримки, альтруїзму для щастя людини.

На жаль, сформуванню колектив у класі студенти не мали змоги через брак часу для продовження роботи з учнями.

4. Творча лабораторія виховання моральної культури особистості.

Основна ідея, покладена в основу діяльності лабораторії: лише людина зі стійкими, міцними переконаннями, заснованими на вічних загальнолюдських цінностях, може бути по-справжньому щасливою та своїми діями принести користь суспільству та державі.

Цілі діяльності лабораторії: допомогти студентам: здійснити «переоцінку цінностей», зміцнити свої моральні переконання, почати діяти відповідно до цих переконань; усвідомити дієвість народної мудрості: «Що посієш, те і пожнеш».

Орієнтовні завдання:

- усвідомити, що мораль – це не лише форма суспільної свідомості, але й форма індивідуальної моральної свідомості, що засвоєні й прийняті особистістю, моральні норми виражають її певні ставлення до інших людей, до себе, до праці, до природи;
- довести, що моральне виховання є актуальним у сучасному суспільстві;
- визначити рівень моральної вихованості конкретного учня (учнів)

(які знання про мораль мають школярі? Які моральні прояви властиві їм у різних ситуаціях? яка система моральних цінностей панує у колективі?);

- скласти програму і визначити методи вивчення моральної вихованості учнів класу;

- проаналізувати мету виховання, поставлену у цьому класі. Визначити шляхи її досягнення;

- проаналізувати ту частину плану роботи класного керівника, що спрямована на формування моральної культури;

- скласти план виховання моральної культури учнів цього класу;

- сформулювати тему чи знайти текст, за допомогою якого можна сприяти формуванню моральної культури учнів цього класу на уроках іноземної мови;

- організувати цілеспрямовану діяльність з реалізації накресленого плану;

- довести, що спланована і реалізована Вами робота сприяла покращенню моральної вихованості дітей.

Результати діяльності лабораторії. На жаль, студентам цієї групи не вдалося домовитися про клас, з яким мали працювати. Натомість вони вирішили проводити роботу з виховання моральної культури з меншими братами, сестрами та племінниками. На консультаціях обговорювали власні результати, ідеї, проблеми і спільно планували подальшу роботу. У ході цих обговорень було помічено зміну в моральних поглядах, переконаннях, цінностях студентів. Якщо на початку роботи студенти цієї групи сумнівалися щодо обов'язковості дотримання загальнолюдських цінностей та у пріоритетності моральних, духовних цінностей над матеріальними, то після наведення висловлювань відомих філософів, педагогів, класиків літератури стосовно пріоритетності духовних цінностей, їхні погляди суттєво змінилися. Під час подальших консультацій вони розповідали про бесіди, а іноді й дискусії з батьками, так як у тих були інші погляди на виховання молодших сестри чи брата. Коли це проблема була вирішена, залишалися лише педагогічні аспекти

підбору методів та прийомів формування моральної культури у своїх підопічних відповідно до їх вікових та індивідуальних особливостей.

5. Творча лабораторія виховання естетичної культури особистості.

Основна ідея діяльності лабораторії: формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов здійснюється шляхом розвитку естетичних якостей, тобто здатності адекватно, відповідно до законів моралі сприймати, розуміти, обґрунтовано оцінювати надбання культури людства, а також формувати свої стосунки з навколишнім світом згідно з такими законами.

Цілі діяльності лабораторії: сприяти здійсненню студентами переоцінки цінностей (захоплюватися прекрасним і обурюватися потворним), сформувати здатність доосмислення вірності вчинку, відповідності його моральним потребам суспільства, через естетичне переживання його краси і довершеності.

Орієнтовні завдання:

- сформувати уявлення про естетичну культуру як процес цілеспрямованого розвитку здатності особистості до повноцінного сприймання і правильного розуміння прекрасного в мистецтві і дійсності;
- визначити рівень естетичної вихованості когось із знайомих дітей чи учнів класу;
- обґрунтувати основні критерії і показники естетичної вихованості (уявлення про прекрасне і потворне, комічне і трагічне); виявити рівень сформованості естетичних смаків (одяг, зачіска), знання законів художньої творчості, головних творів вітчизняного і зарубіжного мистецтва, вміння і намагання створювати навколо себе красу;
- провести спостереження за реальною участю школярів у художній діяльності та вивчити їхні естетичні смаки;
- розробити методику визначення рівня естетичної вихованості учнів (наприклад, анкета, інтерв'ю);
- на основі одержаних даних, визначити конкретні завдання з естетичного виховання учнів (учня) цього класу;

– виявити і обґрунтувати джерела, методи і прийоми виховання естетичної культури на уроках з Вашої спеціальності та в позаурочній виховній діяльності;

– проаналізувати один з розділів шкільної програми з іноземної мови та підручник щодо їх можливостей естетичного виховання і вимог естетики, сформулювати власні висновки.

Результати діяльності лабораторії. Аналогічно діяльності попередніх груп, з цією групою студентів перед роботою з дітьми здійснювалася тривала кропітка робота, що полягала в дискусіях з приводу того, що вважати прекрасним, а що потворним. Зокрема, активно обговорювався татуаж та пірсинг (на цьому потоці було декілька студенток, які мали такі форми модифікації тіла), а також наявність таких ознак у вчителя. Перші дві зустрічі зі студентами були малоефективними, більшість захищали позицію «мати пірсинг, татуаж, зачіску або ж одяг, що відрізняється від загальноприйнятого – це ж рішення самої людини, вона цим ніякої шкоди іншим не завдає». Довелося пригадувати, що людство вважає прекрасним, а що – потворним? Чи є якісь загальнолюдські норми у цьому питанні? Подібні дискусії відбувалися практично в усіх групах, які працювали з цією темою. Відповідно, можна стверджувати про своєчасність та важливість експериментальної роботи, так як маємо справу з майбутніми вчителями. Якщо для вчителя питання прекрасного та потворного «розмиті», то які моральні цінності він закладатиме в майбутнього покоління?

Зі студентами, що працювали з цією проблемою, було здійснено візит до музею художнього мистецтва, прослухано класичну музику, проведено обговорення щодо інших видів мистецтва. Варто зазначити, що процес переорієнтації цінностей тривалий і суперечливий. Протягом двох семестрів роботи зі студентами – майбутніми учителями іноземної мови – досить складно кардинально змінити ієрархію їхніх цінностей. Але так як проводилося рівноправне спілкування, було вислухано кожного, докладалися зусилля, аби знайти аргументи «за» і «проти» для кожної точки зору, не вдаючись до

авторитарного тиску, і у студентів, які спершу наполегливо доводили точку зору про свободу особистості, виникли певні сумніви щодо своїх переконань. Тих студентів, які спочатку сумнівалися, але відкрито не висловлювали свою думку (це з'ясувалося під час індивідуальних бесід), вдалося переконати в тому, що вчитель, передусім, повинен думати про те, як вплине його зовнішній вигляд, погляди, переконання на учнів, яких він навчає. І, нарешті, студенти, які відразу підтримували загальноприйнятую точку зору, просто міцніше утвердилися у своїх переконаннях.

Після такої роботи студенти провели анкетування та бесіди з групою учнів 5-го класу (це була школа однієї зі студенток, роботу з якими дозволила проводити її колишній класний керівник). Результати анкетування, на жаль, були невтішними, переважна більшість дітей засвідчили низький рівень правильного розуміння прекрасного та потворного. Періодично студенти продовжували зустрічатися з дітьми і проводили бесіди (всього таких зустрічей було 4). Значних результатів досягти не вдалося через брак часу. Проте було помічено позитивні зміни в одязі та зачісці деяких учнів цього класу. Варто зазначити, що ці рішення учні приймали самостійно.

6. Творча лабораторія трудового виховання особистості.

Основна ідея діяльності лабораторії: праця – основний засіб виховання наполегливості, витривалості, цілеспрямованості (В. Сухомлинський). Це ті якості, які необхідні під час самовдосконалення власної моральної культури.

Цілі діяльності лабораторії: сформулювати прагнення сумлінно і відповідально працювати, усвідомити соціальну значущість праці вчителя; сприяти переосмисленню студентами ієрархії мотивів трудової діяльності (основоположним мотивом мають бути широкі пізнавальні та соціальні мотиви, а потім – вузькі соціальні), так як саме така праця людини принесе їй духовну радість та зростання.

Орієнтовні завдання:

- з'ясувати соціальну значущість праці вчителя;
- визначити види трудової діяльності, у яких беруть участь учні

(учень) цього класу;

- визначити критерії трудової вихованості учнів, їх ставлення до праці;
- розробити пропозиції щодо поліпшення виховання трудової культури учня (учнів) цього класу;

- з'ясувати причини негативного ставлення окремих школярів (школяра) до праці;

- виявити, чи реалізуються на практиці такі основні вимоги до організації трудової діяльності школярів, як: суспільно значуща мета і результати праці; колективний характер праці школярів; різноманітність організаційних форм праці; посильність; забезпечення активної позиції кожного учня, ініціатива, творчість у трудовій діяльності;

- проаналізувати систему виховання трудової культури у класі і ставлення учнів до праці; проаналізувати сучасні форми організації праці школярів та обґрунтувати дотримання або недотримання вимог до організації трудової діяльності школярів;

- з'ясувати, чи можна досвід трудового перевиховання в системі А. Макаренка застосувати в сучасних умовах? Відповідь обґрунтувати;

- запропонувати програму трудового виховання дітей конкретного віку і реалізувати її на практиці. Результативність проаналізувати.

Результати діяльності лабораторії. Здійснено переосмислення соціальної значущості праці вчителя. З'ясовано, що лише морально забарвлена будь-яка діяльність принесе користь іншим людям, суспільству загалом та особисто людині. Досить тривалим та неоднозначним був шлях до мети цієї лабораторії, так як, відвідавши декілька шкіл (в основному, це були школи, де навчалися студенти), вони помітили, що праця у школі сьогодні перестала бути повноцінним засобом виховання для вчителів, перетворившись на нудний, неприємний обов'язок для учнів. До того ж студентам не пощастило знайти ініціативного вчителя, який би дозволив ближче спілкуватися з дітьми. Тому вони вирішили, проаналізувавши праці відомих педагогів, розробити програму трудового виховання учнівського молоді в сучасній школі. Програму візьмуть

до уваги у власній майбутній педагогічній діяльності.

7. Творча лабораторія родинного виховання.

Основна ідея діяльності лабораторії: дружна родина – міцне суспільство та держава. Визначна роль у формуванні характеру та розвитку студента, як майбутнього активного морально свідомого вчителя та громадянина, протягом життя відіграє родина – сімейні цінності, взаємодопомога, взаєморозуміння, взаємопідтримка рідних людей.

Цілі діяльності лабораторії: сприяти усвідомленню студентами головної ролі сім'ї у моральному вихованні дітей; сформуванню вміння співпрацювати з батьками заради досягнення спільної мети – формування моральної культури дітей.

Орієнтовні завдання:

- проаналізувати труднощі та суперечності сучасного родинного виховання у сфері виховання моральної культури дітей (на основі спілкування з декількома родинами);
- з'ясувати причини цих труднощів та шляхи їх подолання;
- вивчити досвід подолання подібних проблем за кордоном;
- на основі досвіду педагогів-новаторів у співпраці з родиною (перегляду й аналізу педагогічних фільмів) розробити програму для допомоги конкретній родині у сфері морального виховання дітей;
- обґрунтувати доцільність та необхідність обраних у програмі методів, прийомів, форм виховання моральної культури;
- реалізувати програму на практиці та проаналізувати результати (наскільки вони відповідають поставленій меті);
- запропонувати програму співпраці вчителя з батьками (класного керівника чи вчителя-предметника, який не є класним керівником цього класу) для корекції моральної культури одного з вихованців.

Під час зустрічей зі студентами цієї групи на консультаціях шляхом тривалих дискусій та бесід вдалося з'ясувати труднощі та суперечності сучасного родинного виховання у сфері формування моральної культури дітей.

Студенти самостійно дійшли висновку, що в переважній більшості сучасних сімей відсутня наступність у передачі загальнолюдських цінностей; натомість наявна пріоритетність матеріальних цінностей над духовними.

Варто зазначити, що результати роботи цієї лабораторії були вражаючими, а прогрес особистісного розвитку студентів (порівняно з іншими групами – найпомітнішим). Кожен студент групи поспілкувався з власними батьками та зі старшим поколінням (бабусями та дідусями) на предмет методів виховання, які ті використовували. З'ясувалося, що в жодній з родин не було програми морального виховання. Воно здійснювалося епізодично та спонтанно. Проаналізувавши результати, студенти сформулювали такі висновки: 1) методи морального виховання в родині змінювалися від авторитарних до епізодично-демократичних, а згодом – до демократичних; 2) врахувавши позитивні та негативні аспекти морального виховання у власних родин, виробили стратегію (програму) морального виховання дітей у майбутньому, та співпраці вчителя з батьками. На жаль, апробувати розроблену програму на практиці не вдалося.

Результати вразили, адже студенти цієї групи (21-п, Інститут іноземної філології НПУ імені М.П. Драгоманова) за час роботи в лабораторії змінилися з пасивних, безініціативних на свідомих, активних, наполегливих з прагненням докладати максимум зусиль у моральному вихованні не лише для власних дітей у майбутньому, а й дітей, з якими будуть працювати (не лише як класні керівники, а й як вчителі).

8. Творча лабораторія фізичного виховання.

Основна ідея діяльності лабораторії: фізичне вдосконалення – засіб, а не мета. Метою є формування наполегливості, самостійності, цілеспрямованості та інших важливих якостей для роботи над власним моральним удосконаленням та вихованням моральної культури своїх учнів.

Цілі діяльності лабораторії: сприяти усвідомленню головної ідеї діяльності творчої лабораторії та пріоритетності духовного, морального розвитку над фізичним.

Орієнтовні завдання:

– проаналізувати систему виховання фізичної культури у класі (чи у родині) і ставлення учнів (учня) до фізичного розвитку; як впливають систематичні фізичні навантаження на здоров'я? На скільки про це відомо учню (учням)?

– запропонувати методику вивчення стану фізичного виховання у класі (чи родині);

– з'ясувати, як саме впливають систематичні фізичні навантаження на розвиток моральної культури? Чи використовував В. Сухомлинський цю залежність у своїй школі радості? У який спосіб?

– довести, що досвід В. Сухомлинського стосовно фізичного виховання можна застосувати у сучасних умовах шкільного та родинного виховання;

– дослідити та проаналізувати досвід конкретного вчителя, який працює творчо на предмет фізичного виховання;

– з'ясувати, як може вчитель іншого предмету (не фізичної культури), а, скажімо, іноземної мови, вплинути на ставлення учнів до систематичних фізичних занять? Запропонувати власні методи і власне бачення вирішення цієї проблеми.

Результати діяльності лабораторії. Шляхом тривалих обговорень на консультаціях студентами було з'ясовано, що заняття спортом впливають не безпосередньо, а опосередковано на вдосконалення моральної культури: шляхом виховання наполегливості, цілеспрямованості, волі, так як зазначені якості надзвичайно важливі у прийнятті чи відстоюванні морального рішення. Більше часу потребувало з'ясування питання чи важливим є пріоритетність моральних, духовних цінностей над цінністю фізичного здоров'я. Більшість студентів підтримували думку «В здоровому тілі – здоровий дух». І лише аналіз життя та діяльності знаменитих людей сучасності (Ніка Вуйчича, Стівена Хоккінга, Ліззі Веласкеса та ін.), які, маючи фізичні вади, є морально зрілими особистостями, дозволив довести хибність цієї думки.

Також студенти, які працювали у цій групі, провели у школі плановий

урок фізичної культури англійською мовою, чим викликали неабиякий інтерес учнів до заняття.

9. Творча лабораторія екологічного виховання.

Основна ідея діяльності лабораторії: наша країна – це наш спільний дім. Гармонія духовного, морального світу особистості – джерело гармонії зв'язку людини і природи.

Цілі діяльності лабораторії: сприяти усвідомленню студентами свого значення та впливу на екологічну ситуацію в Україні й світі загалом, формувати бажання впливати на покращення цієї ситуації; сприяти замисленню над поняттям «екологія душі»; сформувати моральну відповідальність за збереження життя на планеті.

Орієнтовні завдання:

- дати відповідь на запитання: чи пов'язані моральна та екологічна культури? Якщо пов'язані, то у який спосіб?
- проаналізувати систему виховання моральної та екологічної культури у класі (чи у родині) і ставлення учнів (учня) до екологічної ситуації в Україні та світі;
- сформулювати систему моральних принципів і норм, що регулюють відносини людини і природи;
- запропонувати програму екологічного виховання в конкретному класі чи відносно конкретної дитини (перед цим обґрунтувати виявлені індивідуальні особливості учня чи учнів), зважаючи на вікові та індивідуальні особливості;
- з'ясувати, у який спосіб вчитель вашого фаху, якщо він не є класним керівником цього класу, може сприяти вихованню екологічної культури учнів та наскільки є необхідною така робота (адже у вчителя ще є програма, яку необхідно виконувати)? Відповідь обґрунтувати.
- реалізувати програму розвитку екологічної культури через розвиток моральної відповідальності особистості та проаналізувати її ефективність (на основі відповідності поставленій меті).

Результати діяльності лабораторії. У процесі обговорень на консультаціях у студентів не викликало заперечень твердження про актуальність проблеми екологічного виховання підростаючого покоління; дискусії виникли стосовно зв'язку моральної культури з екологічною. Довелося встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між зовнішніми впливами на особистість та її та внутрішніми якостями і, насамперед, моральними.

10. Творча лабораторія предметного виховання.

Основна ідея діяльності лабораторії: через вивчення іноземної мови до пізнання власних моральних цінностей та самовдосконалення моральної культури.

Цілі діяльності лабораторії: допомогти студентам зрозуміти, що в руках умілого педагога кожна річ, подія, ситуація, факт, навчальний предмет мають виховний потенціал; навчити студентів знаходити цей потенціал та використовувати для морального розвитку учнів.

Орієнтовні завдання:

- проаналізувати виховний та розвивальний потенціал предмета іноземна мова в сучасній школі;
- розглянути детально (за темами) предмет іноземна мова стосовно реалізації завдань формування моральної культури у кожному класі;
- з'ясувати, як вчинити педагогу, щоб гармонізувати вивчення матеріалу з іноземної мови і виховання моральної культури учнів на уроці? І чи можливо це взагалі? Відповідь аргументувати;
- встановити, які методи та прийоми потрібно застосувати під час роботи? Якими якостями (здібностями, вміннями) в цьому випадку обов'язково має володіти вчитель?
- розробити та реалізувати на практиці урок (чи фрагмент уроку) (можна на прикладі групи) з іноземної мови, на якому будуть максимально реалізуватися завдання формування моральної культури учнів;

Результати діяльності лабораторії. Спершу студенти розподілили між собою навчальні класи на дослідження виховання моральної культури

(задіяними були всі; до найскладніших, на їхню думку, класів прикріплювалися двоє студентів). Потім, самостійно відшукавши базову школу (у ній навчалася одна із студенток), провели анкетування поміж вчителями, яке свідчило, що незначний відсоток опитаних (24% від загальної кількості опитаних) одним із пріоритетних завдань у викладанні іноземної мови вбачають виховання моральної культури, і лише 5% з них могли чітко назвати ці завдання та методи їх вирішення). Така ситуація надихнула учасників лабораторії на думку, аби провести семінар для вчителів, який і був проведений для охочих.

11. Творча лабораторія «Школа майбутнього».

Основна ідея, покладена в основу діяльності лабораторії:

Цілі діяльності лабораторії: допомогти студентам усвідомити той факт, що майбутнє України у їхніх руках, адже від рівня моральної культури вчителя залежить майбутнє держави; сприяти виникненню у них бажання самовіддано працювати над удосконаленням власної моральної культури.

Орієнтовні завдання:

- Якою, на вашу думку, є школа майбутнього, у якій Ви хотіли б, щоб навчалися ваші діти? Що б ви змінили у системі навчання та виховання?
- проведіть соціологічне опитування батьків стосовно того, якою б вони хотіли бачити школу майбутнього? Яке місце в цій школі відведено формуванню моральної культури (питання анкети сформуувати самостійно);
- проаналізуйте навчальні та виховні плани сучасної школи на предмет виховання моральної культури учнів. Які для цього обираються методи, прийоми, форми роботи?
- обґрунтуйте вимоги до викладання іноземної мови у школі майбутнього;
- якби Ви були директором цієї школи, які б вимоги Ви поставили перед вчителями стосовно виховання моральної культури учнів? Чи хотіли б Ви, щоб вчителями цієї школи були Ваші одногрупники? Якщо так, то у який спосіб би розподілили посади?
- розробіть статут школи. Чи ставили б Ви вимоги до учнів, яких

будете приймати до своєї школи?

– чи змінилося б суспільство через 15–30 років з моменту випуску Ваших перших випускників? У який спосіб?

Результати діяльності лабораторії. На жаль, обмеженість об'єму дисертаційного дослідження не дозволяє повністю подати результати діяльності цієї групи. Зазначимо лише ключові аспекти. Студенти надзвичайно творчо підійшли до роботи над цією проблемою. Українська школа майбутнього в уяві студентів являє собою синтез найкращих ідей закордонних прогресивних шкіл Фінляндії, Нідерландів, Швеції. У цій школі панує невимущена, творча атмосфера, співпраця між вчителем та учнем, наявний лише демократичний стиль спілкування та індивідуальний підхід, вчителі, які своїм високим рівнем професійної компетентності, своїм способом життям та ставленням до учнів, викликають бажання в учнів удосконалюватися в моральному плані. Для своєї школи майбутнього вони, завдяки креативному підходу, вийшли за межі пропонованих завдань (стосовно формування моральної культури) і зазначили, що, на їхню думку, кожен вчитель цієї школи має використовувати свій предмет не як мету, а як засіб розвитку та виховання учнів (естетичного, громадянського, екологічного, морального, трудового та ін.). Стосовно формування моральної культури, студенти розробили детальну програму її виховання під час вивчення іноземної мови в урочний та позаурочний час для учнів 1–5-го класів (взявши за основу чинну на сьогодні програму вивчення англійської мови у цих класах).

12. Творча лабораторія класного керівника.

Основна ідея діяльності лабораторії: класний керівник – це друг родини.

Цілі діяльності лабораторії: допомогти усвідомити студентам, що досягти успіху у вихованні учнів можливо лише співпрацюючи з батьками, а це, безперечно, можливо за умов поваги, довіри, щирості, великодушності вчителя до батьків та до дітей.

Орієнтовні завдання:

– проаналізуйте систему роботи класного керівника. Наскільки вона

задовольняє вимогам виховання моральної культури сучасного громадянина?

- на основі бесід та спостережень за діяльністю конкретного вчителя (вчителів), зробіть висновок про те, наскільки успішно реалізуються завдання морального виховання в сучасній школі (можна провести анкетування, щоб збільшити вірогідність висновків);

- розробіть програму роботи класного керівника з формування моральної культури та реалізуйте її (можливо, якісь аспекти) на практиці;

- чи допоможуть певні особисті здібності (художні, музичні, спортивні тощо) та хобі у роботі класного керівника? У який спосіб? Доведіть на практиці;

- відвідайте батьківські збори;

- проаналізуйте їх на предмет виховання моральної культури учнів цього класу;

- розробіть програму розмови з кимось із батьків.

Результати діяльності лабораторії.

Загальний результат діяльності лабораторій. На основі спостережень, а також в результаті обговорення з викладачами інших предметів, робота в команді на основі взаємозалежності та взаємовідповідальності сприяла підвищенню рівня активності практично кожного (за винятком – 2,3 % від загальної кількості студентів, які брали участь у роботі лабораторій) студента, так як невиконання якогось завдання, а відповідно – підвести групу, могли дозволити собі одиниці. Варто додати, що студенти (майже 60 % групи, з тих, що брали участь у дослідно-експериментальній роботі) самостійно формулювали висновки про важливість моральних якостей, рівня активності, умінь та здібностей, які вони отримали у процесі діяльності творчих лабораторій для майбутньої успішної професійної діяльності. Більшість зазначали, що саме така діяльність сприяла зміні їхніх поглядів та ставлення до себе, інших людей в бік вищої моральності. Позитивним аспектом є те, що вдалося, за словами І.Підласого [222, с.5], залишитися ніби за «кадром», дозволивши студентам відкрити для себе важливість для професії вчителя

загальнолюдських цінностей, від чого «виграє», безперечно, міцність їх засвоєння.

Констатовано (і підтверджено бесідами зі студентами), що в результаті діяльності у творчих лабораторіях змінилася мотивація студентів до майбутньої діяльності (38 % з тих, хто поступали з мрією бути вчителем, свою думку не змінили, навпаки – у них зміцніло бажання працювати в майбутньому, а у деякого виникла ідея зайнятися репетиторством);

– 2% – спробувавши себе в ролі вчителя, передумали і планують займатися іншим видом діяльності;

– 13 % з-поміж тих, хто вступали з іншою мотивацією (наприклад, «отримати диплом»), після спілкування з дітьми змінили свою точку зору на користь професії вчителя;

– 16 % – вагаються, хоча вступали до педагогічного ЗВО з іншою, стійкою, на їх думку, мотивацією – «отримати диплом»;

– 31 % своєї думки після роботи в творчих лабораторіях не змінили – «будуть навчатися для того, щоб отримати диплом», але в майбутньому педагогом себе не бачать.

Під час роботи у творчих лабораторіях студенти захоплювалися педагогічною діяльністю (помітно зростала їхня позитивна мотивація до оволодіння майбутньою професією), варто зазначити, що класи, учнів, педагогів, батьків, що потрібні були їм для дослідження, студенти знаходили самостійно; обговорення педагогічних проблем виходило за межі аудиторного навчання, що сприяло формуванню таких професійних та особистісних якостей майбутнього вчителя, як відповідальність, цілеспрямованість, наполегливість у формуванні власної моральної культури.

Висновки до другого розділу

На основі аналізу різних підходів до визначення критеріїв та показників визначено такі критерії сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов: мотиваційно-ціннісний (застосовувався під час спостережень, бесід, анкетування); когнітивний (експертних оцінок, спостережень, тестування та анкетування); діяльнісний (експертних оцінок, спостереження, аналіз творчих робіт). Розроблено показники критеріїв і на їх основі визначено рівні сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов: початковий, достатній та високий, подано характеристики кожного рівня.

Діагностичне дослідження процесу формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов під час практичних занять, що мало на мету виявити його ефективність, проводилося у чотири етапи: 1) аналіз навчально-методичного забезпечення процесу формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов; 2) спостереження за діяльністю викладача та студента на практичних заняттях з англійської мови; 3) анкетування та бесіди зі студентами педагогічних вузів спеціальності «іноземна філологія»; 4) опитування та анкетування викладачів закладів вищої педагогічної освіти, які проводять заняття з англійської мови та дозволило зробити такі висновки:

- ознайомлення майбутніх учителів із моральними нормами поведінки відбувається не в повному обсязі, так як у програмі відсутні теми стосовно загальнолюдських та національних цінностей, морального вибору особистості;
- відсутнє планування комплексного формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов у процесі навчання англійської мови;
- формування моральної культури на заняттях з іноземної мови можливе лише за умови високого рівня педагогічної майстерності викладача, який зможе виокремити моральну складову з запропонованих тем програми.

Ці висновки свідчать про виникнення необхідності детального планування та програмування процесу формування моральної культури

майбутніх вчителів іноземних мов у процесі навчання англійської мови студентів філологічних факультетів закладів вищої педагогічної освіти.

Проаналізувавши сучасні підручники з іноземної мови, можна зробити висновок, що є певна тенденція до посилення їх виховної спрямованості, проте кількість текстів, за допомогою яких вдалося б ефективно формувати моральну культуру майбутнього вчителя іноземних мов, складає всього 15–18 % від загальної кількості текстів.

З метою проведення всебічного аналізу реалізації ідеї формування моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови в реальному навчальному процесі здійснено анкетування з-поміж 28 викладачів іноземної мови. Завданням анкетування було з'ясування їх поглядів на такі проблеми: розуміння ними дефініції «моральна культура» та усвідомлення необхідності її формування у майбутнього вчителя іноземних мов; ставлення та розуміння значення крос-культурної комунікативної діяльності, індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення та творчих групових проєктів у формуванні моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови; вибір методичних матеріалів, оптимальних для ефективного формування моральної культури; розуміння можливостей в межах навчальних занять у формуванні досліджуваного утворення.

На основі аналізу стану формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов у сучасних закладах вищої педагогічної освіти та виявленого рівня моральної культури майбутніх учителів іноземних мов, можна стверджувати про недостатню увагу процесу формування моральної культури з боку викладачів за рахунок відсутності спеціальної моделі такого процесу та апробації її на практиці.

Проведене анкетування студентів-випускників на предмет сформованості у них моральної культури, дало такі результати: високий рівень моральної культури виявили 8% майбутніх учителів іноземних мов, достатній – 38% і 54% опитаних продемонстрували початковий рівень, що є абсолютно неприпустимим і не відповідає вимогам сучасного суспільства.

Загалом в результаті аналізу навчальних та робочих програм, підручників та посібників, бесід зі студентами та викладачами, сформульовано висновок про те, що використання цінностей зарубіжної культури призводить до позитивних результатів у формуванні моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови, якщо:

1) формується цінність, присутня в українському духовному досвіді, який суперечить моральним засадам української культури, може слугувати духовному відродженню України у контексті реалій сьогодення;

2) виховання студентів здійснюється з опорою на рідну культуру, що має на увазі: а) постійну актуалізацію і збагачення наявних у студентів знань про рідну культуру, вивчення чужої культури у зіставленні з рідною; б) розвиток у студентів кращих моральних якостей українського національного характеру;

3) засвоєння студентами моральних цінностей носить індивідуальний і вибірковий характер, цінності набувають для студентів особистісного сенсу.

Зазначено, що процес формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов має включати: доповнення змісту їх професійної підготовки впровадженням спецкурсу «Вдосконалення моральної культури майбутніх учителів іноземних мов».

В основу побудови спецкурсу покладена концепція, що виражає не лише вдосконалення моральної культури під час аудиторної та позааудиторної роботи зі студентами, а й необхідність формування у майбутнього вчителя іноземних мов потреби у самовдосконаленні моральної культури як протягом навчання у вищому педагогічному навчальному закладі, так і у процесі подальшої професійної діяльності. Під час занять спецкурсу на прикладі конкретних тем з іноземної мови, шляхом проблемних запитань, спонукаємо студентів до самоаналізу та зміни власних моральних цінностей та переконань.

Розглянуто поетапно (згідно 4-етапної програми формування моральної культури, зазначеної в моделі) різні види групової, колективної та індивідуальної роботи студентів на практичних заняттях з іноземної мови. Підготовка та проведення практичних занять мала на меті:

- актуалізувати, систематизувати й поглибити набуті раніше знання з моральної культури особистості;
- підвищити рівень моральної та загальної культури майбутніх учителів іноземної мови;
- мотивувати студентів до застосування набутих знань та умінь у сфері моральної культури у майбутній професійній діяльності.

Досягти реального результату, а саме сформувати моральну культуру у майбутніх учителів іноземних мов допоможе моніторинг на кожному з етапів, зазначених вище. У контексті цього дослідження моніторинг розглядається як безперервний процес науково обґрунтованого, діагностико-прогностичного спостереження за станом і розвитком моральної культури майбутніх учителів іноземних мов. Предметом моніторингу на кожному з етапів були не лише сформованість моральної культури, а і взаємозв'язки між її компонентами.

Доведено, що сприяти комплексному формуванню всіх складових моральної культури вдається лише під час поєднання аудиторної та позааудиторної роботи.

У розділі подана детальна методика використання педагогічних умов (консультації з приводу роботи студентів за індивідуальною траєкторією морального самовдосконалення; проблеми, що виникають під час роботи над творчими груповими проектами та планування наступного етапу; організація крос-культурної комунікативної діяльності).

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

3.1 Діагностика стану сформованості моральної культури у майбутнього вчителя іноземних мов

Вирішення основних завдань дослідження, окрім вивчення філософської, психолого-педагогічної літератури, а також узагальнення освітньої та виховної специфіки закладів вищої педагогічної освіти, передбачало проведення експериментальної діагностики.

Педагогічне діагностування, складаючи частину організованого освітнього процесу, пронизує всі компоненти його структури, етапи і ланки. Воно має постійний зв'язок з метою, завданнями, закономірностями і принципами, формами організації, змістом, методами, засобами, умовами навчання, виховання та розвитку особистості студента – майбутнього вчителя іноземної мови. Педагогічне діагностування дозволило з'ясувати закономірні зв'язки між об'єктивними елементами педагогічного процесу та необхідністю створення спеціальних умов проведення формувального експерименту.

У контексті цього дослідження під *моральною культурою* майбутніх учителів іноземних мов потрібно розуміти цілісність, що включає засвоєні і прийняті особистістю моральні норми, принципи, категорії, ідеали і водночас виражає її відповідні ставлення до інших людей, до себе, до майбутньої педагогічної діяльності, до природи.

Дослідження стану моральної культури у майбутніх учителів іноземних мов здійснювалося впродовж 2014–2015 навчального року. Протягом цього часу було опитано 276 студентів другого курсу спеціальності «мова і література (англійська та друга іноземна мова)», «мова і література (російська, іноземна)» – 137 студентів в експериментальних групах і 139 – в контрольних. З них – в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова – 108 студентів, у Рівненському державному гуманітарному інституті – 77

студентів, Державному вищом навчальному закладі «Донбаський державний педагогічний університет» – 91 студент.

На цьому етапі дослідної роботи були визначені завдання, які конкретизували поставлену мету, зокрема:

- вивчити стан підготовленості викладачів до формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов;
- виявити рівні розвитку моральної культури майбутніх учителів іноземних мов.

Діагностика сформованості моральної культури у майбутніх учителів іноземних мов (студентів 1-го курсу) проводилася на початку навчального року. З цією метою було запропоновано студентам заповнити авторську анкету (див. Додаток А). Аналіз відповідей здійснювався за когнітивним, мотиваційно-ціннісним та діяльнісним критерієм.

Анкетування – це спосіб опитування через одержання письмових відповідей на поставлені питання [125, с. 31]. Як зазначають автори, від змісту анкети, форми питань, котрі ставляться, кількості заповнених анкет, умілого підбору респондентів багато в чому залежить вірогідність результатів дослідження [125, с. 31].

Для з'ясування наявного рівня моральної культури у майбутніх учителів іноземних мов в анкеті було обрано 7 запитань, що передбачали як відкриті, так і закриті запитання. О.Пехота зазначає [221, с. 132], що існують відкриті анкети, анкети закритого типу та змішані анкети. Відкрита анкета містить питання без супроводжувальних готових відповідей на вибір досліджуваного. Анкети закритого типу побудовані так, що на кожне питання даються готові для вибору респондента відповіді. І, відповідно, в змішаних анкетах містяться елементи відкритих і закритих анкет.

Особлива увага зосереджувалася на анкеті змішаного типу з домінуванням відкритих запитань. Незважаючи на труднощі в обробці результатів, у такий спосіб вдалося детальніше пізнати неповторний внутрішній світ кожного студента та їхнє ставлення до моральних норм,

принципів, правил, поведінки, зрозуміти мотиви стосовно вдосконалення моральної культури, повноцінно оцінити рівень моральної культури за кожним з критеріїв.

До відповідей, які б абсолютно дозволили віднести їх авторів до високого рівня розуміння поняття «моральна культура», можна було б віднести ту, у якій акцентувалося б на добровільному свідомому дотриманні особистістю моральних норм, сформульованих суспільством чи загальнолюдських цінностей, незалежно від того, чи знатимуть оточуючі про твій вчинок, чи ні, чи оцінять його, чи ні. Однак, на жаль, таких відповідей з-поміж респондентів не виявилось.

Аналізуючи анкети, що їх заповнювали студенти 1-го курсу, можна зробити висновок, що незначний їх відсоток (приблизно 5 %) розуміють поняття моральної культури, хоча і трактують його дещо примітивно, наприклад: «Морально культурною людиною вважаю того, хто поважає оточуючих людей і їх думку, не здійснює поганих вчинків, не краде, не вбиває, не обманює, не використовує інших задля досягнення власних корисних цілей». Відповіді на зразок цієї: «МК – це здатність людини виявляти терпимість, розуміння, пам'ятати про духовні цінності суспільства, дотримуватися їх», можна віднести до достатнього рівня наявності моральної культури.

До достатнього рівня моральної культури (за когнітивним критерієм) також належать студенти, які дали таку відповідь на перше запитання анкети: «У моєму розумінні, МК особистості – це вихованість людини, її неспроможність робити погані вчинки. Моральна людина – це духовна особистість».

Деякий відсоток студентів (приблизно 7 %), які під моральною культурою розуміють інші якості, наприклад, цілеспрямованість – «людина, у якій є моральна культура, повинна розуміти для чого вона живе і як саме. У який спосіб вона розвивається, що вона робить для свого розвитку. Вона знає, що їй потрібно у цьому житті», чи толерантність: «МК виявляється у вмінні людини

не порушувати комфорт іншої людини, приймати її погляди, не засуджувати їх».

Глибоко усвідомлюють сутність моральної культури, хоча і не можуть науково сформулювати думку, приблизно 2 % опитаних. Про це свідчить така відповідь: «...це та поведінка людини, коли вона може вчинити як завгодно, зробити все що хоче, знаючи, що у випадку негідного вчинку, залишиться без покарання, однак все одно чинить правильно, тобто людяно».

Відчувалося негативне ставлення студента до моральної культури у такій відповіді на перше запитання анкети: «... це бар'єр, який придумав соціум і «повинен» його притримуватися».

До низького рівня володіння моральною культурою за когнітивним критерієм належать відповіді студентів на зразок: «МК – це вчинки, поведінка особистості щодо інших людей», так як у ній не конкретизовано, про який саме вчинок чи поведінку (позитивні чи негативні) йдеться.

Зазначали лише зовнішній критерій визначення рівня моральної культури особистості, нічого не говорячи про внутрішні: «МК – це вміння людини підкоритися системі етичних правил»; «МК, як на мене, – це вміння людини вчиняти якість дії, що не порушують моральні норми». Такі студенти склали 8 % від загального числа респондентів.

У відповідях деяких студентів виявлялися протиріччя, наприклад: «МК – це певні етичні засади, сформовані під впливом виховання та розвитку, котрі створюють модель поведінки в суспільстві. Якщо розглядати в позитивному ключі, то це толерантність, вихованість, етичні норми». Постає запитання: як автор розуміє прояв моральної культури в негативному ключі? Подібних відповідей було приблизно 3 % від загального числа опитаних студентів.

До некоректно сформульованих відповідей можна віднести, наприклад, такі: «МК – це коли особистість має певні моральні принципи, дотримується культури моральної поведінки». Із цього формулювання незрозуміло, чи вірно студент розуміє поняття «моральні принципи» та «моральна поведінка».

До відповідей, сформульованих в загальному вигляді, належать такі: «МК – це сукупність якостей, які виховуються в людині і слугують для щасливого та гармонійного співіснування з іншими людьми»; «МК – це ті знання, які людині прививають ще в дитинстві, і вона використовує ці знання протягом усього життя, як щось невід’ємне».

Про необхідність виховання моральної культури, не розкриваючи її зміст, зазначали 12 % від загального числа опитаних студентів: «МК особистості, на мій погляд, це та культура, яка повинна даватися всім людям, виховувати її внутрішнє «Я».

До абсолютно неправильних належать аналогічні поданій вище відповіді: «МК – це особисте ставлення людини до культури».

Певний відсоток становили відповіді, у яких був непомітний вплив виховання на формування в людини моральної культури. Наприклад: «МК особистості – це певні правила, норми у житті кожної людини, які вона перед собою ставить. Ці правила носять моральний характер. МК особистості залежить від совісних правил, що собі поставила людина»; «МК особистості – це певні моральні цінності, які мають значення для особистості, тільки для неї, визначають її ставлення до навколишнього світу та її поведінку»; «МК особистості – це об’єктивний аналіз її діяльності з точки зору вихованості та норм етики»; «Норми і принципи людини, як духовної особистості».

Рівень моральної культури майбутніх учителів іноземних мов за діяльнісним критерієм оцінювався частково за відповіддю на перше запитання (якщо зазначено, що МК вимагає діяти згідно загальнолюдських норм моралі) і друге («Якими цінностями керуєтеся у житті?»).

Стосовно відповіді на друге запитання: «На які цінності Ви орієнтуєтесь в житті?», студенти розмістили цінності в пріоритетному порядку, хоча цього і не вимагалось у запитанні. Лише 18% від загального числа опитаних зазначали такий порядок: «підтримка, взаємодопомога, працелюбність, доброта до ближнього, повага до оточуючих і самого себе». Тобто помітно, що в такій ієрархії пріоритетною є ставлення до інших, а потім – до себе. Мали місце й

відповіді, в яких студент чітко визначав пріоритетність духовних цінностей над матеріальними. Або ж виокремлював лише духовні цінності – добро, милосердя, співчуття, людяність.

Варто зазначити, що значна частина студентів (48 % від усіх опитаних) першою і найголовнішою визначали цінність здоров'я, потім – сімейні цінності та друзі. Або ж таку послідовність – «...найголовніша цінність для мене – це розум, а, точніше мудрість. Здатність до рефлексії, що допомагає розвивати усі інші якості».

«Почуття власної гідності, честь та духовний розвиток», «Самоповага, повага до старших, бажання розвиватися, обізнаність», «Любов, підтримка, віра в найдорожчу людину», «Довіра, чесність, взаємодопомога, працелюбність», «Доброта, комфорт, достаток, дружба».

Деякі студенти зазначали, що орієнтуються на моральні та духовні цінності, проте з такої відповіді не зрозуміло, наскільки правильний зміст вони вкладають у ці поняття.

Були відповіді, в яких однозначно прослідковується егоїстична спрямованість студентів – «орієнтуюся на щасливе життя і розвиток, що робить його цікавішим».

У відповіді на третє запитання 79 % респондентів в переліку вимог до професії вчителя зазначили наявність моральних (відповідальність, чесність, справедливість, гуманізм) та духовних якостей (любов до дітей, розуміння того, що від учителя залежить доля дитини, терпіння, вміння співпереживати, співчувати, повага до дітей, доброзичливість, відданість дітям та своїй професії). З-поміж переліку вимог студенти також зазначали освіченість, професіоналізм, вміння вирішувати конфлікти, рішучість тощо. У відповідях 21 % респондентів не зазначалися моральні і, тим більше, духовні якості. Як вимоги до майбутньої професії, вони зазначали креативність, винахідливість, освіченість, самодостатність, комунікативність, врівноваженість, наявність педагогічних знань, оптимізм, обізнаність у різних сферах, вміння цікаво подавати матеріал.

Аналізуючи відповіді студентів – майбутніх учителів іноземних мов – на це запитання, можна зробити висновок, що значна частина з-поміж них усвідомлюють необхідність наявності моральної культури у педагога. Поясненням цьому факту може бути те, що більшість студентів виховані в сім'ях педагогів, а також із загальноосвітніх знань стосовно професії вчителя.

Аналізуючи відповіді на четверте запитання, було з'ясовано, що більшість студентів (54 %) відповідали, що моральна поведінка практично не обмежує їхню свободу, тому що у здійсненні моральних вчинків вони керуються власним рішенням. «Зовсім не обмежує» відповіли 13 % опитаних. Певна частина студентів (17 %) сумніваються: «Моральна поведінка більше не обмежує мою свободу дій, аніж обмежує» або ж «...у деяких ситуаціях моя моральна поведінка обмежує мої дії». Про те, що моральна поведінка дуже обмежує їхню свободу, зазначили 16 % опитаних. Тобто, лише незначна частина опитаних студентів – майбутніх учителів іноземних мов – правильно розуміють співвідношення свободи та моральної поведінки особистості, а тому можна передбачити, що не сприймають моральні норми та принципи як життєві орієнтири, так як відсутнє позитивне ставлення до них.

У відповіді на п'яте запитання значний відсоток студентів (47 %) зазначали, що мотивом вибору майбутньої професії було бажання вдосконалити знання з іноземної мови. Майбутню професію як засіб для самовдосконалення розглядає 3% опитаних. Наприклад, відповідь: «Якщо чесно, я не знала, ким хотіла бути. Просто мені здалося, що професія вчителя для такої занадто чуйної людини, як я, підійде найкраще і вона виховає в мені ті якості, які потрібні в житті, яких у мене зараз немає». Декілька мотивів зазначили 15 % респондентів («Любов і цікавість до дітей, важливість професії для майбутнього життя, не лише мого, а й близьких і незнайомих мені людей, прагнення вивчати іноземні мови»). Прислухалися до побажань батьків – 8% студентів; тому що подобається спілкуватися з дітьми – 13 %. У відповідях 6% респондентів помітні вузькі соціальні мотиви стосовно вибору професії вчителя, як-то працевлаштування в майбутньому в Україні чи закордоном. 2 % від загального числа опитаних

відкрито стверджують про небажання бути в майбутньому вчителем, а навчаються в педагогічному, бо так хотіли батьки. Варто підкреслити, що жоден студент не зазначив, що бути вчителем – це його покликання, найпотраємніша мрія. Саме в такій відповіді, безперечно, вбачався б широкий соціальний мотив до отримання професії вчителя і саме за такої умови у особистості є переконливий мотив для вдосконалення моральної культури.

Відповідь на шосте запитання стосовно джерел прикладів моральної поведінки студентів – майбутніх учителів іноземних ми пропонували ранжувати. Понад 67% опитаних основним джерелом прикладу моральної поведінки обрали варіант «г». З-поміж зазначеного було: родина, поведінка людей, християнські цінності, школа, навколишнє середовище та суспільство, друзі. До речі, родину зазначили 83% студентів, які обрали варіант «г» першочерговим. Інші 33% відповідей розподілилися у такий спосіб: 25 % студентів першочерговим у виборі прикладів моральної поведінки вбачають літературу; 5 % – засоби масової інформації; 3% – черпають приклади моральної поведінки, здебільшого, з освітньо-виховного середовища університету.

Відповідаючи на сьоме запитання анкети, 71% респондентів зазначили, що виховувати – це завдання батьків та класного керівника, вчитель має давати знання з іноземної мови; 27% опитаних зауважили, що виховання моральної культури на уроках іноземної мови (хоча в питанні не зазначено, що йдеться лише про роботу на уроці, адже є і позакласна діяльність) можливо, але епізодично, так як вчителю потрібно працювати над виконанням навчальної програми. З-поміж студентів лише 9 % зазначили, що це можуть бути тексти іноземною мовою, але пригадати такий текст не зміг ніхто з опитаних. 2 % респондентів не дали відповіді на це запитання.

Відповідь на восьме запитання – «Як Ви працюєте над вдосконаленням власної моральної культури?» – фактично повторила відповідь на шосте: студенти зазначали, що аналізують приклади інших людей з життя. Відповідно, можна зробити висновок, що у переважної більшості студентів немає чіткої

програми морального вдосконалення, відсутній аналіз власних вчинків та чіткі життєві моральні принципи.

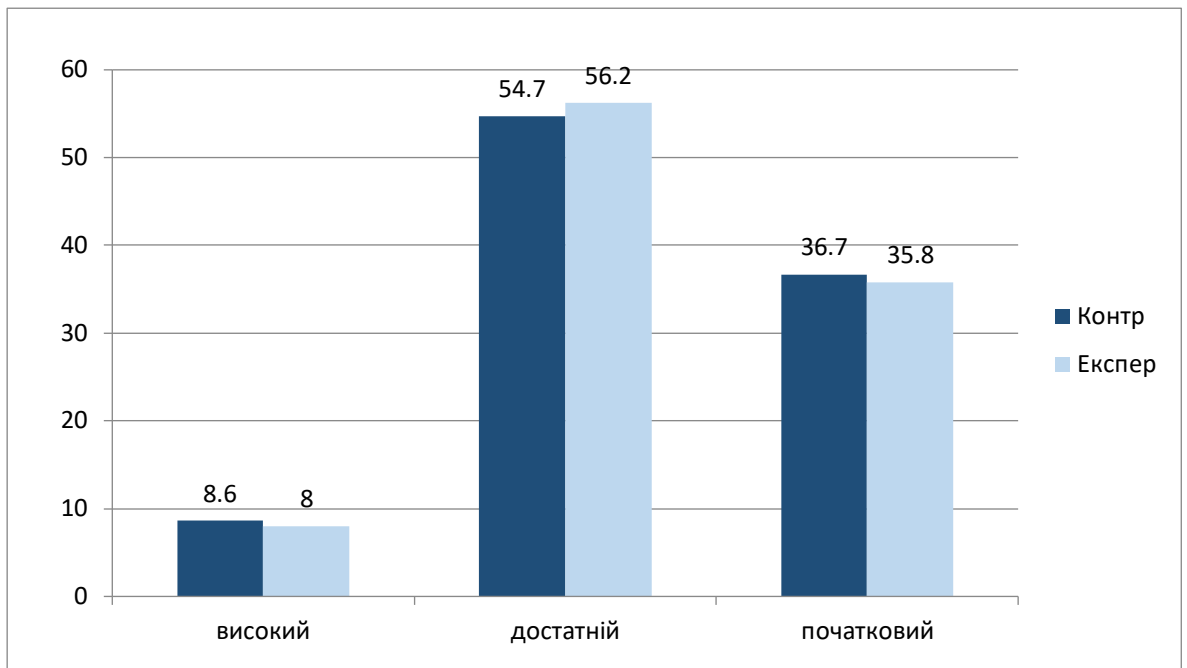
Аналіз відповідей анкет дозволив визначити рівні сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов(табл. 3.1) за когнітивним критерієм. У такий спосіб, початковий рівень сформованості моральної культури мають 51 студент (36,7 %) контрольної групи, та 49 студентів (35,8 %) експериментальної; достатній рівень моральної культури виявили– 76 студентів (54,7 %) контрольної групи та 77 (56,2 %) експериментальної; високий рівень сформованості моральної культури у контрольній групі зафіксований у 12 студентів (майже 8,6 %) та у 11 студентів (8 %) експериментальної групи.

Кількість осіб та відсоткове значення кожного рівня за когнітивним, мотиваційно-ціннісним та діяльнісним критеріями подано в таблицях 3.1, 3.2 та 3.3 відповідно.

Таблиця 3.1

Рівні сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов на початку експерименту (в абсолютних числах, %) за когнітивним критерієм

Групи	Рівні					
	Високий		Достатній		Початковий	
	осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Контрольна	12	8,6	76	54,7	51	36,7
Експериментальна	11	8	77	56,2	49	35,8

Рис. 3.1. Сформованість моральної культури майбутніх учителів іноземних мов за когнітивним критерієм на початку експерименту (%)

Рівень моральної культури студентів за мотиваційно-ціннісним критерієм оцінювався за методикою «Прислів'я» (див. Додаток Д). Автор методики пропонує працювати з методикою за двома варіантами. У першому випадку досліджуваним потрібно уважно прочитати кожне прислів'я і оцінити ступінь згоди з його змістом за такою шкалою:

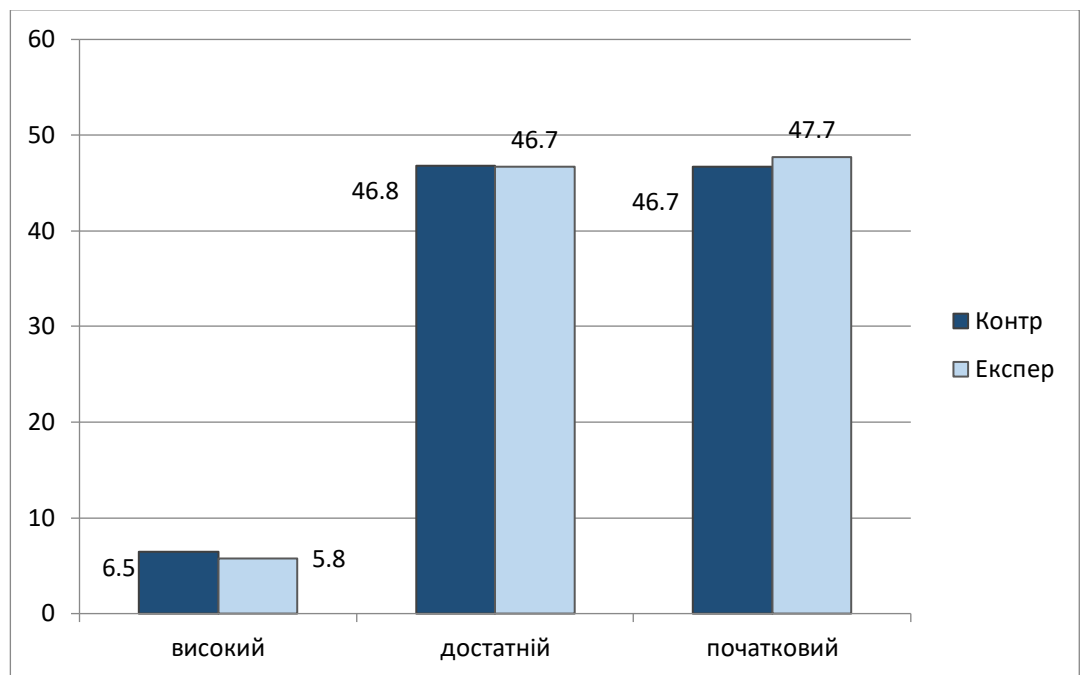
- 1 бал – згоден незначною мірою;
- 2 бали – частково згоден;
- 3 бали –загалом згоден;
- 4 бали – майже повністю згоден;
- 5 балів – абсолютно згоден.

У другому випадку кожному студенту необхідно, уважно прочитавши кожну пару прислів'їв («а», «б», «в» і «г»), вибрати ту з пари, зі змістом якої він згоден найбільше.

Доцільно обрати перший варіант. Результати виявлення рівня моральної культури студентів першого курсу – майбутніх вчителів іноземних мов – сформовано у таблиці 3.2.

Рівні сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов на початку експерименту (в абсолютних числах, %) за мотиваційно-ціннісним критерієм

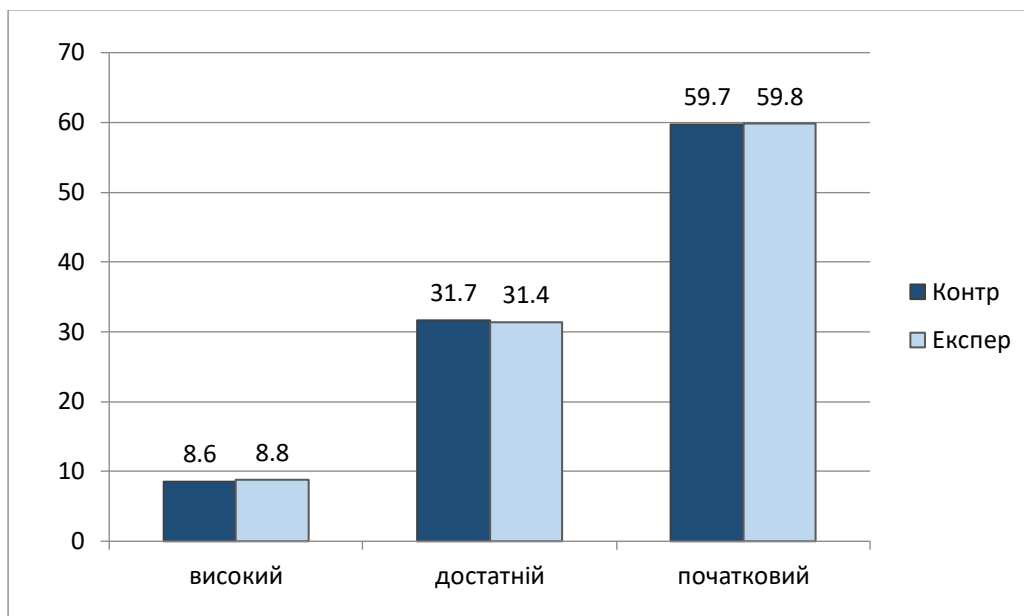
Групи	Рівні					
	Високий		Достатній		Початковий	
	осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Контрольна	9	6,5	65	46,8	63	46,7
Експериментальна	8	5,8	64	46,7	65	47,7

Рис. 3.2. Сформованість моральної культури майбутніх учителів іноземних мов за мотиваційно-ціннісним критерієм на початку експерименту (%)

Рівні сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов на початку експерименту (в абсолютних числах, %) за діяльнісним критерієм

Групи	Рівні					
	Високий		Достатній		Початковий	
	осіб	%	осіб	%	Осіб	%
Контрольна	10	8,6	44	31,7	85	59,7
Експериментальна	12	8,8	43	31,4	82	59,8

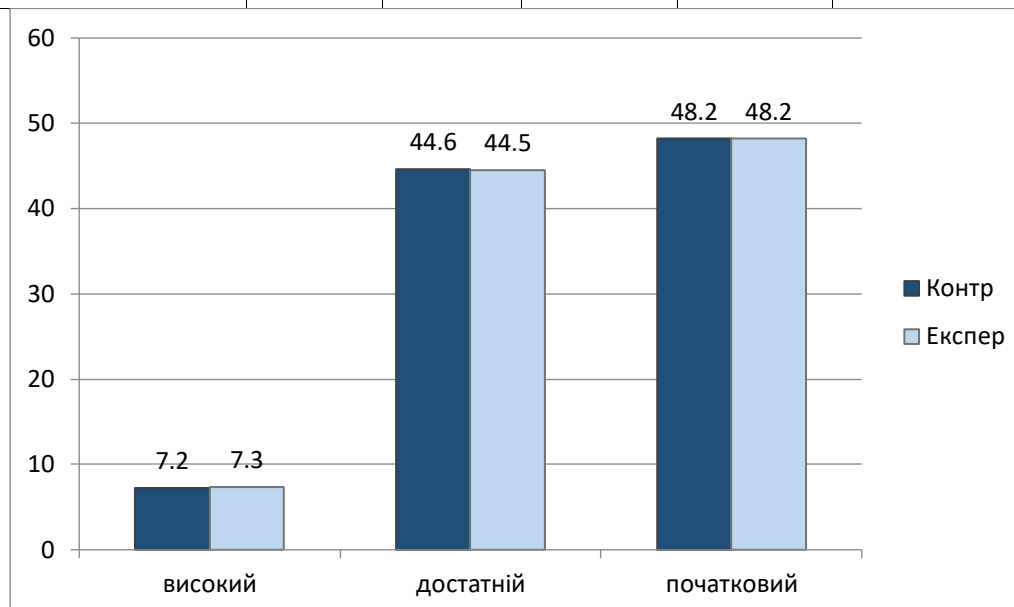
Рис. 3.3. Сформованість моральної культури майбутніх учителів іноземних мов за діяльнісним критерієм на початку експерименту (%)

Для підтвердження результатів спостереження, анкетування, опитування і гіпотези про однаковий рівень моральної культури студентів контрольної та експериментальної груп, було застосовано t-критерій Стьюдента.

**Узагальнені результати рівнів сформованості моральних цінностей
майбутніх учителів іноземних мов на початку експерименту
(в абсолютних числах, %)**

Групи	Рівні					
	Високий		Достатній		Початковий	
	осіб	%	осіб	%	Осіб	%
Контрольна	10	7,2	62	44,6	67	48,2
Експериментальна	10	7,3	61	44,5	66	48,2

Рис. 3.4. Узагальнені показники сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов на початку експерименту (%)

Необхідно дослідити рівні сформованості моральної культури експериментальної (X) та контрольної (Y) груп на початку експерименту. Високий рівень прояву позначимо числом 3, достатній – 2, а початковий – 1. Відповідно до попередньої оцінки, формується такий розподіл:

Групи	Рівні
-------	-------

	Високий(3)	Достатній (2)	Початковий (1)
Контрольна (Y)	10	62	67
Експериментальна (X)	10	61	66

Для перевірки використаємо t-критерій Стьюдента для непов'язаних і нерівних за чисельністю вибірок [124, с. 152].

$$t = \frac{|M_1 - M_2|}{\sqrt{\frac{(N_1 - 1)\sigma_1^2 + (N_2 - 1)\sigma_2^2}{N_1 + N_2 - 2} \left(\frac{1}{N_1} + \frac{1}{N_2} \right)}}$$

де:

M_1, M_2 – середні арифметичні;

σ_1, σ_2 – стандартні відхилення;

N_1, N_2 – розміри вибірок.

Середнє арифметичне вибірки контрольної групи:

$$M_1 = \frac{10 \times 3 + 62 \times 2 + 67 \times 1}{139} = 1,5899.$$

Середнє арифметичне вибірки експериментальної групи:

$$M_2 = \frac{10 \times 3 + 61 \times 2 + 66 \times 1}{137} = 1,5912.$$

Стандартні відхилення для контрольної групи обраховуємо за формулою:

$$\begin{aligned} \sigma_1 &= \sqrt{\frac{1}{N_1 - 1} \sum (y_i - \bar{y})^2} = \\ &= \sqrt{\frac{1}{139 - 1} (10(3 - 1,5899)^2 + 62(2 - 1,5899)^2 + 67(1 - 1,5899)^2)} = 1,278 \end{aligned}$$

де: $\bar{y} = M_1$; $y_i - i$ – та варіанта вибірки.

Стандартні відхилення для експериментальної групи обраховуємо за формулою:

$$\begin{aligned}\sigma_2 &= \sqrt{\frac{1}{N_2 - 1} \sum (x_i - \bar{x})^2} = \\ &= \sqrt{\frac{1}{137 - 1} (10(3 - 1,5912)^2 + 61(2 - 1,5913)^2 + 66(1 - 1,5912)^2)} = 1,268\end{aligned}$$

де: $\bar{x} = M_1$; $y_i - i$ – та варіанта вибірки.

Отже, маємо:

$$\begin{aligned}t &= \frac{|M_1 - M_2|}{\sqrt{\frac{(N_1 - 1)\sigma_1^2 + (N_2 - 1)\sigma_2^2}{N_1 + N_2 - 2} \left(\frac{1}{N_1} + \frac{1}{N_2} \right)}} = \\ &= \frac{1,5899 - 1,5912}{\sqrt{\frac{(73 - 1)0,639^2 + (78 - 1)0,634^2}{137 + 139 - 2} \left(\frac{1}{137} + \frac{1}{139} \right)}} = 0,498\end{aligned}$$

Число ступенів свободи $f = N_1 + N_2 - 2 = 149$.

За таблицею критичних значень коефіцієнта Стюдента (t-критерію), для різних довірчих вірогідностей P і заданого числа ступенів свободи, маємо:

1,9759 для $P \leq 0,05$;

2,609 для $P \leq 0,01$;

3,3566 для $P \leq 0,001$.

Так як емпіричне значення критерію Стюдента знаходиться в зоні незначимості, то однозначно можна стверджувати про правомірність гіпотези про те, що рівні підготовки контрольної та експериментальної груп практично не відрізняються.

Те, що отримане емпіричне значення t-критерію Стюдента є значно нижчим за перше критичне значення цього критерію, дозволяє стверджувати про те, що вибірка експериментальної групи є репрезентативною.

Результати проведеної нами експериментальної роботи свідчать про те, що сучасні студенти – майбутні учителі іноземної мови – розуміють сутність поняття «моральна культура» та усвідомлюють необхідність її формування для якісного здійснення професійних функцій. А також результати

констатувального експерименту демонструють переважно початковий та достатній рівень сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов. З'ясовано, що навчально-виховний процес вищого педагогічного навчального закладу не забезпечує належної підготовки у формуванні моральної культури, так як не розроблені педагогічні умови та модель, яка б повною мірою сприяла її формуванню.

Результати констатувального етапу дослідження визначили зміст і напрями подальшої роботи над дисертаційним дослідженням, які полягали у розробці та впровадженні моделі формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов.

3.2 Аналіз результатів педагогічного експерименту

З метою перевірки моделі формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, здійснено контрольний етап дослідно-експериментальної роботи.

Цілісність експерименту забезпечувалась тим, що на контрольному етапі використовувались такі ж діагностичні методики, як і на констатувальному етапі дослідження (анкетування, інтерв'ювання, бесіда, спостереження, тестування).

Узагальнення результативності проведеного дослідження відбувалося за такими напрямками:

- 1) узагальнення результатів формування експерименту;
- 2) здійснення контрольного зрізу для визначення рівня сформованості моральної культури майбутніх учителів у контрольних та експериментальних групах;
- 3) визначення змін, які відбулися в показниках рівнів моральної культури майбутніх учителів іноземних мов;
- 4) використання методів математичної статистики для підтвердження достовірності результатів, що показують ефективність експериментальної роботи.

За результатами контрольного зрізу було з'ясовано, що знання студентів про моральні норми, цінності як складові моральної культури в експериментальних групах наприкінці дослідження значною мірою покращилися, порівняно з результатами контрольних груп, стали більш глибокими та усвідомленішими.

Так, в експериментальних групах зростання кількості студентів із високим рівнем знань про основи моральної культури становило 19,2 %, а в контрольних групах –16,4 %; із достатнім рівнем – 43,6 % в експериментальній групі і 42,5 %– у контрольній; відповідно, зменшилася кількість студентів із низьким рівнем – 37,2 % в експериментальній групі і 41 % – у контрольній групі.

Із рівнями розвитку моральної культури були ознайомлені викладачі Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Миколаївського педагогічного університету імені В.О. Сухомлинського та Київського університету імені Бориса Грінченка(всього 13 експертів), яким було доручено визначити ступінь розвитку у студентів моральної культури за допомогою анкетування та спостереження.

Обов'язками членів експертної групи було:

- встановити динаміку мотиваційно-ціннісного, когнітивного та операційного рівнів моральної культури майбутніх учителів іноземних мов, оволодіння основними положеннями розробленої педагогічної моделі;
- використання додаткових інформаційних джерел, що стосуються теми дослідження;
- визначити активність студентів у процесі навчально-виховної роботи з метою розширення та поглиблення досліджуваної проблеми;
- визначити ступінь прагнення до самостійного вдосконалення власної моральної культури протягом усього життя.

Експертна група працювала зі студентами контрольної та експериментальної груп. Дані, представлені експертами, ретельно

аналізувалися і враховувалися під час загальної оцінки результатів експерименту.

Для визначення динаміки розвитку рівнів моральної культури студентів – майбутніх учителів іноземних мов, була застосована формула:

$$I = \frac{k_1 + k_2 + k_3 + a \times k_2 + b \times k_3}{n},$$

де: I – індекс прагнення самостійно розвивати моральну культуру впродовж життя;

k_3 – кількість отриманих студентом характеристик, що свідчать про високий рівень моральної культури (оцінка «відмінно» (5);

k_2 – кількість отриманих студентом характеристик, що свідчать про достатній рівень моральної культури (оцінка «добре» (4);

k_1 – кількість отриманих студентом характеристик, що свідчать про початковий рівень моральної культури (оцінка «задовільно» (3);

k – загальна кількість оцінок;

$a=1$ – різниця між середньою та мінімальною оцінками (в балах);

$b=2$ – різниця між високою та мінімальною оцінками (в балах);

n – кількість студентів.

У такий спосіб, індекс прагнення самостійно розвивати моральну культуру в майбутньому – це проаналізована та охарактеризована (на основі даних сумісної з викладачем роботи) діяльність студентів, її спрямованість на відповідність основним вимогам з метою формування моральної культури.

Відзначимо, що індекс загального рівня прагнення самостійно розвивати моральну культуру у студентів може змінюватись в діапазонах: початковий рівень – 1...1,5; достатній рівень – 1,5...2,5; високий рівень – 2,5...3.

Істинність результатів буде забезпечена в разі використання вихідних кількісних або відсоткових статистичних даних проведених досліджень, при чому похибка отриманих результатів не перевищуватиме 1–2%.

Відповідно до статистичних даних, оцінювання студентів контрольної та експериментальної груп за рівнем розвитку моральної культури на початковому етапі дослідження розподілилися так:

високий рівень (III) – 22 – 15,8 % (КГ) та 23 – 16,8 % (ЕГ);

достатній рівень (II) – 65 – 46,8, % (КГ) та 67 – 48,9 % (ЕГ);

початковий рівень (I) – 52 – 37,4% (КГ) та 47 – 34,3 % (ЕГ).

Отримані результати свідчать про те, що значна частина респондентів на початку педагогічного експерименту характеризувалася початковим та достатнім рівнем моральної культури. Після формувального етапу педагогічного експерименту помітна яскраво виражена тенденція до зменшення кількості студентів із низьким рівнем моральної культури (порівняно з незначними змінами в контрольних групах). Також спостерігається відчутний приріст високого рівня, порівняно з експериментальними групами.

Одним із дієвих способів перевірки рівня моральної культури у студентів є зміна стилю поведінки, так як, враховуючи специфіку педагогічної діяльності, саме стиль особистісної поведінки є певним способом реакції на ситуацію взаємодії під час вирішення життєвих та педагогічних завдань. Основним методом вивчення було спостереження. Особливо помітним був стиль поведінки під час роботи студентів у творчих групових проектах.

До початку формувального експерименту домінантним для поведінки студентів був стиль конкуренції, коли вони не були зацікавлені у взаємодії, намагалися задовольнити власні інтереси за рахунок інших, нав'язуючи власне вирішення проблеми. Характерною була також тенденція уникнення, коли студенти не могли захищати свою думку, інколи ігнорували проблему, перекладаючи відповідальність за її вирішення на інших. Після роботи над творчими груповими проектами було помічено бажання студентів брати на себе відповідальність та толерантність у ставленні до думки іншого.

Під час формувального експерименту позитивній динаміці моральної культури майбутніх учителів іноземних мов сприяли перегляди та аналіз короткометражних фільмів англійською мовою на практичних заняттях. Так,

зокрема, фільм «As goes around comes around» («Що посієш – те й пожнеш») змусив студентів замислитись, а обговорення з одногрупниками сприяло переосмисленню системи моральних цінностей.

У ході експериментального дослідження студенти все більше замислювалися над необхідністю взаємодії на основі загальнолюдських норм моралі, не дивлячись на те, що це непросте рішення приймалося у процесі частих суперечок, непогоджень, сумнівів.

Аналізуючи вибір поведінки студентів, слід зазначити, що на початку експерименту переважали стилі пристосування та уникнення і зрідка – компромісу, а із закінченням педагогічного експерименту, у більшості студентів переважало співробітництво, що свідчить про значні зміни у їх моральних цінностях та переконаннях.

Стиль співробітництва обирали студенти, які свідомо поставили собі за мету навчитися такої форми взаємодії, хоча такі зміни потребували затрати чималих особистісних зусиль, так як учасники мали вміти пояснити свої запити, бажання, вислухати один одного, що, натомість, вимагало терпеливості, і завдяки цьому прийти до спільного вирішення проблеми.

Рівень розвитку моральної культури за ціннісно-мотиваційним критерієм є прийняття та засвоєння моральних цінностей. У цій частині дослідження студентам було запропоновано написати твори-роздуми на тему: «Чи легко проявляти високі моральні якості у сучасному суспільстві, і чи потрібно це?».

Аналізуючи твори-роздуми контрольної та експериментальної груп, акцентувалася увага на тому, чи кожен окремо взятий студент може самостійно визначати в собі зміни і зміни в студентській групі, що відбулися за увесь час експериментального дослідження. Відповідно, встановили рівень розвитку моральної культури:

– високий – студенти самостійно вказують на результати власного самовдосконалення стосовно ставлення до інших людей, відповідно до цього прослідковуються позитивні зміни у групі, тобто міжособистісні стосунки стали більш лояльними, з досить високим рівнем розуміння один одного.

Вважають, що пріоритетними є стосунки, що пропагують толерантність та повагу як до власної честі та гідності, так і честі та гідності іншої людини;

– достатній рівень – студенти хоч і вказують на певні прогресивні зміни у моральному самовдосконаленні й у студентському колективі, але практично залишаються байдужими до реальних змін у міжособистісних стосунках;

– початковий рівень – студенти, які зазначають, що «зазнали розчарувань», «нічого не змінилося» і т.ін., тобто ставлять освітні завдання на перше місце або ж отримання диплому, але не залишають місця для емоційного переживання, осмислення, що формуються, зокрема, у міжособистісних стосунках.

Окремим загальним показником сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов є успішність та результативність засвоєння змісту навчальної дисципліни за вибором студента «Вдосконалення моральної культури майбутніх учителів іноземних мов». Успішність засвоєння студентами моральних норм та цінностей оцінювалася за десятибальною шкалою.

10 – 7 балів – високий показник успішності;

7 – 5 балів – достатній показник успішності;

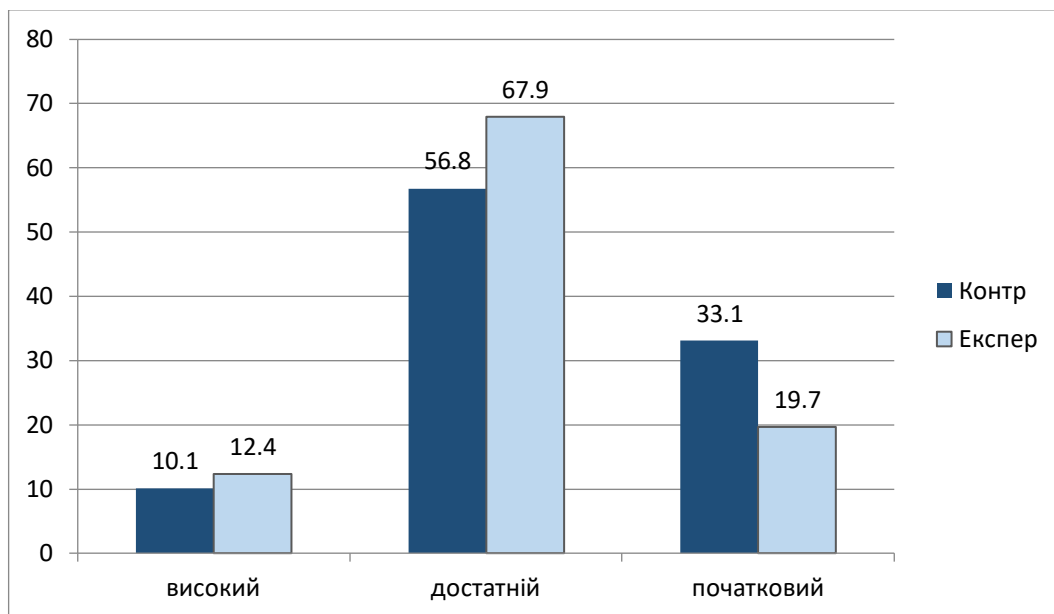
5 – 3 бали – початковий показник успішності.

Студенти контрольної та експериментальної груп (загальна кількість учасників – 276) відвідували заняття. Особливого значення при проведенні занять надавалося методиці міжособистісного спілкування під час бесід, диспутів, відвертих розмов, з метою розвитку морально-емоційної сфери, коли студенти вчилися діяти, висловлюватися, активізуючи увагу, мислення, логіку, попередній аналіз.

Під час експерименту було помічено, що студенти експериментальних груп виявили більшу схильність до співпраці, взаємодопомоги, зосередженості на спільній ідеї. Бездіяльність не спостерігалася практично ні на одному занятті, окрім перших трьох, де мали місце елементи випробовування викладача і протидії.

Рівні сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов по закінченню експерименту (в абсолютних числах, %) за когнітивним критерієм

Групи	Рівні					
	Високий		Достатній		Початковий	
	осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Контрольна	14	10,1	79	56,8	46	33,1
Експериментальна	17	12,4	93	67,9	27	19,7

Рис. 3.5. Сформованість моральної культури майбутніх учителів іноземних мов за когнітивним критерієм по закінченню експерименту (%)

Позитивній динаміці моральної культури майбутніх учителів іноземних мов за когнітивним критерієм сприяли, переважно практичні заняття з іноземної мови. Спілкування з носіями мови під час організації крос-культурної комунікативної діяльності сприяли не лише розвитку комунікативних умінь майбутніх учителів іноземних мов, а й збагаченню знань з іншомовної культури. Як засвідчили наші спостереження, ці знання також сприяли

зміцненню у студентів впевненості в собі. Використання індивідуальної траєкторії морального самовдосконалення також допомогло студентам у самоаналізі та поглибленні знань у сфері моральних цінностей, пошуку моральних ідеалів.

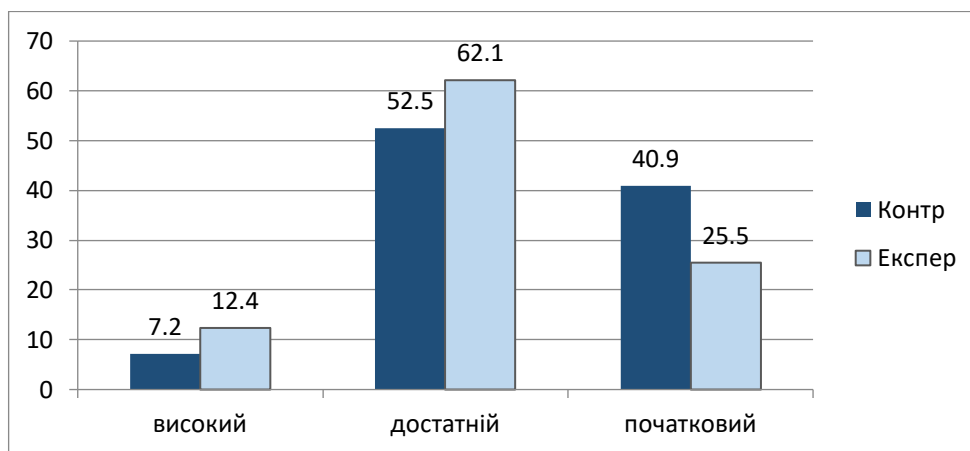
З рисунка 3.5 можемо бачити, що найбільшою є різниця початкового рівня моральної культури студентів КГ та ЕГ (13,4 %), трішки меншою – достатнього – 11,1 % та найменшою (2,3 %) у студентів високого рівня моральної культури.

Таблиця 3.6.

Рівні сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов по закінченню експерименту (в абсолютних числах, %)

за мотиваційно-ціннісним критерієм

Групи	Рівні					
	Високий		Достатній		Початковий	
	осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Контрольна	10	7,2	73	52,5	56	40,9
Експериментальна	17	12,4	85	62,1	35	25,5

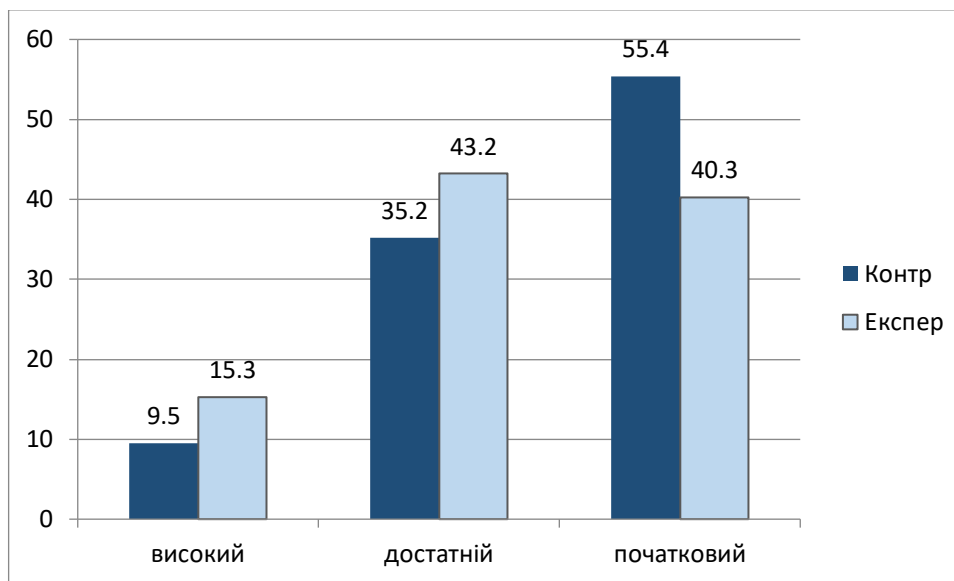
Рис. 3.6. Сформованість моральної культури майбутніх учителів іноземних мов за мотиваційно-ціннісним критерієм по закінченню експерименту (%)

Позитивній динаміці моральної культури майбутніх учителів іноземних мов за мотиваційно-ціннісним критерієм сприяла, переважно організація крос-культурної комунікативної діяльності. Під час діалогів з носіями мови студенти усвідомлювали універсальність загальнолюдських моральних цінностей, а студенти з початковим рівнем моральної культури переосмислювали власну ієрархію моральних цінностей і у них з'являлося бажання у самовдосконаленні. Це знайшло відображення у їх таблицях, що були орієнтиром траєкторії морального самовдосконалення (Додаток Ж). Така таблиця складалася кожним студентом спочатку самостійно, а потім коригувалася з викладачем, що був учасником педагогічного експерименту. За бажанням студент міг вести щоденник із зазначенням власних роздумів, аналізу подій та прочитаного чи побаченого. Пункти таблиці були орієнтовними, кожен студент міг коригувати їх в залежності з виконанням попереднього пункту. По закінченню експерименту студенти високого рівня моральної культури зазначали, що такий вид роботи над собою їм сподобався і вони планують продовжувати роботу над моральним самовдосконаленням. Як засвідчили спостереження, бесіди та метод експертних оцінок, участь у творчих групових проектах також сприяла позитивній динаміці мотиваційно-ціннісного компонента моральної культури майбутніх учителів іноземних мов, хоча і в меншій мірі, порівняно з крос-культурною комунікативною діяльністю.

З рисунка 3.6 можемо бачити, що найбільшою у сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов за мотиваційно-ціннісним критерієм є, аналогічно з когнітивним, різниця початкового рівня студентів КГ та ЕГ (15,4 %), менш помітною – у студентів достатнього рівня (9,6%) та найменш помітною – у студентів початкового рівня (лише 5,2%).

Рівні сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов по закінченню експерименту (в абсолютних числах, %) за діяльнісним критерієм

Групи	Рівні					
	Високий		Достатній		Початковий	
	осіб	%	осіб	%	Осіб	%
Контрольна	13	9,5	49	35,2	77	55,4
Експериментальна	21	15,3	60	43,2	56	40,3

Рис. 3.7. Сформованість моральної культури майбутніх учителів іноземних мов за діяльнісним критерієм по закінченню експерименту (%)

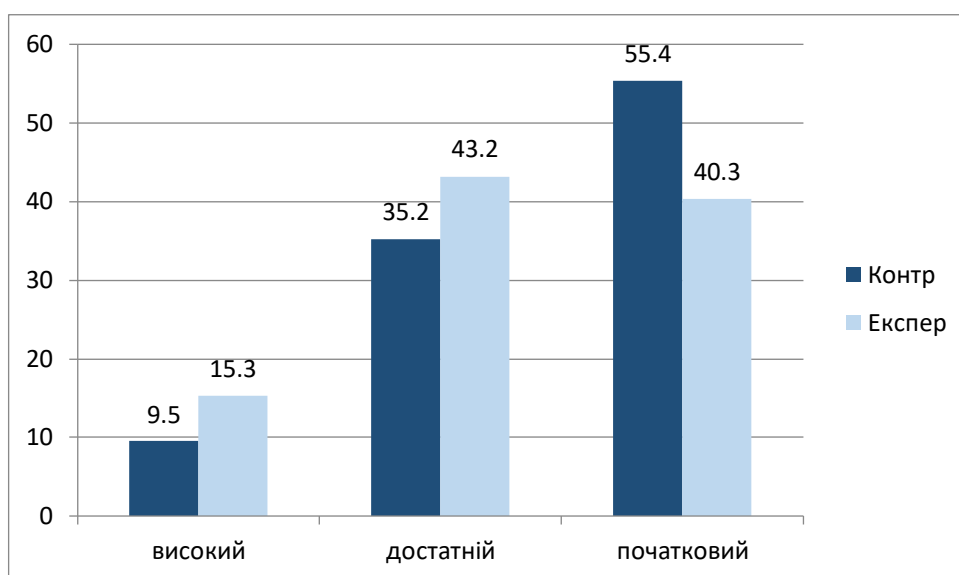
Позитивній динаміці моральної культури майбутніх учителів іноземних мов за діяльнісним критерієм сприяла, переважно участь у творчих групових проектах. Детально методику організації та результати кожної із лабораторій описані в пункті 2.2. Звісно, на кожного студента по-різному вплинула участь у творчих групових проектах, але у всіх були помітні зміни. Особливо позитивно вплинула взаємодія студентів з дітьми і, як зазначали вони самі в

індивідуальних бесідах саме така взаємодія надихає їх на вдосконалення власних професійних якостей в цілому та моральної культури, зокрема.. Аналогічно з когнітивним та мотиваційно-ціннісним критерієм найбільш помітною є різниця початкового рівня моральної культури майбутніх учителів іноземних мов контрольних та експериментальних груп (15,1 %), найменшою – достатнього – 8% та найменшою – високого рівня – 5,8%.

Таблиця 3.8

Узагальнені результати рівнів сформованості моральних цінностей майбутніх учителів іноземних мов по закінченню експерименту (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні					
	Високий		Достатній		Початковий	
	осіб	%	осіб	%	Осіб	%
Контрольна	12	8,6	67	48,2	60	43,2
Експериментальна	18	13,1	79	57,7	40	29,2

Рис. 3.8. Узагальнені показники сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов по закінченню експерименту (%)

Динаміку показників рівнів моральної культури майбутніх учителів іноземної мови можна бачити в Таблиці 3.9, а порівняння рівнів сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов по закінченню експерименту – у таблиці 3.10

Таблиця 3.9

Динаміка показників рівнів сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземної мови, %

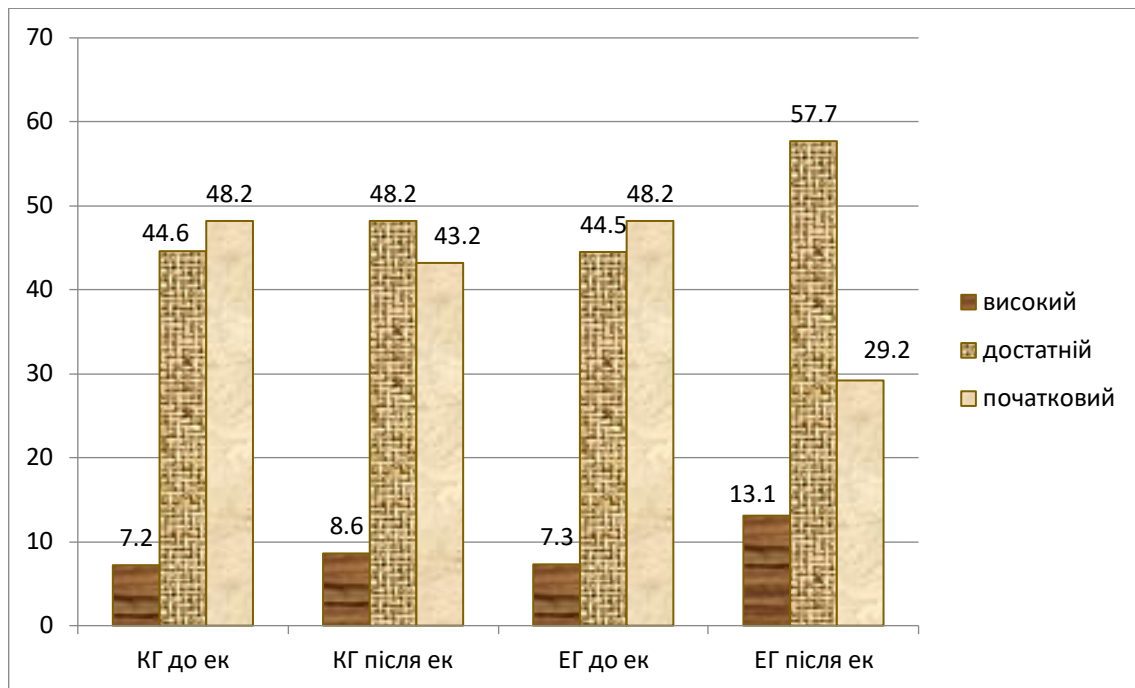
Рівні прояву	Контрольна група (139 осіб)			Експериментальна група (137 осіб)		
	На початку	Після	Динаміка	На початку	Після	Динаміка
Високий	7,2	8,6	+1,4	7,3	13,1	+5,8
Достатній	44,6	48,2	+3,6	44,5	55,2	+10,7
Початковий	48,2	43,2	-5	48,2	29,2	-19

Таблиця 3.10

Порівняння рівнів сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов по закінченню експерименту (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні					
	Високий		Достатній		Початковий	
	осіб	%	осіб	%	Осіб	%
КГ до ек	10	7,2	62	44,6	67	48,2
КГ після ек	12	8,6	67	48,2	60	43,2

ЕГ до ек	10	7,3	61	44,5	66	48,2
ЕГ після ек	18	13,1	79	57,7	40	29,2

Рис. 3.9. Розподіл майбутніх вчителів іноземних мов за рівнями моральної культури по закінченню експерименту (у %).

Аналізуючи дані таблиці, можна стверджувати, що найбільші зміни відбулися на достатньому та початковому рівнях сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов. Найменші зміни (проте, значно більші, ніж для КГ) можна спостерігати стосовно високого рівня сформованості моральної культури.

Результати свідчать, що кількість студентів із високим рівнем моральної культури в експериментальних групах після формувального етапу експерименту зросла на 5,8 %, у контрольних групах така динаміка становить 1,4 %, що на 4,4 % більше, ніж у студентів контрольних груп. На 10,7 % збільшилася кількість студентів експериментальних груп із достатнім рівнем моральної культури, на відміну від динаміки розвитку моральної культури у студентів контрольної групи (у цій групі вона складає 3,6 %, що на 7,1 %

менше, ніж в експериментальних групах). Експериментальна робота доводить, що частка студентів із початковим рівнем моральної культури в експериментальних групах зменшилася на 19 %, а в контрольних – лише на 5 %, що на 14 % більше, ніж в контрольних групах. Хоча у контрольній групі відбулися певні зміни, однак динаміка показників нижча порівняно з експериментальною групою.

Отже, отримані у результаті проведеного дослідження, дані засвідчують підвищення рівнів моральної культури майбутніх учителів іноземних мов. Порівняння показників контрольної та експериментальної груп дають підстави вважати модель використання педагогічних умов формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов ефективною й доцільною.

Наведені дані свідчать про ефективність та результативність розробленої навчальної дисципліни за вибором «Вдосконалення моральної культури майбутнього вчителя іноземної мови».

Висновки до третього розділу

Експериментом було охоплено 277 студентів (139 студентів у контрольних групах і 137 студентів в експериментальних).

Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов впроваджувалися на базі факультетів іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Рівненського державного гуманітарного інституту, Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» протягом 2015-2018 років.

Навчання студентів у контрольних групах здійснювалось за традиційною системою навчання. Зі студентами експериментальних груп нами поетапно впроваджувалась розроблена модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

Аналіз результатів констатувального етапу педагогічного експерименту стосовно стану формування моральної культури майбутніх вчителів іноземних мов у сучасних закладах вищої педагогічної освіти та виявленого рівня моральної культури у випускників можемо зробити висновок про недостатність уваги процесу формування досліджуваної якості. Подальші бесіди з викладачами дозволили з'ясувати причину, що полягає у відсутності спеціальної моделі формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

Формувальний етап педагогічного експерименту включав чотири логічно пов'язані етапи:

I етап – організаційно-адаптаційний (актуалізація та корекція опорних знань і уявлень майбутніх учителів іноземних мов про особистісні та професійні якості педагога, стимулювання їх активності; поглиблення рефлексії власних професійно важливих якостей, усвідомлення важливості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов);

II етап – апробаційно-практичний (розвиток умінь і навичок моральної поведінки студентів у практичній діяльності, наближеної до педагогічної роботи);

III етап – результативно-корекційний (корекція моральної культури майбутніх учителів іноземних мов з урахуванням їх індивідуальних особливостей, встановлення зворотного зв'язку між викладачами і студентами).

IV етап – творчий (створення студентом у співпраці з викладачем програми самовдосконалення моральної культури).

З метою об'єктивної оцінки ефективності здійсненої експериментальної роботи були використані ті ж методики (опитувальники, анкети), що й на констатувальному етапі педагогічного експерименту. Завдяки цьому була створена можливість порівняти кількісні дані до та після проведення експерименту з упровадження в процес професійної підготовки майбутніх вчителів іноземних мов розробленої нами моделі. Також було відстежено динаміку змін у стані моральної культури студентів ЕГ та КГ.

Результати дослідно-експериментальної роботи переконливо доводять, за наявності педагогічних умов з метою формування моральної культури в ході професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов, спостерігалось значне (порівняно з контрольними групами) зменшення кількості студентів в експериментальних групах, що досягли початкового рівня моральної культури. Натомість в експериментальних групах спостерігався стійкий зріст високого та середнього рівня досліджуваного поняття.

Достовірність відмінностей результатів сформованості моральної культури майбутніх учителів іноземних мов у контрольній та експериментальній групах перевірено за допомогою χ^2 -критерію. За довірчої ймовірності $p = 0,95$ зіставлення рівнів сформованості моральної культури студентів експериментальних та контрольних груп засвідчило значну перевагу емпіричних даних над критичними ($\chi^2_{\text{emp.}} > \chi^2_{\text{krit.}}$) за всіма показниками.

Обґрунтовано достовірність порівнювальних вибірок та їх відмінність з вірогідністю 95% (результати експериментальних і контрольних груп мають

значні розбіжності, що свідчить про ефективність розробленої моделі, визначених педагогічних умов). Початкові (за даними констатувального експерименту) стани експериментальних і контрольних груп аналогічні, а кінцеві (після закінчення формульовального експерименту) – відмінні.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і практичне вирішення проблеми формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. У процесі проведення дисертаційного дослідження були розв'язані всі поставлені завдання. Відповідно до мети та поставлених завдань у ході теоретичного пошуку й експериментальної роботи одержано такі висновки.

1. Зроблено аналіз наукової літератури та визначено стан досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній теорії та практиці. Дослідження дозволяє стверджувати, що на сьогодні відсутні праці, у яких би цілісно та ґрунтовно розв'язувалася проблема формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в сучасних умовах глобалізаційних та євроінтеграційних змін, в яких перебуває Україна. Аналіз сучасних підручників та посібників з іноземної мови (М. Возна, В. Аракін) переконливо доводить, що кількість текстів, за допомогою яких вдалося б ефективно формувати моральну культуру майбутнього вчителя іноземних мов, складає лише 15–18 % від загальної кількості текстів. Формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов розглядається як процес, що відбувається в ході аудиторної та позааудиторної роботи студентів та їх самостійної діяльності над вдосконаленням професійно важливих моральних цінностей, ідеалів, поглядів і переконань. Моральна культура майбутнього вчителя іноземних мов розглядається як цілісність, що включає засвоєні і прийняті особистістю моральні норми, принципи, категорії, ідеали, і в той же час виражає її відповідні ставлення до інших людей, до себе та до майбутньої педагогічної діяльності.

2. Теоретично обґрунтовано сутність і структуру моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, що проявляється у взаємодії трьох компонентів: мотиваційно-чуттєвого, інформаційно-змістового та практико-діяльнісного. Мотиваційно-чуттєвий компонент моральної культури характеризується наявністю установки на необхідність формування позитивних мотивів і почуттів, пов'язаних з моральною культурою особистості.

Інформаційно-змістовий компонент моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов відображає інтеграцію відомостей про мораль та усвідомлення її значення для успішної професійної діяльності й життя людини. Практико-діяльнісний компонент моральної культури пов'язаний передусім із здатністю, як в професійній діяльності, так і в житті діяти згідно моральних норм та принципів, зберігати та примножувати моральні цінності, сформованістю умінь і навичок формувати моральну культуру учнів.

3. Визначено критерії та подано показники критеріїв сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, а саме: мотиваційно-ціннісний (показники: здатність до співчуття, співпереживання; міцність моральних переконань; наявність оціночних і рефлексивних умінь; адекватна самооцінка; ставлення до моральної культури як до цінності, любов до неї, прагнення до дотримання моральних принципів, норм та правил), когнітивний (показники: усвідомленість, глибина і системність етичних знань; інтерес до моральних цінностей української, зарубіжної та світової культури, потреба розширювати свій світогляд у сфері етики, активна позиція у придбанні етичних знань) та діяльнісний (показники: сформованість моральних звичок; вміння робити моральний вибір у новій ситуації, керуючись високоморальними мотивами, здатність до моральної творчості; здатність до морального і професійного самовдосконалення). На основі критеріїв і показників охарактеризовано *рівні сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов: початковий* (свідчить про те, що майбутні вчителі не розуміють змісту і значення моральної культури, виявляють байдужість, неповагу до опонентів, небажання конструктивно спілкуватися, егоїстичність, невисоку активність у суспільному житті); *середній* (відображає визнання та прийняття студентом моральних цінностей, доброзичливість та готовність прийти на допомогу іншим і, водночас, низьку ініціативу та неглибоке усвідомлення сутності та цінності моральної культури); *високий* (характеризується глибокими знаннями студентів про сутність моралі та моральних цінностей, уміннями співпереживати іншим, стійкими навичками

моральної поведінки та умінням застосовувати ці знання у майбутній педагогічній діяльності).

4. Розроблено модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, яка складається з цільового, теоретико-методологічного, змістовно-процесуального та результативного блоків. Цільовий блок моделі визначає мету та завдання формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Мета: формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Завдання: формування емоційно-ціннісного ставлення та інтересу до моральної культури; оволодіння знаннями про моральну культуру та необхідність наявності її високого рівня у майбутнього вчителя; формування переконань щодо необхідності моральної культури для успішної педагогічної діяльності; розвиток потреби у постійному самовдосконаленні в напрямі моральної культури. Теоретико-методологічний блок моделі включає методологічні підходи (гуманістичний, особистісний, аксіологічний, компетентнісний, інтегративний, діяльнісний та культурологічний) та принципи (послідовності, систематичності, зв'язку теорії з практикою). Змістовно-процесуальний блок об'єднує зміст, форми, методи, засоби та етапи формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Зміст характеризує змістову складову формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Формами є практичні заняття, індивідуальні заняття, проблемні групи, самостійна робота, творчі лабораторії, залік. Методами є аналіз, частково-пошуковий, розв'язування педагогічних ситуацій «інтрига» під час презентації, дискусія, метод «мікрофон», бесіда, демонстрація фрагментів фільмів педагогічного спрямування та відео-фрагментів уроків, метод «карусель», робота в парах, метод «незакінчені речення», усні та письмові вправи з мовленнєвим матеріалом морального змісту, сторітеллінг, моделювання, «мозковий штурм», методи розвитку почуття обов'язку і відповідальності у навчанні, методи самодіагностики. Засобами є навчальні та навчально-методичні посібники, навчальні програми, авторські індивідуальні завдання, тексти морального змісту (українською та

англійською мовою), художні фільми педагогічного спрямування іноземною мовою, відео-ролики, програма «GoCamp». Визначено наступні етапи реалізації розробленої моделі: організаційно-адаптаційний, апробаційно-практичний; результативно-корекційний та творчий. Результативний блок охоплює рівні сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов (початковий, достатній, високий), структурні компоненти (мотиваційно-чуттєвий, інформаційно-змістовий та практико-діяльнісний) та критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний). Якість функціонування структурних блоків моделі забезпечено системною, послідовною реалізацією педагогічних умов формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Результатом є позитивна динаміка сформованості моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов.

5. Виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов, а саме: крос-культурна комунікативна діяльність майбутнього вчителя іноземних мов, розроблення індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов і створення творчих групових проєктів. Розглянуті педагогічні умови є взаємопов'язаними і взаємообумовленими та реалізовуватися в освітньому процесі не поступово, а одночасно і системно; за інших умов процес формування моральної культури буде малоефективним. Результати педагогічного експерименту свідчать про те, що кількість студентів із високим рівнем моральної культури в експериментальних групах після формувального етапу експерименту зросла на 5,8 %, у контрольних групах така динаміка становить 1,4 %, що на 4,4 % більше, ніж у студентів контрольних груп. На 13,2 % збільшилася кількість студентів експериментальних груп із достатнім рівнем моральної культури, на відміну від динаміки розвитку моральної культури у студентів контрольної групи (у цій групі вона складає 3,6 %, що на 7,1 % менше, ніж в експериментальних групах). Експериментальна робота доводить, що частка студентів із початковим рівнем моральної культури в експериментальних групах зменшилася на 19 %, а в контрольних – лише на

5 %, що на 14 % більше, ніж в контрольних групах. Хоча у контрольній групі відбулися певні зміни, однак динаміка показників нижча порівняно з експериментальною групою. Ці дані формувального експерименту не лише показали значно вищий рівень моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов завдяки впровадженню педагогічних умов, а й засвідчили їхній позитивний вплив на розвиток пізнавальної активності студентів, характер взаємодії викладача і студентів, розвиток емоційно-вольової сфери особистості (професійна спрямованість, самостійність, творчість, ініціативність, активність, емоційність).

Експериментальна робота підтвердила, що запропонована модель дозволяє підвищити конкурентоздатність майбутніх учителів іноземних мов за рахунок високого рівня моральної культури, що включає потужну професійну зацікавленість майбутнім своїх учнів, уміннями обирати оптимальні педагогічні засоби формування моральної культури у своїх учнів.

Розроблено методичні рекомендації з питань специфіки формування моральної культури майбутніх вчителів іноземних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова Е. В., Блюмина М. В. Использование электронных учебных пособий для индивидуализации процесса изучения химических дисциплин в педагогическом вузе / Проблемы, идеи, тенденции в общественных, технических, гуманитарных и естественных науках в свете современных исследований, г. Санкт-Петербург, 25–26 мая 2015 года. Санкт-Петербург: Изд-во «КультИнформПресс», 2015. С. 8–11.
2. Алексюк А. М. Розвиток різнорівневої (ступеневої) вищої школи й освіти в умовах незалежної України. Акредитація вузів // Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія. Київ, 1998. С. 254–285.
3. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник [для студентів, аспірантів та молодих викладачів вузів]. Київ: Либідь, 1998. 558 с.
4. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. Минск: Университетское изд-во, 1990. 560 с.
5. Андреев В. И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности. Москва: Высш. шк., 1981. 240 с.
6. Андрущенко В. П. Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи ХХІ століття. Київ, 2011. 1099 с.
7. Антология исследований культуры. Отражения культуры / сост. Л. А. Мостова. Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2011. 422 с.
8. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе: его закономерные основы и методы. Москва: Высшая школа, 1980. 368 с.
9. Арнольд В. И. «Жесткие» и «мягкие» математические модели. Москва: МЦНМО, 2004. 32 с.
10. Аругюнов С. А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие. Москва, 1989.
11. Бабанский Ю. Интенсификация процесса обучения. Москва, 1987. 140 с.

12. Байша К. М. Соціально-педагогічні умови морального виховання студентів у позанавчальній діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Херсон: ХДПУ, 2000. 193 с.
13. Базуріна В. М. Професійна підготовка вчителів іноземних мов у Великій Британії: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01; Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка. Житомир, 2006. 20 с.
14. Балабуха К. В. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до навчання старшокласників фразеології: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2007. 21 с.
15. Балл Г. Інтегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять // Психологія і суспільство. 2009. № 4. С. 25–53.
16. Балл Г. А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие // Психологический журнал. 1997. № 5. С. 21–34.
17. Балл Г. Актуальні методологічні питання моралі і моральної поведінки // Соціальна психологія. 2007. Спецвипуск. С. 14–22.
18. Баришполь С. В. Посібник практичного психолога: психодіагностика, тестування, розробки уроків психічного розвитку. Харків: Видавнича група «Основа», 2009. 267 с.
19. Баркасі В. Формування професійної компетентності в майбутніх учителів іноземних мов: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Одеса, 2004. С. 6–7.
20. Бахтін М. Гуманізм як принцип виховання сучасної молоді // Вища освіта України. 2007. №1. С.117–120.
21. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. С. 344.
22. Безкоровайна О. В. Як зробити школу толерантною. Можливості і засоби. Київ: Видавничий дім «Шкільний світ», 2006. 123 с.

23. Безлюдна Н. В. Формування умінь у майбутніх педагогів створювати моральну атмосферу у професійній діяльності // Роль педагогічних дисциплін у формуванні сучасного фахівця: матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару в рамках II етапу Всеукр. олімпіади з навчальної дисципліни «Педагогіка», м. Умань, 14 квітня 2011 р. / ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші. Умань: ПП Жовтий, 2011. С. 67–74.

24. Березюк О. С. Дидактичний процес моделювання педагогічних ситуацій в умовах особистісно зорієнтованого навчання // Вісник Житомирського державного університету, 2004. № 19. С. 54–58.

25. Береснєв А. А. Підготовка майбутніх учителів іноземних мов до застосування особистісно орієнтованих технологій навчання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Ялта, 2009. 274 с.

26. Березняк Є. Завдання педагога – навчити дітей бути людьми на землі: рядки з біографії // Освіта України. 2000. № 6 (9 лютого). С. 10.

27. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. Москва: Педагогика, 1990. 191 с.

28. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.

29. Бех І. Д. Цілісність особистості як теоретико-прикладна проблема // Педагогіка і психологія. 2008. № 2. С. 40–48.

30. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 124–129.

31. Библер В. С. Нравственность. Культура. Современность. (Философские размышления о жизненных проблемах). Москва, 1990.

32. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. Москва: Наука, 1993. 270 с.

33. Бобохуджаев Ш. И., Юлдашев З. Ю. Инновационные методы обучения: особенности кейс-стади метода обучения и пути его практического использования. Ташкент. 2006. 88 с.

34. Боброва Н. В. К вопросу об использовании электронного учебника как средства проектирования и реализации индивидуальных образовательно-развивающих траекторий // Современные проблемы науки и образования. 2011. №3. URL: www.science-education.ru/97-4706/.

35. Богданова І. М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 1998. 33 с.

36. Бойко Г. М., Грищенко Г. О. До питання моделювання професійної діяльності фахівця в навчальному процесі // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій технічній школі: зб. наук. праць. Кривий Ріг: Видавничий відділ НМетАУ, 2003. С. 57–59.

37. Борытко Н. М., Моложавенко А. В., Соловцова И. А. Методология и методы психолого-педагогических исследований: учеб. пособие; под ред. Н. М. Борытко. 2-е изд., стер. Москва: Академия, 2009. 320 с.

38. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Москва: Воронеж, 1995. 352 с.

39. Бойван О. С., Бойван О. С. Механізми виховання любові у студентів навчальних закладів I–II рівнів акредитації // Науковий вісник Чернівецького університету. Сер.: Педагогіка та психологія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. Вип. 490. С. 111–122.

40. Большой энциклопедический словарь: в 2-х т. / гл. ред. А. М. Прозоров. Москва, 1992. Т. 2. 753 с.

41. Бондар В. Дидактика: підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Київ: Либідь, 2005. 264 с.

42. Боришевський М. Духовність як ознака довершеності особи // Педагогічна газета. Київ, 2006. №1 (138). С. 3.

43. Братко А. А., Волков П. П., Кочергина А. Н. Моделирование психической деятельности. Москва: Мысль, 1969. 384 с.

44. Бродська Л. В. Формування готовності майбутніх учителів іноземної мови до виховної роботи в школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Ін-т вищ. освіти АПН України. Київ, 2006. 20 с.

45. Бурдейна Л. І. Формування моральної культури студентів вищих навчальних закладів торговельно-економічного профілю: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Тернопіль: ТНПУ, 2005. 20 с.

46. Вандишев В. М. Філософія. Екскурс в історію вчень і понять: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 474 с.

47. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Лондон, 1952. С. 41.

48. Вербицкий А. Активное обучение в высшей школе: контекстный поход. Москва, 1991. 208 с.

49. Вербицкий А. А. Компетентностный поход и теория контекстного обучения. Москва: Иссл. цент проблем качества подготовки специалистов, 2004. 84 с.

50. Вергун Т. В., Колосова О. Ю., Гончаров В. Н. Индивидуальные образовательные траектории студентов в высшей школе: к постановке проблемы // Современные наукоемкие технологии. 2016. № 12-2. С. 313–317.

51. Великий енциклопедичний словник / за ред. О.Прохорова. Київ: Генеза, 1991. 495 с.

52. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і головний ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

53. Веремчук А. М. Розвиток професійної рефлексії майбутнього вчителя іноземної мови: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2009. 20 с.

54. Виховання в цілісному педагогічному процесі: навч.-метод. комплекс / уклад.: Л. П. Вовк, О. С. Падалка, Г. Д. Панченко, В. Б. Вишківська, О. В. Піскун. Київ: «МП Леся», 2008. 376 с.

55. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.

56. Вишківська В. Б. Формування у майбутніх вчителів здатності до конструювання навчально-пізнавальної діяльності школярів. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. – НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ, 2006 р.

57. Витлин Ж. Л. Развитие общей и профессиональной культуры учителя иностранного языка // Иностранные языки в школе. 1993.№6. С.50–53.

58. Вовк Л. П. З'ясування дидактичної моделі науки і дисципліни // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Випуск 53: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 5–10.

59. Вовк Л. П., Омеляненко В. Л., Кузьмінський А. І. Педагогіка: завдання і ситуації: практикум / 2-ге вид., випр. Київ: Знання-Прес, 2006. 424 с. (Навчально-методичний комплекс з педагогіки).

60. Вовк Л. П., Падалка О. С., Панченко Г. Д., Піскун О. В., Вишківська В. Б. Педагогіка: теорія виховання (Навчально-методичний комплекс). Київ, 2005. 204 с.

61. Вовк Л. Українсько-англійський словник навчально-педагогічних понять та термінів: методичний посібник / Укл. Л.Вовк, О.Падалка, Г.Панченко та ін. 2006. 134 с.

62. Волкова Л.В. Актуальність формування полікультурної компетентності в контексті професійної освіти / Л.В. Волкова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : [збірник наук. статей] / Випуск 64. Ч.1. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2017 С.92-94.

63. Волкова Н. П. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів до професійно-педагогічної комунікації: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Дніпропетровськ, 2006. 628 с.

64. Воронов В., Гусева И., Ермошина Е. Гуманна ли гуманистическая педагогика? // Воспитание школьников. 2001. № 1. С. 12–18.
65. Выготский Л. С. Избранные психологические сочинения. Москва, 1956. 568 с.
66. Власова О. І. Педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2005. 400 с.
67. Гаврилова Т. П. О воспитании нравственных чувств. Москва: Знание, 1984. 80 с.
68. Гавриш Н. В. Соціально-психологічні аспекти морального виховання в сучасній парадигмі освіти // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць за ред. В. І. Сипченка. Слов'янськ, 2007. С. 84–88.
69. Галузинський В. М., Євтух М. Педагогіка: теорія та історія: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1995. 237 с.
70. Галузяк В. М., Довгань Л. І. Моральне виховання у педагогіці США: теорія і практика. Вінниця, РВВ ВДАУ, 2009. 231 с.
71. Галатюк Ю. М. Системно-структурний аналіз навчально-пізнавальної діяльності (методологічний аспект) // Теорія та методика вивчення природничо-математичних і технічних дисциплін: збірник наук.-метод. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: Волинські обереги, 2010. Вип. 14. С. 212–219.
72. Галуза Л. Ф. Формування миротворчих поглядів студентів педвузів в процесі вивчення іноземної мови: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 1998. 16 с.
73. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1995. 237 с.
74. Герасімова О. В. Підготовка майбутніх учителів іноземних мов до диференціації змісту навчання в професійно-технічних навчальних закладах аграрного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2006. 20 с.

75. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века: в поисках практико-ориентированных образовательных концепций. Москва: Совершенство, 1998. 608 с.

76. Гнезділова К. М., Касярум С. О. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи: навч. посіб. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2011. 124 с.

77. Грабарь М. И., Краснянская К. А. Применение математической статистики в педагогических исследованиях. Непараметрические методы. Москва: Педагогика, 1977. 136 с.

78. Глоссарий терминов по технологии образования. Женева: ЮНЕСКО, 1986. 239 с.

79. Глушков В. М. Кибернетика: Вопросы теории и практики. Москва, 1986. 488 с.

80. Гончаренко С. У. Гуманізація освіти – запорука творчої та духовно багатой особистості / Дидактика професійної школи / редкол.: С. У. Гончаренко (голова), В. О. Радкевич, І. О. Каньковський (заст. голови) та ін. Хмельницький: ХНУ, 2005. 238 с.

81. Гончаренко С. У. Гуманізація освіти як основний критерій розробки засобів реалізації сучасних технологій навчання. Наукові записки. Серія: педагогічні науки. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. 2001. Вип. 34. С. 3–6.

82. Гончаренко С. У. Педагогічне дослідження. Методичні поради молодим науковцям. Київ–Вінниця: «Вінниця», 2008. 278 с.

83. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене і виправлене. Рівне: Волинські обереги, 2011. 522 с.

84. Горський В. Історія української філософії. Київ, 1996. 286 с.

85. Гуманістична психологія: Антологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: у 3-х т. / упорядники й наукові редактори Роман Трач (США), Георгій Балл (Україна). Київ: Універс. Вид. «Пульсари»,

2001.

86. Гуріна Т. Сутність, зміст і структура інформаційної компетентності викладача іноземних мов // Педагогіка та психологія: зб. наук. пр. Харків: Курсор, 2004. Вип. 26. Ч. 2. С. 56–57.

87. Гусєва Т. П. Психологічні засоби розвитку креативності майбутніх учителів філологічного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2006. 22 с.

88. Давидова Ж. В. Педагогічні умови формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2013. 25 с.

89. Денищик О. І. Формування моральної культури як складової професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Тернопіль, 2010. 22 с.

90. Державна національна програма: освіта. Україна ХХІ століття. Київ: Райдуга, 1994. 49 с.

91. Державна програма «Вчитель» // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2002. №10. С.4–32.

92. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.

93. Дубенчук І. А. Застосування Інтернету на заняттях з іноземних мов // Вища освіта України. 2010. № 3. Т. III (38). С. 91–96.

94. Духаніна Н. М. Критичне мислення: технології розвитку // Вища освіта України. 2009. № 3 (14). С. 506–513.

95. Докучаєва В. В. Планування як складова проектувального етапу в технології створення інноваційної педагогічної системи // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2007. № 7. С. 49–53.

96. Донцов А. В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді. Харків: Шлях, 1999. 226 с.

97. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур. Київ: Ленвіт, 2010. 320

с.

98. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога: монографія. Житомир: вид-во Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 2005. 367 с.

99. Драгоманов М. П. Вибране (...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні). Київ: Либідь, 1991. 688 с.

100. Етика: навч. посіб. / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В. О. Лозового. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 224 с.

101. Заболотська О. О. Формування кроскультурної компетенції студентів // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2011. №13 (224). Ч. І. С. 74–86.

102. Загвязинский В. И. Проектирование региональных образовательных систем // Педагогика. 1999. № 5. С. 8–13.

103. Загальна психологія / за загальною редакцією академіка С. Д. Максименка: підручник. 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.

104. Загвязинский В. И. Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособие. Москва: Академия, 2007. 206 с.

105. Зарицька А. А. Акмеологічні засади професійної самореалізації майбутнього вчителя музики: автореф. дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 20 с.

106. Зеличенко А. И. Психология духовности. Москва: Изд-во Трансперсонального института, 1996. 400 с.

107. Зимовець О. А. Склад професійних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін на початку ХХІ століття (на прикладі підготовки вчителів іноземних мов). URL: <http://st.zu.edu.ua/conf/docs/ukr/ua3.pdf>.

108. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. Москва: Просвещение, 1991. 222 с.

109. Зверева Н. Г. Проектирование индивидуальных образовательных маршрутов студентов педвуза на основе комплексной психолого-педагогической диагностики: дис. канд. пед. наук. Ярославль, 2008. 232 с.
110. Зязюн І. А. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії // Світло. 1996. №1. С. 12–19.
111. Зязюн І. А. Філософія сучасної професійної освіти // Неперервна професійна освіти: проблеми, пошуки, перспективи. Київ: Віпол, 2000. С. 11–57.
112. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: науково-методичний посібник. Київ: МАУП, 2000. 312с.
113. Іванишина В. П., Білогура І. М. Використання інформаційних технологій як складова частина професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2007. № 5. С. 54–55.
114. Ильина Т. А. Педагогика. Москва: Просвещение, 1984. 494с.
115. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода: основи когнітивної теорії конфліктів. Київ: Наукова думка, 1996. 186 с.
116. Каган М. С. Философия культуры. Учебное пособие. Санкт-Петербург, 1996. 310 с.
117. Калініна Л. В., Самойлюкевич І. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя іноземних мов у контексті європейських вимог. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8453/97/> (05.10.09).
118. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. Москва: Просвещение, 1987. 190 с.
119. Кант І. Критика чистого розуму. Москва: Ексмо, 2007. 736с.
120. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. Київ: Либідь, 2004. 424 с.
121. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей. Київ: Молодь, 1990. 274 с.
122. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. 2-ге

видання, допов. і переробл. Київ: Вища школа, 2005. 343с.

123. Каташов А. І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Луганськ, 2001. 20 с.

124. Кеверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике.-Таллин, 1980. – 334 с.

125. Козяр М. М.,Коваль М. С.Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 327 с.

126. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. Н. Проколієнко; Упор. В. В. Андрієвська, Г. А. Балл, А. Т. Губко, Е. В. Проскура. Київ: Рад.шк., 1989. 608 с.

127. Коменский Я. А. Великая дидактика // Избр. соч. Москва, 1965. С. 162.

128. Коменский Я. А. Законы хорошо организованной школы: избр. пед. соч. в 2-х т. / под ред. А. И. Пискунова (отв. ред.) и др. Москва: Педагогика, 1982. Т. II. 576 с.

129. Кондратова Л. В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності. Київ: Вища школа, 1987. 56 с.

130. Кондрашова Л. В.Методологічна сфера підготовки творчого вчителя в умовах університетської освіти// Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізму систем підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи:монографія. Київ: Вид-цтво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015.Розділ 3. 432с.

131. Коновалова В. Б.,Мирошніченко В. М. Крос-культурний підхід у викладанні іноземної мови у вищому навчальному закладі // Сборник научных трудов «Вестник НТУ «ХПИ»: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства.«Вестник НТУ «ХПИ», 2013. № 69.

132. Колесник Ю. Л. Організаційно-педагогічна система морально-екологічного виховання студентів вищих технічних навчальних закладів //

Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Збірник наукових праць. Луганськ: СНУ ім. Володимира Даля, 2013. Вип. 3(56). С. 98–104.

133. Кошарна Н. В. Формування іншомовної компетентності майбутніх учителів початкової школи взмісті дисципліни «Наукова англійська мова» // матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 5 листопада 2015 р. [«Іншомовна освіта педагога: виклики, проблеми, перспективи»] / М-во освіти і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Британська Рада України, Гете Інститут в Україні, Авторизований центр міжнародних екзаменів «Grade Education Centre»: ред кол: О. В. Котенко, Н. В. Кошарна, Н. М. Віннікова. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. 260 с.

134. Кравченко Ю. М. Підготовка майбутніх учителів до професійного розв'язування педагогічних задач: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Ін-т вищ. освіти АПН України. Київ, 2006. 21 с.

135. Кремень В. Г. Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації // Педагогіка і психологія. 2008. № 2. С. 5–14.

136. Костів В. І. Методологічні засади формування базової культури особистості // Вісник Прикарпат. ун-ту. Філософські і психологічні науки. 2002. № 3. С. 3–18.

137. Крук С. Л. Формування моральної культури у курсантів-прикордонників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Хмельницький, 2003. 18 с.

138. Кузьмінський А. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 486 с.

139. Кулюткин Ю., Тарасов С. Образовательная среда и развитие личности // Новые знания. 2001. № 1. С. 6–7.

140. Кушнір В. http://hklib.npu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_71/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=KST&P21DBN=KST&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullw&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR= Кількісні дослідження в

педагогіці // Соціальна психологія: Український науковий журнал. 2008. № 2. С. 42–48.

141. Кравець Р. А. Педагогічні умови формування творчого мислення майбутнього вчителя іноземної мови у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький, 2011. 20 с.

142. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования: сборник научных трудов / под ред. А. Хуторского. Москва: ИОСО РАО, 2002. 488 с.

143. Куліш Р. В. Інтерактивні підходи до організації педагогічної практики студентів у вищих навчальних закладах // Вісник Черкаського університету: зб. наук. пр. Черкаси: ЧНУ, 2009. Вип. 164 (Педагогічні науки). С. 38–42.

144. Класному керівнику. Як організувати роботу? / упоряд.: Л. Шелестова, Н. Чиренко, Н. Адамчук. Київ: Шкільний світ, 2009. 128 с.

145. Коваленко Є. І. Культура спілкування: навчально-методичний посібник. Київ: ІЗМН. 1997. 328 с.

146. Коенов О. Б. Воспитание духовности школьников в гуманно-личностной концепции Ш. А. Амонашвили: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Пятигорск. 2004. 161 с. Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/>

147. Константинов Н. А., Медынский Е. Н., Шабаева М. Ф. История педагогики: учебник для педвузов. Москва: Учпедгиз «Просвещение», 1959. 499 с.

148. Корчак Я. Як любити дітей. Київ: Вид. «Радянська школа», 1976. 106 с.

149. Кочергин А. Н. Моделирование мышления. Москва: Политиздат, 1969. 224 с.

150. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Т. Ярошевского. Москва: Политиздат, 1985. 431 с.

151. Краткая философская энциклопедия. Москва: Прогресс, 1994. 576 с.
152. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя: книга для учителя. Ленинград: ЛГУ, 1967. 183 с.
153. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: підручник. Київ: Знання, 2007. 447 с.
154. Кураев А. О вере и знании – без анатомий // Вопр. философии. 1992. № 7. С. 58.
155. Курлянд З. Н. Професійна усталеність вчителя – основа його педагогічної майстерності. Одеса, 1995. 160 с.
156. Куценко Л. В. Час вчитися любити: Біблія на уроках літератури. Кіровоград: Степова Еллада, 1999. 56 с.
157. Лавріненко О. А. Педагогічна майстерність як базова концептуальна основа підготовки вчителя у вітчизняній педагогічній думці 60–70 рр. ХХ ст. // Пост методика. 2008. № 2. С. 39–45.
158. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975. С. 299–302.
159. Леонтьев А. Н. Педагогическое общение. Москва: Знание, 1979. 48 с.
160. Лебедик І. В. Підготовка майбутніх учителів іноземних мов до професійної самореалізації у процесі вивчення фахових дисциплін: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти; Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Кіровоград, 2007.
161. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности. Киев, 1988. 96 с.
162. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання (навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів). Харків, 1997. 338 с.
163. Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України // Вища освіта України. 2006. № 3. С. 77–82.

164. Лукач О. Рівні сформованості моральної культури у студентів вищих педагогічних навчальних закладів // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2011. Випуск 39. С. 73–78.

165. Макаренко А. С. Сочинения: в 7 томах; ред. коллегия: И. А. Каиров (глав. ред.) и др. Изд-е 2-е. Москва: Академия пед. наук РСФСР, 1958. Т. 5: Общие вопросы теории педагогики. Воспитание в советской школе. 588 с.

166. Макаренко А. С. Книга для родителей. Пед. сочинения: в 8-ми т. Москва: Педагогика, 1985. Т. 5. 333 с.

167. Максименко С. Д., Зброцький М. М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність вчителя: сутність і шляхи формування). Київ: Главник, 2005. С. 100.

168. Малінка О. О. Педагогічні умови розвитку мотивації до вивчення іноземних мов у студентів освітніх закладів культури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2010. 20 с.

169. Малафійк І. В. Дидактика: навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей і вчителів. Київ: Кондор, 2004. 398 с.

170. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: пособие для учителя. А. К. Маркова. Москва: Просвещение, 1983. 96 с.

171. Матушинский Г. У., Фролов А. Г. Проектирование моделей подготовки к профессиональной деятельности преподавателей высшей школы // Educational Technology and Society. 2000. № 3 (4). Р. 183–192.

172. Машбиц Е. И. Психологические основы управления учебной деятельностью. Киев: Вища школа, 1987. 223 с.

173. Н. В. Мараховська. Проблема формування лідерської компетентності майбутніх учителів іноземних мов. URL: <http://vuzlib.com/content/view/389/84/>.

174. Мартиненко С. М. Формування готовності студентів педагогічного університету до особистісно орієнтованої взаємодії // Педагогічна освіта: теорія і практика: 168 зб. наук. пр. «Психологія і педагогіка». Київ: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. №2. С. 180–185.

175. Марчій-Дмитраш Т. М. Підготовка майбутніх учителів іноземних мов до організації навчальної діяльності у початковій школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2010. 20 с.

176. Мацик К. В. Крос-культурна комунікація в освітньому сегменті інформаційного суспільства: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 09.00.10; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Київ, 2007. 23 с.

177. Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: монографія. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. 460 с.

178. Маценко Л. М. Теорія і методика виховання: навчально-методичний посібник. Київ: НАКККиМ, 2012. 223 с. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/3540567/page:2/>.

179. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2007. 656 с.

180. Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. Педагогіка і психологія вищої школи: навч. посібник для молодих викладачів, аспірантів і майбутніх магістрів / за заг. ред. О. Г. Мороза. Київ: НПУ, 2003. 267 с.

181. Мороз А. Г. Профессиональная адаптация молодого учителя. Киев, 1998. Гл. 1. С. 23–36.

182. Морська Л. І. Інформаційні технології у навчанні іноземних мов. Тернопіль: Астон, 2008. 256 с.

183. Михайліченко М. В. Громадянська компетентність майбутніх учителів: навчально-методичний посібник. Київ-Тернопіль: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 128 с.

184. Миропольский С. Учитель, его призвание и качества, значение, цели и условия его деятельности в воспитании и обучении детей. Изд-е 3-е, пересмотр. Санкт-Петербург: Типография Глазунова, 1909. 148 с. [С прилож. учительской хрестоматии, заключающей в себе мысли древних и новых писателей об учителе, его призвании и деятельности].

185. Москальова Л. Ю. Моральні цінності в освіті: історичний аспект //

Вісник Луганського національного педагогічного ун-ту ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2008. Вип. № 7 (146). С. 163–172.

186. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: навч. посібник. Київ: Вища школа, 2005. 487 с.

187. На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації Комюніке конференції Міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти, м. Лондон, 16–19 травня 2007 року. URL: http://ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/links/language/2007_London_communiqué_Ukrainian.pdf.

188. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 232 с.

189. Настенко Л. Г. Методологічні засади культурологічної складової професійної підготовки майбутнього вчителя// Наука і сучасність: збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Випуск 2. Ч. 4 (педагогічні науки). Київ: Логос, 1999. С. 72–84.

190. Національна доктрина розвитку освіти України //Освіта України, 23 квітня 2002. № 33. С. 4–6.

191. Ничкало Н. Г. Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект. монографія / за ред. Н.Г Ничкало. Київ: ПППО, 1999. 450 с.

192. Ніколаєва С. Ю.,СклярєнкоН. К., Бражник Н. О. Типова програма підготовки вчителя іноземної мови «Методика навчання іноземної мови у середніх навчальних закладах: для університетів та інститутів, факультетів іноземних мов» // Іноземні мови. 1998. № 2. С. 8–35.

193. Ніколаєва С. Ступенева підготовка вчителя/викладача іноземної мови в університеті: вихідні положення // Іноземні мови. 1999. № 2. С. 6.

194. Нісімчук А. С., Падалка О. С., Шпак О. Т. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Видавничий центр «Просвіта»; Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 2000. 368 с.

195. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров; под ред. Е. С. Полат. Москва: Академия, 1999. 224 с.

196. Наказ Міністерства освіти та науки України від 08.04.1993 № 93 «Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93/conv>.

197. Осіпцов А. В. Теоретико-методологічне дослідження проблеми формування духовно – моральних якостей учнів професійно-технічних навчальних закладів у процесі інтерактивного фізичного виховання // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць. Луганськ: СНУ ім. Володимира Даля, 2009. Вип. 1(30). С. 103–112.

198. Основи педагогіки вищої школи. Навчально-методичний комплекс для аспірантів і магістрів / укладачі: Л. Вовк, О. Падалка, Р. Семернікова. Київ, 2005. 59 с.

199. Остапенко А. А. Моделирование многомерной педагогической реальности: теория и технологи. Москва: Народное образование, 2007. 384 с.

200. Ортинський Л. В. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

201. Павленко О. О. Формування комунікативної компетенції фахівців митної служби в системі неперервної професійної освіти: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Київ, 2005. 447 с.

202. Падалка О. С., Нісімчук А. М., Смолюк І. О., Шпак О. Т. Педагогічні технології: навчальний посібник. Київ: Вид. «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995. 253 с.

203. Панченко Г. Д., Парасюк І. А. Готовність любити дітей як необхідна складова професіоналізму майбутнього вчителя // Наукові записки ТДПУ імені В. Гнатюка. Серія Педагогіка. Тернопіль, 1993. №3. С. 216–218.

204. Парасюк І. А. Виховання любові до дітей як структурного

компонента професійної готовності майбутнього вчителя: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 1999. 228 с.

205. Паротц Ю. Всеобщая история педагогики для руководства учащимся в нормальных школах. Санкт-Петербург, 1875. 386 с. [Пер. с франц. А. Герхарда].

206. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения. Москва: АПН РСФСР, 1953. 752 с. [Сост. и вводная статья В. З. Смирнова].

207. Подласый И. П. Педагогика: в 3-х кн. Кн.3: Теория и технологии воспитания: учеб для студентов вузов, обучающихся по направлениям подгот. и специальностям в обл. «Образование и педагогика». 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2007. 463 с.

208. Педагогіка (інтегрований курс теорії та історії педагогіки): навчальний посібник / під заг. ред. А. М. Бойко. Полтава, 1995. 204 с.

209. Педагогика / под ред. Ю. К. Бабанского. Москва, 1983. С. 7.

210. Педагогічна освіта України: національні традиції та Європейські інновації: матеріали науково-практичної конференції. Секція IV. Проблеми змісту педагогічної підготовки в умовах Європейського освітнього та інтеграційного процесу / за заг. ред. Л. Вовк, О. Падалка. Київ: «МП Леся», 2006. 240с.

211. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк. П. М. Воловик та ін.; за ред. С. О. Сисоєвої. Київ: ВПОЛ, 2001. 502 с.

212. Павлюк Р. О. Формування умінь майбутніх учителів іноземних мов до творення віртуальної педагогічної взаємодії: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2009. 20 с.

213. Пархоменко О. М. Формування балетмейстерських умінь майбутніх учителів хореографії у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 20 с.

214. Педагогічна майстерність / за ред. І. А. Зязюна. Київ, 1997. Р.7.

215. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченк. Київ: Педагогічна думка, 2001. 654 с.
216. Петляєва В. В. Моральна культура як основа виховання особистості майбутнього вчителя іноземних мов. Наукові записки: збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки. Київ, 2014. Випуск СХХ(120). С. 175–181.
217. Петляєва В. В. Актуальні проблеми виховання моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Нові технології навчання: науково-методичний збірник. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. Вип. 86. Частина 1. С. 134–137.
218. Петляєва В. В. Критерії виховання моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. Миколаїв, 2016. № 1 (52) (лютий). С. 206–210.
219. Петляєва В. В. Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в процесі професійної підготовки. Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань, 2016. Випуск 13. С. 151–156.
220. Петляєва В. В. Формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов на заняттях з іноземної мови. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць. Миколаїв, 2017. № 1 (56) (лютий). С. 124–126.
221. Пехота О. М. Особистісно орієнтована освіта і технології // Неперервна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / за ред. І. Я. Зязюна. Київ: Вид-во «Віпол», 2000. С. 274–318.

222. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2006. 616 с.

223. Піддячий В. М. Естетичні засади професійного саморозвитку майбутнього педагога: автореф. дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 22 с.

224. Пикельная В. С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. Кривой Рог, 1993. 374 с.

225. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. 4-е изд. Москва, 2002. 512 с.

226. Педагогика профессионального образования / под ред. В. А. Сластенина. Москва: Издательский центр «Академия», 2004. 368 с.

227. Психология и педагогика: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. А. Реан, Н. В. Бордовская, С. И. Розум. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 432 с.

228. Педагогіка: Завдання і ситуації: практикум / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк. 2-ге вид., виправ. Київ: Знання-Прес, 2006. 423 с. (Навчально-методичний комплекс з педагогіки).

229. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособ. Ростов на Дону: Феникс, 2002. 544 с.

230. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: учебник для студ. высш. и средн. учеб. завед., обуч. по пед. спец. и направ. / под ред. С. А. Смирнова. 4-е изд., исправ. Москва: Академия, 2000. 512 с.

231. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.

232. Пионова Р. С. Педагогика высшей школы: учеб. пособие. Минск: Вышэйш. школа, 2005. 302 с.

233. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Моисеева М. В., Петров А. Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / под ред. Е. С. Пولات. Москва: Издательский центр «Академия», 2000. 272 с.

234. Подласый И. П. Педагогика: новый курс: учеб. для студ. высш. учеб. заведений: в 2 кн. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. 576 с.

235. Попова В. Л. Естетична культура вчителя в творчій спадщині українських письменників (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. Харків: ХДПУ, 2000. Вип. 15. С. 98–106.

236. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1998. 728 с.

237. Петровский А. В. Общая психология. Москва: 1970. 432 с.

238. Пирогов Н. И. Вопросы жизни // Избр. пед. соч. Москва, 1985. С. 108–131.

239. Практична педагогіка виховання: посібник з теорії та методики виховання / за ред. Красовицького М. Ю.; упорядник Іванюк Г. І. Київ; Івано-Франківськ: «Плай», 2000. 217 с.

240. Психологический словарь / под ред. В. В. Давидова, А. В. Запорожца и др. Москва: педагогика, 1983. 448 с.

241. Роджерс К. Эмпатия. Психология эмоций. Тесты. Москва, 1984.

242. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Москва, 1946. 704 с.

243. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ: Освіта, 1996. 304 с.

244. Разорьонова М. В. Підготовка майбутніх вчителів іноземної мови до діагностики та корекції рівня комунікативної культури в школярів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2010. 20 с.

245. Ремньова А. Г. Виховання толерантності в учнів 5–8-х класів у процесі вивчення історії: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 22 с.

246. Роджерс К. Взгляд на психотерапию // Становление человека. Москва, 1994. С.73.
247. Романишина Л. М., Соловій Н. М. Особистісно орієнтоване навчання як основа адаптивних технологій // Наукові записки. ТДПУ, 2001. С. 207–212. (Серія: Історія, вип.12).
248. Русова С. Нова школа соціального виховання. Катеринослав–Лейпціг, 1924. 151 с.
249. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія. Київ: Академвидав, 2006. 360с.
250. Савчин М. В. Педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2007. 424 с.
251. Савчак Н. В. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до гуманістичного виховання учнів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. Київ, 2000. 19 с.
252. Самарский А. А., Михайлов А. П. Математическое моделирование. Идеи, методы, примеры. 2-е изд., испр. Москва: Физматиздат, 2001. 316 с.
253. Сорокіна Н. В. Формування професійної іншомовної компетентності майбутніх філологів засобами мультимедійних технологій: автореф. дис. ... кандидата пед.наук: 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 22 с.
254. Соціально-педагогічний словник /ред. В. В. Радул. Київ: «Екс Об», 2004. 304с.
255. Скаткин М. Н. Методология и методика педагогических исследований. Москва: Педагогіка, 1986. 152 с.
256. Смирнова Е. С. Пути формирования модели специалиста с высшим образованием. Ленинград: ЛГУ, 1977. 136 с.
257. Святе Письмо Старого та Нового Завіту: повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими, грецькими текстами за дозволом Церковної влади. Українське Біблійне товариство.
258. Селевко Г. К. Социально-воспитательные технологии. Москва: НИИ

школьных технологий, 2005. 176 с.

259. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2004. 335 с.

260. Сковорода Г. С. Начальная дверь християнському добронравію / сочинения в 2т. Москва: Мысль, 1973. Т.1. С. 111.

261. Скрипченко О. В., Долинська Л. В. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Просвіта, 2001. 416с.

262. Слостенин В. А., Исаев И. Ф., Мищенко А. И., Шиянов Е. Н. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. Москва: Школа-пресс, 1997. 512с.

263. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–80. Т.10. С.225.

264. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия. URL: <http://www.vehi.net/soloviev/oprav/index.html>. Перевірено: 16.10.2012

265. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. Київ, 1996. 286 с.

266. Сторітеллінг як ефективний варіант неформального навчання. URL: <http://ar25.org/article/storitelling-yakefektyvnyy-variant-neformalnogo-navchannya.html>.

267. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей // Шлях освіти. № 4. 2002. С. 13–18.

268. Сухомлинский В. О. Сто порад учителів // Вибрані твори в 5 т. Київ: Рад. школа, 1984. Т. 2. 254с.

269. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. / ред. колегія: Дзеверін О. Г. (голова), Черпінський М. В. та ін. Київ: Радянська шк., 1976. Т. 2. 670 с.

270. Тихонович В. Моральність у полі інструментальних цінностей. Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. Київ: ІС НАНУ, 2007. С. 312–317.

271. Тофтул М. Г. Етика. Київ, 2006. 395 с.
272. Тушева В. В. Теоретичні і методичні основи формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів музики в процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 44 с.
273. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. Київ: Рад. Школа, 1983.
274. Українсько-російський словник навчально-педагогічних понять і термінів / Л. Вовк, В. Гончаров, О. Падалка [та ін.]; науково-метод. версія і заг. ред. Л. Вовк; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 334 с.
275. Уман А. И. Учебное задание и его типы // Новые исследования в педагогических науках. Москва, 1983. № 2 (42). С. 32–35.
276. Уровни экспериментального моделирования деятельности / В. А. Вавилов // Проблемы инженерной психологии: материалы V Всесоюзной конференции Москва: Наука, 1979. С. 81–83.
277. Усова А. В., Бобров А. А. Формирование у учащихся учебных умений. Москва: Знание, 1987. 80 с.
278. Ушинский К. Д. Собрание сочинений: в 11 т. // АПН РСФСР. Москва; Ленинград, 1950. Т. 10: Материалы к третьему тому «Педагогической антропологии». 666 с.
279. Философская энциклопедия. Москва, 1967. Т. 4. С. 182–183.
280. Фром Е. Бегство от свободы; Человек для себя. Минск: ООО «Попури», 2000. 162 с.
281. Фромм Э. Человеческая ситуация. Искусство любить. Кредо. Москва: Смысл, 1999. С. 9.
282. Федорук П. І., Пікуляк М. В. Технології побудови індивідуальної адаптивної траєкторії навчання у системі дистанційної освіти і контролю знань // Математичні машини і системи. 2010. №1. С. 68–76.

283. Філософський словник /за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Голов.ред. УРЕ, 1986. 800 с.
284. Фридман Л. М. Педагогический опыт глазами психолога: книга для учителя. Москва, 1987. 224 с.
285. Фоменко Н. А. Крос-культурний та освітній простір туризму / Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки // гол. ред. В. С. Пазенок. Київ: КУТЕП, 2014. Випуск 17. С. 29–40.
286. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу: наук. посібник /під. ред. проф. С. І. Якименко. Київ: Вид. дім «Слово», 2011. 464 с.
287. Холковська І. Л. Методика виховної роботи: практикум. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2005. 254с.
288. Хмельковська С. В. Формування творчого потенціалу майбутніх учителів іноземних мов у процесі фахової підготовки: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (м. Одеса), Одеса, 2005.
289. Хуторський А. Індивідуальна освітня траєкторія. URL: <http://eidos.ru/shop/doc/index.htm>.
290. Хуторской А. В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному?: пособие для учителя. Москва: Изд-во ВЛАДОС–ПРЕСС, 2005. 383 с.
291. Цимбалюк І. М. Підвищення професійної кваліфікації: психологія педагогічної праці: навчально-методичний посібник. 2-ге видання. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 150с.
292. Чернишова Р., Андрюханова В. Мета сучасної школи – компетентність // Директор школи. Україна. 2001. С. 91–96.
293. Черньонков Я. О. Формування професійної культури майбутнього вчителя іноземної мови: дис. ... канд. пед. наук. Кіровоград, 2006. 209 с.

294. Чернігівська Н. С. Підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до самоосвітньої діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2011. 20 с.

295. Черноушек М. Психология жизненной среды / пер. с чеш. И. И. Попа. Москва: Мысль, 1989. 174 с.

296. Шарапа Г. Ф. Підготовка майбутнього вчителя до виховання почуття людської гідності в учнівській школі: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2016. 217 с.

297. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. Харків: Прапор, 2004. 640 с.

298. Шацкий С. Г. Избр. пед. соч.: в 2-х т. / под. ред. Н. П. Кузина, М. Н. Скаткина, В. Н. Шацкой. Москва: Педагогика, 1980. Т.1. 304 с.

299. Шевченко А. Ф. Формування готовності майбутнього вчителя до діяльності в умовах тимчасового виховного середовища: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2009. 22 с.

300. Шевченко Г. П. Духовність і цінності життя // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць. Луганськ: СНУ ім. Володимира Даля, 2004. Вип. 5. С. 3–15.

301. Шэннон Р. Имитационное моделирование систем – искусство и наука. Москва: Мир, 1978. 418 с.

302. Шапран Ю. П. Педагогічне моделювання у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя біології // Рідна школа. 2012 (996). № 12. С. 39–43.

303. Шахов В. І. Базова педагогічна освіта майбутнього вчителя: загальнопедагогічний аспект. Вінниця, 2007. 383 с.

304. Шендрик И. Г. Образовательное пространство субъекта и его проектирование. Москва: АПКиПРО, 2003. С. 54–57.

305. Шершнева В., Перехожева Е. Педагогическая модель развития компетентности выпускника вуза // Высшее образование в России. 2008. № 1. С. 152–154.

306. Шролик Г. П. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до педагогічної взаємодії з учнями в навчальній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2011. 20 с.: табл., рис. укр.

307. Шехавцова С. О. Формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів іноземної мови у позанавчальній діяльності університету: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2009. 20 с.

308. Швейцер А. Культура и этика / перевод с немецкого Н. А. Захарченко, Г. В. Колшанского. Москва: Прогресс, 1973. 340 с.

309. Щерба Н. С. Підготовка майбутнього вчителя до формування в учнів іншомовної стратегічної компетенції: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2009. 20 с.

310. Щербак О. Підготовка педагогічних кадрів нової генерації – важлива умова модернізації професійної освіти // Професійно-технічна освіта. 2001. № 4. С. 33–34.

311. Шапран О. І. Інноваційні методи формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов. Теоретична і дидактична філологія. Сер.: Педагогіка. 2019. № 29. С. 182–190.

312. Шикиринська О. В., Петляєва В. В. Практичні аспекти упровадження моделі формування моральної культури майбутніх учителів іноземної мови. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2018. Випуск 155. С. 242–245.

313. Штофф В. А. Моделирование и философия. Москва: Наука, 1966. 300 с.

314. Юркевич П. Чтения о воспитании. Москва: Изд-е М. Чепелевский,

1865. 272 с.

315. Юркевич П. О христианстве и воспитании // Хрестоматия научно-христианской педагогики: в 2-х кн. Луганск: ОАО «ЛугаПРЕСС», 2002. Кн. II. С. 188–197.

316. Юсупов И. Исследование уровня эмпатийных тенденций Юсупова. URL:

www.psy.files.ru/2006/11/28/issledovanie_urovnja_jempatijnyhh_tendencijj.html.

317. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / под ред.: В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. Москва: Педагогика, 1989. 584 с.

318. Alex Büchner. Moodle 2 Administration. Second Edition. Packet Publishing, 2011. 420 с.

319. Allport E. H. Social psychology. New York. Dell. 1924.

320. Avedon E. The structural elements of games. In N. Furnham, M. Argyle (eds.), the psychology of social situations. New York. Pergamon. 1981.

321. Berenson D. The effects of systematic human relations training upon classroom performance of elementary school teachers // Journal of Research and Development in Education. Vol. 4. P. 70–85.

322. Bugental J. F. Challenges of Humanistic Psychology. New York. 1967. P. 45–58.

323. Chandler M., Greenspan S., Barenboim C. Assessments and training of role taking and referential communication skills in institutionalized emotionally disturbed children. Developmental Psychology. 1974. Vol. 10. P. 546–553.

324. Cropley A. J. Creativity in Education and Learning. London: Kogan Page, 2001. 196 p.

325. De Vries D., Edwards K. J. Learning games and student teams: their effects on classroom processes // American Education Research Journal. 1973. Vol. 10. P. 181–189.

326. Edman I. Human traits and their social significance. New York: Houghton Mifflin, 1919. P. 35.

327. Festinger L. A theory of social comparison process. Human

Relations.1954. Vol. 7.P.117–140.

328. Harrison M. For the fun of it! Selected cooperative games for children and adults. Philadelphia: Friend's Pease Committee. 1975. P. 78.

329. Hundleby G., Zingle H. Communication of empathy. Canadian Canselor.1975. Vol.9. P. 148–154.

330. Keller J. Etyka. Warshava, 1954. 219 p.

331. Quitman H. Humanistische Psychologie: Psychologie, Philosophie, Organisationsentwicklung.3, überarb. Underw. Aufl.-ß Göttingen, Bern, Toronto, Seattle: Hogrefe, Verl. Für Psychologie, 1996.314 s.

332. Schachter S. The psychology of affiliation. Stanford, CA: Stanford University Press. 1959. 213 p.

333. Taylor I. A. An Emerging View of Creative Actions. Chicago: Aldine, 1975.187 s.

334. Badan A. Cross-Cultural Communication for Teaching English as a Second Language in Ukraine // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк, 2013. № 18. С. 130–134.

335. Binetska D. I. Formation of research abilities of the future teachers of foreign languages in the teaching practice // European Journal of Education and Applied Psychology: Vienna, Austria, 2015. № 2.

336. Boam R., Sparrow P. Designing and Achieving Competency. London: McGraw-Hill, 1992. 460 p.

337. Halmer E. 21st-Century Literacy // English Teaching Professional. UK. 2003. Issue 36. P. 4–6.

338. Hall E. The Silent Language. New York, 1959.

339. Barblan A. The Sorbonne Declaration – Follow-Up and Implications: A Personal View. Geneva: AEU/ CRE, 1999.

340. Barren E. Harrington D. Creativity intelligence and personality // Ann. Rev. of school.1981.V. 32.P. 439–476.

341. Botkin J. W., Elmadjra M., Malitza M. No Limits to Learning. A Report

to the Club of Rome. Oxford etc., 1979. P. 25–30.

342. Feldman D. N. Creativity dreams: insights and transformation // The nature of creativity. Cambridge: Cambr. Press, 1988. P. 271–297.

343. From Bologna to Prague – Reform of Study Programmes and Structures in Germany. Bonn, HRK, 2000. 63 p.

344. Harris Christopher. In the Shadow of Bologna/ EAIE Forum, 2000. Special Edition. P. 22–24.

345. Kankaanranta M. International perspectives on the pedagogically innovative uses of technology. Human Technology. 2005. Vol.1. P. 111–116.

346. Kankaanranta M., Linnakyla P. National policies and practices on ICT in education: Finland. In T. Plomp, R. E. Anderson, N. Law, A. Quale (Eds.), Cross-national information and communication technology policy and practices in education: A volume in research in educational policy: local, national, and global perspectives. Greenwich, CT: Information Age Publishing, 2003. P. 213–231.

347. Kosharna N. Peculiarities of Modern Pedagogical Education in Ukraine // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. 2014. Issue: 37. No II (18) / [Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos]. Budapest: Published by the support of Society for Cultural and Scientific Progressing Central and Eastern Europe, 2014. P. 7–10. (INNOSPACE Scientific Journal; ISI (індексується в INNO SPACE International Scientific Journal Impact Factor: 2.642; ISI (International Scientific Indexing) Impact Factor: 0.465; Directory of Research Journal Indexing, Ulrich's Web Global Serials Directory, Union of International Associations Yearbook, Scinded, Acad. Edu, Google Scholar).

348. Law. N. Innovative classroom practices and the teacher of the future. In C. Dowling & K. W. Lai (Eds.), Information and communication technology and the teacher of the future Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Academic Publishers. 2003. P. 171–182.

349. Law. N. Teachers and teaching innovations in a connected world. In A. Brown, N. Davis (Eds.), Digital technology, communities and education. London: Kogan Page, 2004.

350. Law. N., Chow. A., Yuen. H. K. Methodological approaches to comparing pedagogical innovations using technology. *Education and Information Technologies*. 2005. Vol.70 (1–2). P.7–20.

351. Nicholls A. *Managing Educational Innovations*. Lnd., 1988. 345p.

352. Netlibris. (n.d). *International Netlibris: Literature circle around the world*. Retrieved.2005. September 16. URL: <http://www.netlibris.net>.

353. Petliaieva V. The State of Forming Moral Culture in Future Foreign Languages Teacher. *Journal of Intellectual Archive*. Canada, 2019. Volume 8, Number 1. P. 117–125. DOI: 10.32370/2019_01.

354. Rogers C. R. *Freedom to learn; a view of what education might become*/ Columbus, Ohio, C. E. Merrill Rub. Co. 1969.358 p.

355. Schweitzer A. *Menschlichkeit und Fride*. Berlin, 1991.

356. Simpson E. *Behavioural Objectives in Curriculum Development // The Educational Technology / Ed. M. P. Kapfer*. New York, 1970. P. 211–212.

357. Torrance E. P. The nature of creativity as main test in its testing // In: R. J. Sternberg (Ed.) *The nature of creativity*. New York: Cambridge University Press, 1988. P.43–75.

358. *Views on science policy of the Nobel laureates for 1982: Hearings before the Commissions on science // Wash: Government print off*. 1983. P.10.

359. Wronsky J. *Theory of innovation*. New York, 1992. 586 p.

360. Voogt. J. Most satisfying experiences with ICT. In W. J. Pelgrum, R. E. Anderson (Eds.), *ICT and theemerging paradigm for life-long learning: An IEA educational assessment of infrastructure, goals, and practices in twenty-six countries*.Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement, 1999.

361. Zumeta W. *Public policy and accountability in higher education; Lessons from the past and present for new millennium*. In D. E. Heller (Ed.), *The states higher education policy; Affordability, access and accountability*. Baltimore, MD; The Johns Hopkins University Press, 2001.P. 155–197.

362. *Cultureand the Language Classroom / Edited by B. Harrison*.Modern

English Publications and the British Council, 1990.141p.

363. Fiedler E., Jansen R., Norman-Risch M. America in Close-up. Longman group UK Ltd. 275 p.

364. Hess N. Headstarts. Pilgrims Longman Resource Books, 1991. 121 p.

365. Ladousse G. P. Speaking Personally: Quizzes and Questionnaires for Fluency Practice. Cambridge University Press, 1993. 113 p.

366. Levine D. R., Adelman M. B. Beyond Language: Intercultural Communication for English as a Second Language. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1982. 223 p.

367. McDowell D. Britain in Close-up. Longman Group UK Ltd, 1995. 208 p.

368. Piper D., Piper T. A Redefinition of Roleplay for EFL / ESL // Forum. 1984. № 4. P. 3–8.

369. Samovar L. A., Porter R. E. Intercultural communication: A Reader. Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1991. 437p.

370. Sheppard A., Stroller M. Guidelines for the Integration of Student Projects into ESP Classrooms // Forum. 1995. № 2. P. 12–15.

371. Stewart E. S., Bennett M. J. American Cultural Patterns: A Cross-Cultural Perspective. Intercultural Press Inc., 1991. 192p.

372. The Standby Book: Activities for the Language classroom / Edited by S. Lindstromberg. Cambridge University Press, 1997. 249 p.

373. Tomalin B., Stempleski S. Cultural Awareness. Oxford University Press, 1993. 160 p.

374. Tomlison B. Openings. Language through Literature: An Activities Book. Penguin English, 1994. 142 p.

ДОДАТКИ**Додаток А****Анкета для студентів факультету іноземної філології**

Дати відповіді на запитання:

1. Що таке моральна культура особистості?
2. На які цінності Ви орієнтуєтесь у житті?
3. Які вимоги ставить перед Вами майбутня професія?
4. На скільки моральна поведінка обмежує Вашу свободу?
5. Чим Ви керувалися при виборі майбутньої професії?
6. Звідки Ви черпаєте приклади моральної поведінки:
  - а) література;
  - б) засоби масової інформації;
  - в) освітньо-виховне середовище університету;
  - г) Ваш варіант.
7. Чи можливо вчителю іноземної мови здійснювати виховання в учнів моральної культури? Наведіть приклад.
8. Як Ви працюєте над удосконаленням власної моральної культури?

Дякуємо за відповіді!

**Анкета самооцінки майбутніми вчителями іноземної мови
моральної культури**

Шановні колеги!

Відмітьте позначкою «*» із запропонованих якостей 10 найбільш значущих для наявності у майбутнього вчителя іноземної мови моральної культури. Визначте їхній ранг за 12-бальною шкалою, присвоюючи 12 балів найбільш значущій і далі – з інтервалом 1 до найменш значущої.

№	Якість	Ранговий бал (ідеальний)	Ранговий бал (наявний у Вас)
1	Відповідальність		
2	Толерантність		
3	Працелюбність		
4	Соціальна зрілість		
5	Ініціативність		
6	Креативність		
7	Самостійність		
8	Цілеспрямованість		
9	Миролобність		
10	Соціальна активність		
11	Комунікативність		
12	Любов до дітей		
13	Дисциплінованість		
14	Почуття гумору		
15	Патріотизм		
16	Чесність		
17	Справедливість		
18	Ерудованість		

19	Інноваційність		
20	Спостережливість		
22	Тактовність		
23	Емпатійність		

Анкети для викладачів педагогічних вузів

1. Який предмет викладаєте стаж роботи у ЗВО? _____
2. Що у Вашому розумінні означає поняття «моральна культура»? _____
_____
_____
3. Чи можливо здійснювати під час вивчення Вашої дисципліни формування моральної культури майбутніх учителів? Відповідь обґрунтуйте.
_____
_____
4. Як, на Вашу думку, впливає крос-культурна комунікативна діяльність на рівень моральної культури майбутніх учителів іноземних мов?
  - а) має значний вплив внаслідок зіткнення цінностей, змісту, що їх вкладають носії іноземної мови в ті, чи інші моральні поняття;
  - б) впливає незначною мірою;
  - в) зовсім не впливає;
  - г) інше.
5. Наскільки, на Вашу думку, впливає використання індивідуальних виховних траєкторій на рівень моральної культури майбутніх учителів іноземних мов?
  - а) впливає значною мірою;
  - б) впливає незначною мірою;
  - в) зовсім не впливає;
  - г) інше.
6. Чи впливає включення творчих групових проєктів на рівень моральної культури майбутніх учителів іноземних мов?
  - а) впливає значною мірою;
  - б) впливає незначною мірою;
  - в) зовсім не впливає;
  - г) інше.

Історії студентів**Little Boy's Meeting with God**

There once was a little boy who wanted to meet God. He knew it was a long trip to where God lived, so he packed his suitcase with Twinkies and a six-pack of root beer and started his journey. When he had gone about three blocks, he met an old woman. She was sitting in the park just staring at some pigeons.

The boy sat down next to her and opened his suitcase. He was about to take a drink from his root beer when he noticed that the old lady looked hungry, so he offered her a Twinkie. She gratefully accepted it and smiled at him. Her smile was so pretty that the boy wanted to see it again, so he offered her a root beer. Once again she smiled at him. The boy was delighted! They sat there all afternoon eating and smiling, but they never said a word.

As it grew dark, the boy realized how tired he was, and he got up to leave but before he had gone more than a few steps, he turned around, ran back to the old woman and gave her a hug. She gave him her biggest smile ever. When the boy opened the door to his own house a short time later, his mother was surprised by the look of joy on his face. She asked him, "What did you do today that made you so happy?". He replied, "I had lunch with God". But, before his mother could respond, he added, "You know what? She's got the most beautiful smile I've ever seen!".

Meanwhile, the old woman, also radiant with joy, returned to her home. Her son was stunned by the look of peace on her face and he asked, "Mother, what did you do today that made you so happy?". She replied, "I ate Twinkies in the park with God". But, before her son responded, she added, "You know, he's much younger than I expected".

Moral: God is everywhere. We just need to share our happiness and make others smile to feel him.

Five More Minutes

While at the park one day, a woman sat down next to a man on a bench near a playground. "That's my son over there," she said, pointing to a little boy in a red

sweater who was gliding down the slide. “He’s a fine looking boy”, the man said. “That’s my daughter on the bike in the white dress.”

Then, looking at his watch, he called to his daughter. “What do you say we go, Melissa!”. Melissa pleaded, “Just five more minutes, Dad. Please! Just five more minutes”. The man nodded and Melissa continued to ride her bike to her heart’s content. Minutes passed and the father stood and called again to his daughter. “Time to go now!”.

Again Melissa pleaded, “Five more minutes, Dad. Just five more minutes”. The man smiled and said, “OK”. “My, you certainly are a patient father,” the woman responded.

The man smiled and then said, “Her older brother Tommy was killed by a drunk driver last year while he was riding his bike near here. I never spent much time with Tommy and now I’d give anything for just five more minutes with him. I’ve vowed not to make the same mistake with Melissa. She thinks she has five more minutes to ride her bike. The truth is, I get Five more minutes to watch her play”.

Moral: Life is all about making priorities, and family is one and only priority on top of all other, so spend all time you can with loved ones.

Think Before You Judge

A doctor entered the hospital in hurry after being called in for an urgent surgery. He answered the call asap, changed his clothes and went directly to the surgery block. He found the boy’s father pacing in the hall waiting for the doctor.

On seeing him, the father yelled, “Why did you take all this time to come? Don’t you know that my son’s life is in danger? Don’t you have any sense of responsibility?”.

The doctor smiled and said, “I am sorry, I wasn’t in the hospital and I came as fast as I could after receiving the call and now, I wish you’d calm down so that I can do my work”.

“Calm down?! What if your son was in this room right now, would you calm down? If your own son dies while waiting for the doctor than what will you do?”, said

the father angrily. The doctor smiled again and replied, “We will do our best by God’s grace and you should also pray for your son’s healthy life”.

“Giving advises when we’re not concerned is so easy” Murmured the father.

The surgery took some hours after which the doctor went out happy, “Thank goodness! your son is saved!”. And without waiting for the father’s reply he carried on his way running by saying, “If you have any questions, ask the nurse”.

“Why is he so arrogant? He couldn’t wait some minutes so that I ask about my son’s state” – Commented the father when seeing the nurse minutes after the doctor left. The nurse answered, tears coming down her face, “His son died yesterday in a road accident, he was at the burial when we called him for your son’s surgery. And now that he saved your son’s life, he left running to finish his son’s burial”.

Moral: Never judge anyone because you never know how their life is and what they’re going through.

Зустріч з Богом

Жив собі маленький хлопчик, який хотів зустрітися з Богом. Він знав, що це довга поїздка, тому спакував валізу печивоз солодкою водою і рушив у подорож. Оминувши три квартали, він натрапив на стареньку. Вона сиділа в парку, споглядаючи голубів.

Хлопчик сів поруч і відкрив свою валізу. Він збирався випити солодкої води, коли раптом помітив, що у старенької голодний вигляд, тому вирішив запропонувати їй печиво. Та з вдячністю прийняла гостинець і посміхнулася у відповідь. Її усмішка була такою красивою, що хлопчик захотів щезати нею помилуватися, тому запропонував старенькій солодкої води. Вона знову посміхнулася йому. Хлопчик був у захваті! Вони сиділи там весь день, їли і посміхались, але вони не перекинулись один з одним жодним словом.

Коли стемніло, хлопчик зрозумів, що втомився, і підвівся, щоб піти, але перш ніж пройти кілька кроків, він озирнувся, підбіг до старенької і обійняв її. Вона посміхнулася йому. Коли хлопчик незабаром відкрив двері дому, у якому жив, мама була здивована радістю на обличчі сина. Вона запитала: «Що ти робив сьогодні, що зробило тебе таким щасливим?». Він відповів: «Я пообідав з

Богом». Але, перш ніж його мати могла відповісти, він додав: «Знаєш, що? У неї найкрасивіша посмішка, яку я коли-небудь бачив!».

Тим часом стара, також сяючи від радості, повернулася до себе додому. Її син був приголомшений поглядом спокою на обличчі матері, тому запитав: «Мамо, що ти робила сьогодні, що зробило тебе такою щасливою?». Вона відповіла: «Я їла печиво в парку з Богом». І додала: «Знаєш, він набагато молодший, аніж я очікувала».

Мораль: Бог всюди. Нам просто потрібно поділитися своїм щастям і змусити інших посміхнутися, щоб відчути його.

Ще п'ять хвилин

Одного разу в парку жінка сіла поруч з чоловіком на лавці біля дитячого майданчика. «Це мій син, – сказала вона, вказуючи на маленького хлопчика в червоному светрі, який ковзав на скейті. «Він прекрасний хлопчик», – сказав чоловік. «Це моя дочка на велосипеді в білій сукні».

Потім, дивлячись на годинник, він покликав свою доньку: «Пора додому, Мелісо!». Але Меліса благала: «Ще п'ять хвилин, тату. Будь ласка! Всього п'ять хвилин». Чоловік кивнув, і дівчинка продовжувала кататися на велосипеді. Хвилини пройшли, і батько встав і знову покликав доньку: «Пора йти!».

Меліса знову благала: «Ще п'ять хвилин, тату. Ще п'ять хвилин». Чоловік посміхнувся і сказав: «Добре». «Ви надзвичайно терплячий батько», – сказала жінка.

Чоловік посміхнувся, а потім сказав: «У минулому році її старший брат Томмі був убитий п'яним водієм, коли їхав на своєму велосипеді неподалік звідси. Я ніколи не проводив багато часу з Томмі, і тепер я, думаю, п'ять хвилин нічого не вирішать. Я поклявся не робити тієї ж помилки з Мелісою. Вона думає, що у неї є ще п'ять хвилин, щоб покататися на велосипеді. Відверто кажучи, це я отримую ще п'ять хвилин, щоб подивитися, як вона грається».

Мораль: життя складається з того, щоб розставляти пріоритети, а сім'я повинна бути на першому місці з-поміж всіх інших, тому не забувайте проводити час з близькими.

Подумайте, перш ніж засуджувати

Лікар увійшов в лікарню поспіхом після того, як його викликали на термінову операцію. Він відповів на дзвінок якомога швидше, переодягнувся і пішов прямо в хірургічний блок. Він побачив, що батько хлопчика нервово крокує в залі, чекаючи доктора.

Коли він побачив його, батько закричав: «Чому Ви так довго йшли? Хіба ви не знаєте, що життя мого сина в небезпеці? У вас немає почуття відповідальності?».

Лікар посміхнувся і сказав: «Мені шкода, мене не було в лікарні, і я прийшов так швидко, як тільки зміг, після того, як отримав дзвінок, і тепер, я хочу, щоб ви заспокоїлися, щоб я міг виконувати свою роботу».

"Заспокоїтись?! Що, якби ваш син був у цій кімнаті прямо зараз, заспокойтеся? Якщо ваш син помирав, чекаючи лікаря, що б ви зробили з ним?" – сердито сказав батько. Лікар знову посміхнувся і відповів: «Ми зробимо все можливе з Божою допомогою, і ви також повинні молитися про здоров'я і життя свого сина».

«Легко давати поради, коли це вас не стосується», – пробурмотів батько.

Операція тривала кілька годин, після чого лікар вийшов щасливим: «Слава Богу! Ваш син врятований!». І, не чекаючи відповіді батька, він знову хотів піти, додаючи: «Якщо у вас є запитання, медсестра на них відповідь».

«Чому він такий пихатий? Він не міг зачекати хвилину, щоб я запитав про стан свого сина?!» – прокоментував батько, побачивши медсестру після візиту лікаря. Медсестра відповіла, сльози спускалися з її очей: «Його син помер вчора в результаті дорожньо-транспортної пригоди, він був на похоронах, коли ми зателефонували йому для операції вашого сина. І тепер, коли життя вашого сина нічого не загрожує, лікар пішов, щоб закінчити поховання свого сина».

Мораль: ніколи нікого не засуджуйте, адже ви нічого не знаєте про їхнє життя і що вони переживають.

МЕТОДИКА «ПРИСЛІВ'Я»

(Розроблена кандидатом психологічних наук С.М.Петровою)

Мета: визначити рівень моральної вихованості учнів і з'ясувати особливості ціннісних відносин до життя, до людей, до самих себе.

Проведення. Учням пропонується бланк з 60 прислів'ями. Можливі два варіанти роботи з цим бланком. У першому випадку учням потрібно уважно прочитати кожне прислів'я і оцінити ступінь згоди з його змістом за такою шкалою:

- 1 бал - згоден в дуже незначній мірі;
- 2 бали - частково згоден;
- 3 бали - в загальному згоден;
- 4 бали - майже повністю згоден;
- 5 балів - абсолютно згоден.

У другому випадку кожному учневі необхідно уважно прочитати кожен пару прислів'їв («а» » і « б », « в » і « г ») і вибрати ту з пари, з вмістом якої згоден найбільшою мірою.

Пропонуються наступні прислів'я:

- 1. а) щасливий той, у кого совість спокійна;
  - б) сором не дим, очі не виїсть;
  - в) краще жити бідняком, ніж розбагатіти з гріхом;
  - г) що за честь, коли нічого їсти.
- 2. а) не хлібом єдиним живе людина;
  - б) живеться, у кого грошик ведеться;
  - в) не в грошах щастя;
  - г) коли гроші бачу, душі своєї не чую.
- 3. а) кому щастя служить, той ні про що не тужить;
  - б) де щастя плодиться, там і заздрість народиться;
  - в) хто добре живе, той довго живе;
  - г) життя прожити – не поле перейти.

4. а) боятися нещастя і щастя не бачити;
б) людське щастя, що вода в бредні;
в) гроші – справа наживна;
г) голим народився, гол і помру.
5. а) тільки той не помиляється, хто нічого не робить;
б) береженого Бог береже;
в) на Бога надійся, а сам не зівай;
г) не знаючи броду, не лізь у воду.
6. а) кожен сам свого щастя коваль;
б) б'ється як риба об лід;
в) хочу – половина можу;
г) лобом стіни не проб'єш.
7. а) ліпша милість багатства;
б) вуха вище лоба не ростуть;
в) як проживеш, так і прослиवेश;
г) вище голови не стрибнеш.
8. а) світ не без добрих людей;
б) на наш вік дурнів вистачить;
в) люди - все, а гроші – сор;
г) грошам усе кориться.
9. а) що в людях живе, то в нас не мине;
б) живу як живеться, а не як люди хочуть;
в) від народу відстати – жертвою стати;
г) ніхто мені не указ.
10. а) всякий за себе відповідає;
б) моя хата скраю, я нічого не знаю;
в) своя сорочка ближче до тіла;
г) наша справа – сторона.
11. а) сам пропадай, а товариша виручай;
б) роби людям добро, та собі без біди;

- в) життя дане на добрі справи;
  - г) коли хочеш собі добра, то нікому не роби зла.
12. а) не май сто рублів, а май сто друзів;
- б) на обіді всі – сусіди, а прийшла біда, вони геть, як вода;
  - в) добре братство краще багатства;
  - г) чорний день прийде – приятелі відмовляться.
13. а) навчання – світло, невчення – тьма;
- б) багато будеш знати, скоро постарієш;
  - в) учення краще багатства;
  - г) вік живи, вік учись, а дурнем помреш.
14. а) без праці немає добра;
- б) від трудів праведних не наживеш палат кам'яних;
  - в) можна тому багатим бути, хто від трудів мало спить;
  - г) від роботи не будеш багатий, а скоріше будеш горбатий.
15. а) на що і закони писати, якщо їх не виконувати;
- б) закон – павутина, джміль проскочить, муха загрузне;
  - в) де твердий закон, там всяк розумний;
  - г) закон – як дишло, куди завернеш, туди й вийшло.

Обробка отриманих даних. Текст методики містить 30 пар ціннісних суджень про життя, людей, саму людину, зафіксованих у змісті прислів'їв і суперечать один одному за змістом. Ціннісні ставлення людини до життя, до людей, до самого себе конкретизуються в окремих прислів'ях і в тексті методики розташовуються в такий спосіб:

- 1) а, в - духовне ставлення до життя,
б, г - бездуховне ставлення до життя;
- 2) а, в - незначущість матеріального благополуччя в житті,
б, г - матеріально благополучне життя;
- 3) а, в - щасливе, гарне життя,
б, г - важке, складне життя;
- 4) а, в - оптимістичне ставлення до життя,

- б, г - песимістичне ставлення до життя;
- 5) а, в - рішуче ставлення до життя,
б, г - обережне ставлення до життя;
- 6) а, в - самовизначення в житті,
б, г - відсутність самовизначення в житті;
- 7) а, в - прагнення до досягнень в житті,
б, г - відсутність прагнення до досягнень в житті;
- 8) а, в - добре ставлення до людей,
б, г - погане ставлення до людей;
- 9) а, в - колективістичне ставлення до людей,
б, г - індивідуалістичне ставлення до людей;
- 10) а, в - егоцентричне ставлення до людей,
б, г - егоїстичне ставлення до людей;
- 11) а, в - альтруїстичне ставлення до людей,
б, г - паритетне ставлення до людей;
- 12) а, в - значимість дружби,
б, г - незначущість дружби;
- 13) а, в - значимість учення,
б, г - незначущість учення;
- 14) а, в - значимість праці,
б, г - незначущість праці;
- 15) а, в - значимість дотримання законів,
б, г - незначущість дотримання законів.

Підраховується сума балів (за варіантом 1) або кількість виборів (за варіантом 2) окремо за відповідями «а», «в» та окремо за відповідями «б», «г».

Основний принцип оцінювання отриманих результатів – порівняння сум балів або кількості виборів. Більш високі оцінки або більшу кількість виборів за відповідями «а» і «в» свідчить про стійкість бажаних ціннісних відносин учнів до життя, до людей, до самих себе; з відповідей «б» і «г» – про стійкість небажаних ціннісних відносин до життя, до людей, до самих себе.

Показник моральної вихованості визначається співвідношенням: чим більше ступінь згоди з вмістом прислів'їв «а», «в» і менше ступінь згоди з вмістом прислів'їв «б» і «г», тим вище рівень моральної вихованості учнів, і, навпаки, чим менше ступінь згоди з вмістом прислів'їв «а», «в» і більше ступінь згоди з вмістом прислів'їв «б», «г», тим він нижчий.

Допускається використання скороченого варіанту даної методики. У цьому випадку учням пред'являються окремим текстом або прислів'я під літерами «а» і «б», або прислів'я під літерами «в» і «г».

**Програма навчального курсу за вибором студента
«Вдосконалення моральної культури майбутніх
учителів іноземних мов»**

Мета курсу: вдосконалення складових моральної культури (інформаційно-змістової, мотиваційно-чуттєвої та практико-діяльнісної) майбутніх учителів іноземних мов.

Завдання курсу:

1. Актуалізувати загальнолюдські моральні цінності людства.
2. Довести важливість саморозвитку майбутнього вчителя у формуванні моральної культури.
3. Сформувати уміння налагоджувати доцільні взаємовідносини з усіма суб'єктами майбутньої педагогічної діяльності.

Вступ

На сучасному етапі розвитку суспільства, в період загострення проблем культурного і духовного відродження України, формування моральної культури майбутніх вчителів доцільно розглядати як найголовнішу передумову становлення української державності. Моральну культуру майбутнього вчителя іноземної мови розглядаємо як цілісність, що включає засвоєні і прийняті особистістю моральні норми, принципи, категорії, ідеали і водночас виражає її відповідні ставлення до інших людей, до себе, до майбутньої педагогічної діяльності.

Під час роботи зі студентами на заняттях зі спецкурсу планувалися і реалізувалися методи, які сприяли б активній участі студентів в обговоренні питань та свідомому сприйманню та засвоєнню ними основ моральної культури.

№ п/п	Тема	К-сть годин	Мета	Методи та прийоми	Література
1.	Формування особистості та її культура	2	Засвоїти положення про провідну роль самовиховання у формуванні культури особистості	Пояснення, бесіда	<p>1. Абрамович С., Тілло М., Чікарькова М. Культурологія: навчальний посібник Київський нац. торговельно-екоп. ун-т, Чернівецький торговельно-екоп. ін-т. Київ: Кондор, 2005. 347 с.</p> <p>2. Чеховська Л. Шлях до духовної людини – через формування культурної особистості // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2003. № 1. С. 121–123.</p> <p>3. Бех І. Біля витоків сутності особистості // Шлях освіти. 1999. № 2. С. 10–14.</p>
2.	За що може і повинна відповідати особистість	2	Засвоїти принципи відповідальної зрілої особистості; доводити, що відповідальність – це категорія моралі	Робота в групах, дискусія	<p>1. Оржеховська В.М. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі // Педагогіка і психологія. 1996. № 4. С. 25–32.</p> <p>2. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості / Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб.; за заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенка, Р. П. Сеульського; упор. О. М. Павліченка. Київ, 1997. С. 8–11.</p> <p>3. Сухомлинська О. В. Розвиток особистості і освіта:</p>

					історичний вимір // Педагогіка і психологія: вісник АПН України. Науково-теоретичний та інформаційний журнал / Академія педагогічних наук України. Київ, 2008. № 2. С. 15–26.
3.	Моральні закони, відображені в Біблії	4	Ознайомитися із біблійними законами; зрозуміти їх актуальність у житті сучасної людини	Розповідь, бесіда, презентація	<ol style="list-style-type: none"> 1. Біблія або Книги Святого письма Старого й Нового Заповіту. Київ, 1990. 2. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва: Прогресс, 1991. 412 с. 3. Якулт С., Шейнис Ю. Желание видеть. Київ: Дух і лутера, 2010. 240 с.
4.	Я і суспільство: моральні закони	2	Зрозуміти зв'язок між законами моралі та юридичними законами	Диспут	<ol style="list-style-type: none"> 1. Костицький В. Захист суспільної моралі як нова функція демократичної держави // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). 2010. № 3–4. С. 3–12. 2. Малахів В.А. Етика: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2000. 384 с. 3. Ст. 5 Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 № 1296-IV. URL: http://www.rada.gov.ua. 4. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі», реєстр. № 7135 від 15.09.2010. URL: http://www.moral.gov.ua/documents/36/.

					5. Конституція України. Харків: Консум, 1996. 48 с.
5.	Моральний кодекс козака. Приклади сучасних освітніх закладів, що працюють за принципами козацької республіки	4	Ознайомитися із правилами та законами проживання козаків в Запорізькій Січі; усвідомити їх глибокий моральний зміст	Розповідь, бесіда	<p>1. Вишневський О. Природа цінностей виховання / О. Вишневський // Педагогічна думка. 2006. № 2. С. 11–22.</p> <p>2. Сковорода Г. Твори: у 2т. Київ: ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. 280 с.</p> <p>3. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. Київ, 1991.</p> <p>4. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Київ, 1999.</p> <p>5. Впроваджуємо козацьку педагогіку. Рівне, 1992.</p>
6.	Актуальність законів, за якими живуть громадяни інших країн для українського суспільства	2	Навчитися порівнювати моральні закони різних країн	Дискусія	<p>1. Гаск Фрідріх А. Право, законодавство і свобода. Київ: Аквілон-прес, 2000. С. 368–369.</p> <p>2. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / переклад з англійської. Київ: Наукова Думка, 1990. С. 12.</p> <p>3. Тertiшник В. М. Мова і логіка закону // Право і суспільство. 2016. № 5. С. 36–42.</p>
7.	Високоморальна поведінка людини у світовій літературі	4	Відшукати приклади (з посиланням на джерело) високоморальної поведінки в літературі; проаналізувати	Бесіда, приклад, індивідуальні завдання	<p>1. Давидова Ж. В. Педагогічні умови формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2013. 25 с.</p>

			актуальність цих образів для життя сучасної людини		2. Блюмкин В. А. Об уровнях нравственной культуры личности // Вопросы нравственной культуры: тезисы симпоз. Вильнюс: НИИ ФСП, 1981. С. 39–40.
8.	Приклади високоморальних особистостей у різних видах мистецтва	4	Відшукати приклади високоморальної поведінки людей мистецтва; проаналізувати актуальність моральних якостей митців для життя сучасної людини	Бесіда, приклад, індивідуальні завдання	<p>1. Масол Л.М. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій // Мистецтво та освіта. 2001. № 1. С. 2–5.</p> <p>2. Грива І. А. Формування загальнолюдських моральних цінностей, духовний розвиток учнів на уроках мови та літератури, природознавства. Опис досвіду. Шостка, 2014. 89 с.</p> <p>3. Потапчук Т. В. Формування духовно-моральних цінностей старшокласників у хоровому колективі музичної школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2005. 24 с.</p>
9.	Моральна культура спілкування в різних країнах світу	2	Засвоїти знання та сформулювати вміння спілкуватися (на прикладах порівняння норм спілкування в Україні та англомовних країнах)	Рольова гра	<p>1. Андрущенко В., Руденко Ю. Характер особистості: гармонія національних і загальнолюдських цінностей // Освіта. 2008. № 47/48 (3–10 грудня). С. 6–7.</p> <p>2. Русова С. Українська національна школа // Україна. 1991. № 5. С. 44.</p>

10.	Етикет як морально-естетична культура спілкування в різних країнах світу	2	Зрозуміти моральний зміст етикету	Лекція, проекти, відео-фрагменти	<p>1. Schafer D. Paul Culture and Spirituality Key to life and Living in the Twenty-First Century // Духовність особистості: методологія теорія та практика: зб. наук, праць / гол. редактор Г. П. Шевченко. 2013. Випуск 1 (54). С. 3–21.</p> <p>2. Особа О. Нівеляція сімейних цінностей прояв культури постмодернізму // Молодь і ринок. 2012. № 12. 128 с.</p>
11.	Моральна цінність товариськості, дружби та любові в різних країнах світу	2	Засвоїти прийоми формування товариських стосунків на основі законів моралі	Тренінг, бесіда	<p>1. Домбровський Є.В. Мораль і право як специфічні форми людської свідомості // Філософська думка. 2003. № 5.</p> <p>2. Зязюн І. А. Криза цінностей – катастрофа суспільств і держав // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: збірник наукових праць / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих; ред. кол. В. Г. Кремень та ін. Київ: [б. и.], 2010. Вип. 2. 312 с.</p> <p>3. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей // Шлях освіти. 2002. № 4. С. 13–14.</p>
12.	Моральні основи шлюбно-сімейних	2	Актуалізувати та засвоїти сімейні цінності любові,	Приклад, розповіді,	<p>1. Буленко Т. В. Тенденції розвитку української сім'ї та її проблеми на сучасному етапі // Збірник наукових</p>

	стосунків в різних країнах світу		дружби, обов'язку, відповідальності, подружньої вірності, поваги чоловічої і жіночої гідності та ін.	індивідуальні завдання	праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. Максименка С. Д. Київ, 2001. Т. 3, ч. 4. С. 20–29. 2. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. В. Психология и психотерапия семьи. 4-е издание, переработанное и дополненное. Санкт-Петербург [и др.]: Питер, 2008. 672 с. 3. Капська А. Й., Вайнола Р. Х., Петрочко Ж. В. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення; за ред. проф. А. Й. Капської. Київ: ДЦССМ, 2003. 184 с. 4. Ван Ганди А. Б. 108 путей к блестящей идее / пер с англ. Минск: ООО «Попурри», 1996. 224 с. 5. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: у 3-х т. Том I. Основи родинних взаємовідносин. Івано-Франківськ, 2006. 288с.
13.	Загальні цінності особистості притаманні певним країнам світу	2	Зрозуміти універсальність загальнолюдських моральних цінностей	Презентації, плакати	1. Основи національного виховання: Концептуальні положення / за заг. ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчука. Умань, 1993. 225 с. 2. Франкл В. Человек в поисках смысла; перевод с англ. и нем. Москва: Прогресс, 1990. 368 с. 3. Яворська Л. Г. Підготовка молоді до сімейного життя в США: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2007. 25

					с.
14.	Моральність особистості вчителя і ефективність виховання учнів	2	Засвоїти зв'язок між рівнем моральної культури вчителя та ефективністю здійснюваного ним педагогічного процесу.	Бесіда, пояснення, розв'язування педагогічних задач	<p>1. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посібник: у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Кн. 1. 552 с.</p> <p>2. Донцов А. В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді: монографія. Харків: Видавничий дім – Шлях, 2000. 226 с.</p> <p>3. Кон И. С. Психология ранней юности: кн. для учителя. Москва: Просвещение, 1989. 225 с.</p> <p>4. Поведение руководителя: практич. пособие / авт.-сост. Л. С.Вечер. Минск: «Новое знание», 2000. 208 с.</p>
15.	Зв'язок між моральною культурою і щастям людини	2	Навчитися аргументовано доводити точку зору стосовно прямого зв'язку між щастям та моральною культурою людини	Дискусія	<p>1. Леутська Л. Д., Маркозова О. О. Моральні цінності і антицінності українців в сучасному виховному процесі // Гуманізація вищого образования и воспитательная работа: вестник спец. вып. по материалам Междунар. науч.-методич. конф. Харків: ХГПУ, 1998. Вып. 22. С. 93–96.</p> <p>2. Сухомлинська О. В. Що таке духовність сьогодні? // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах / Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей і учнівської молоді: зб. наук. праць. Київ: Педагогічна думка, 2000. Кн. 1. С. 7–10.</p>

16.	Потенціал іноземної мови у моральному вихованні учнів	4	Уміти знаходити можливості для морального виховання учнів у змісті предмету «іноземна мова»	Індивідуальні завдання, моделювання педагогічних ситуацій	<p>1. Пролеев С. А. Духовность и поведение человека: монография. Киев: Наукова думка, 1991. 112 с.</p> <p>2. Фаустова Э. Н. Культура студенческой молодежи: монография. Москва: МГУ, 1991. 135 с.</p> <p>3. Колісник О. Духовність як джерелосмислів людського буття як виток саморозвитку людини // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту; Філософські науки. 1998. № 10. С. 16–20.</p>
17.	Ідеал моральної особистості	2	Дійти висновку про важливість морального ідеалу в житті кожної людини	Диспут	<p>1. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 190 с.</p> <p>2. Зеленкова И. Л. Основы этики. Минск: Петрасистемс, 1998. 496 с.</p>
18.	Конфлікті ситуації у взаємодії «вчитель-учень» та «вчитель-батьки»	2	Сформувати вміння налагоджувати конструктивну взаємодію між суб'єктами педагогічного процесу на основі загальнолюдських правил моралі	Моделювання педагогічних ситуацій	<p>1. Пеленев А. П. Причины межличностных конфликтов в педагогических коллективах и их классификация // Формирование нравственно-психологического климата в коллективе. Пермь, 1985. С. 102–104.</p> <p>2. Пролеев С. А. Духовность и поведение человека: монография. Киев: Наукова думка, 1991. 112 с.</p>

Список педагогічних фільмів

1. «ХОРИСТИ» (2014)

Режисер: Крістоф Барратьє.

У головних ролях: Жерар Жюньо, Франуса Берлеан, Кад Мерад, Жан-Поль Боннер, Мари Бюнель, Поль Шарьєра та ін.

2. «ПИСЬМЕННИКИ СВОБОДИ («ПИСАТЕЛИ СВОБОДЫ»)» (2007)

Режисер: Річард ЛаГравенс.

У головних ролях: Хірарі Суенкс, Скотт Гленн, Імелда Стонтон, Патрік Джемпси, Ейпріл Л. Ернандез та ін.

3. «ПОЛІАННА» (2003)

Режисер: Сара Хардінг.

У головних ролях: Аманда Бертон, Кеннет Кренем, Джорджиана Террі, Аден Джиллетт, Пем Ферріс та ін.

4. «ТРИМАЙ РИТМ» (рік?)

Режисер: Ліз Фрідлендер.

У головних ролях: Антоніо Бандерас, Роб Браун, Елфрі Вудард, Йайа ДаКоста, Джон Ортіс, Дженна Деван-Татум та ін.

5. «ТІЛЬКИ НАЙСИЛЬНІШІ» (1993)

Режисер: Шелдон Леттіч.

У головних ролях: Марк Дакаскос, Стейсі Тревіс, Джеффри Льюїс, Пако Крістіан Прієто, Тодд Зусман та ін.

6. «ЗАПЛАТИ ІНШОМУ» (2000)

Режисер: Мімі Ледер.

У головних ролях: Кевін Спейсі, Хелен Хант, Хейлі Джоел Осмент, Джей Мор, Джеймс Кевізел, Джон Бон Джові, Енджи Дікінсон та ін.

7. «ВЕЛЕТЕНЬ» (1998)

Режисер: Пітер Челсом.

У головних ролях: Кіран Калкін, Елден Хенсон, Шерон Стоун, Гаррі Дін Стентон та ін.

8. «КАРАТЕ-ПАЦАН» (2010)

Режисер: Харольт Цвар.

У головних ролях: Джеккі Чан, Джейден Сміт, Тараджи П.Хенсон, Венвен Хань, Юй Жун Гуан та ін.

9. «ПЕРЕД КЛАСОМ» (2008)

Режисер: Пітер Уернер.

У головних ролях: Джеймс Волк, Тріт Уільямс, Домінік Скотт Кей, Сара Дрю, Кетлін Йорк, Джо Крест, Патріція Хітон, Джонні Пакар та ін.

10.«УЧИТЕЛЬ РОКУ» (2005)

Режисер: Уільям Дір.

У головних ролях: Девід Пеймер, Райан Рейнольдс, Джон Естін, Ендрю Роб, Кейт Вернон, Дон Маккей, Бренда МакДональд та ін.

11.«РЕСПУБЛІКА ШКІД»

Режисер: Геннадій Полока.

У головних ролях: Сергій Юрський, Юлія Буригіна, Павло Луспекаєв, Олександр Мельников, Анатолія Стобов, Георгів Колосов, Віра Титова, Лев Вайнштейн, Віктор Перевалов, Олександр Кавалеров та ін.

**Зразок таблиці, що узагальнює планування етапів ІТМС майбутнього
вчителя іноземних мов**

Завдання	Перший семестр					Другий семестр			
Відмітка про виконання									
Перегляд фільмів «Перед класом», «Тримай ритм», «Заплати іншому»									
Аналіз біблійних законів									
Створення презентації для учнів 6-го класу з використанням відео-роликів з ресурсу «Проект-мангіт»									
Читання книги Ш.Бронте «Джейн Ейр» в оригіналі									
Підсумок									
Участь у програмі «Gocamp»									
Перегляд фільму «Хористи» в оригіналі									
Злочин і кара (знайти підтвердження в різних культурах)									
Підсумок									

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації***Статті у наукових фахових виданнях України*

1. Петляєва В.В. Моральна культура як основа виховання особистості майбутнього вчителя іноземних мов. Наукові записки: збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки. Київ, 2014. Випуск СХХ (120). С. 175–181.

2. Петляєва В.В. Актуальні проблеми виховання моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Нові технології навчання: науково-методичний збірник. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. Вип. 86. Частина 1. С. 134–137.

3. Петляєва В.В. Критерії виховання моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. Миколаїв, 2016. № 1 (52) (лютий). С. 206–210.

4. Петляєва В.В. Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в процесі професійної підготовки. Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань, 2016. Випуск 13. С. 151–156.

5. Петляєва В.В. Формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов на заняттях з іноземної мови. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць. Миколаїв, 2017. № 1 (56) (лютий). С. 124–126.

6. Шикиринська О.В., Петляєва В.В. Практичні аспекти упровадження моделі формування моральної культури майбутніх учителів іноземної мови. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2018. Випуск 155. С. 242–245.

Статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях

7. Petliaieva V. The State of Forming Moral Culture in Future Foreign Languages Teacher. Journal of Intellectual Archive. Canada, 2019. Volume 8, Number 1. P. 117–125. DOI: 10.32370/2019_01.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Петляєва В.В. Моральна культура в системі підготовки вчителя іноземних мов. Матеріали наукової конференції викладачів кафедри теорії та історії педагогіки (лютий 2013 року). Київ, 2013. С. 378–380.

9. Petliaieva V. Modern aspects of formation of moral culture in training teachers of foreign languages. European Science and Technologies: materials of the X international research and practice conference. Waldkraiburg–Munich–Germany, 2015. P. 57–59.

10. Петляєва В.В. Формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов в системі неперервної освіти. Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (22 квітня 2016 р м. Умань.). FOLIA COMENIANA: вісник Польсько-української науко-дослідної лабораторії дидактики імені Я.А. Каменського. Умань, 2016. С. 91–94.

11. Петляєва В.В. Крос-культурна комунікативна діяльність як умова формування моральної культури майбутніх учителів іноземної мови. Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспективи: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Умань, 2017. С. 64–68.

12. Петляєва В.В. Актуальні проблеми виховання моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Матеріали наукової конференції викладачів кафедри теорії та історії педагогіки (березень 2017 року). Київ, 2017. С. 139–145.

13. Петляєва В.В. Творчі групові проекти як педагогічна умова формування моральної культури майбутніх учителів іноземної мови. Матеріали наукової конференції викладачів кафедри теорії та історії педагогіки. Київ, 2018. С. 127–134.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

№ з/п	Назва конференції, конгресу, симпозиуму, семінару, школи	Місце та дата проведення	Форма участі
1	II Міжнародна науково-практична інтернет конференція «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти»	Вінниця, 19-20 квітня 2018 року	Заочна
2	X International Research and Practice Conference on European Science and Technology	Munich, Germany May 28-29, 2015	Extramural
3	II Всеукраїнська науково-практична конференція «Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспективи»	Умань, 29–30 листопада 2017 року	Очна
4	Всеукраїнська науково-практична інтернет конференція «Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи»	Умань, 22 квітня 2016 року	Очна
5	Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування і розвиток духовної особистості в умовах університетської освіти: історія, теорія та практика»	Миколаїв, 2010 року	Очна
6	Міжвузівська науково-практична конференція «Актуальні проблеми підготовки майбутнього фахівця»	Миколаїв, 2012 року	Очна

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
 Телефон 234-11-08

№ 07-10/1006
 20.06.2018

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Петляєвої Віри Володимирівни
 на тему
**«Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя
 іноземних мов»**

Петляєва Віра Володимирівна навчалась в аспірантурі НПУ імені М.П. Драгоманова у 2012-2016 роках. Тема, обрана для дисертаційного дослідження співвідносилась тематично з практичною педагогічною діяльністю.

Результати дослідження Петляєвої В.В. були заслухані на звітних наукових конференціях кафедри теорії та історії педагогіки. Впровадження результатів дисертаційного дослідження «Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов» здійснювалось на факультеті іноземної філології зі студентами II курсу.

Розроблена та апробована модель сприяє розвитку всіх компонентів моральної культури. Вона дозволяє розвивати моральну культуру студентів в єдності із здійсненням загальноосвітніх завдань у вищому педагогічному навчальному закладі.

Доведено, що успішне формування у майбутніх учителів іноземної мови моральної культури можливе завдяки забезпеченню педагогічних умов: організації крос-культурної комунікативної діяльності, індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення та творчих групових проєктів.

Отримані результати підтверджують ефективність запропонованої моделі і засвідчують позитивну динаміку рівня сформованості моральної культури у майбутніх вчителів іноземних мов.

Впровадження забезпечується належним рівнем висновків і відповідає обраній парадигмі дослідження.

Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних наук, професор

Декан факультету іноземної філології,
Доктор філологічних наук

Г.М. Торбін

А.А. Зернецька

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул.Ст.Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел. (0362) 26-78-65, факс (0362) 26-37-15
E-mail: rectorat@rdgu.uar.net, код ЄДРПОУ 25736989

31.05.2018 № 58-Др-12

На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Петляєвої Віри Володимирівни

**«Педагогічні умови формування моральної культури
майбутнього вчителя іноземних мов»,**

поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності
13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Довідка засвідчує, що у Рівненському державному гуманітарному університеті упродовж 2015-2017 н.р під час здійснення професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов використовувалася розроблена В. В. Петляєвою програма формування моральної культури.

Представлена модель являє собою сукупність організаційних форм, методів, прийомів, засобів координації навчальних і виховних впливів на студентів з метою створення сприятливих можливостей та стимулів для ефективного формування та подальшого саморозвитку моральної культури. В основу дослідно-експериментальної роботи покладено критеріально-рівневий підхід до оцінювання ступеня сформованості моральної культури у майбутніх учителів іноземних мов. Враховуючи змістові характеристики, критерії і показники, виділено три рівні сформованості моральної культури у майбутніх учителів іноземних мов: високий, достатній та початковий.

Доведено, що розроблена та апробована модель сприяє розвитку всіх компонентів моральної культури особистості. Вона дає змогу розвивати моральну культуру студентів під час освітнього процесу у закладі вищої освіти.

Отримані позитивні результати проведеної педагогічної роботи свідчать про доцільність більш широкого впровадження науково-методичних доробок В. В. Петляєвої з проблеми формування моральної культури майбутніх фахівців у процес професійної підготовки студентів відповідних спеціальностей.

Результати впровадження обговорювалися і отримали схвальну оцінку на засіданні кафедри теорії та методики виховання і отримали позитивну оцінку (протокол № 6 від 15 травня 2018 р.).

Зав. кафедри теорії і методики виховання
доктор пед. наук, професор

О. Б. Петренко

Перший проректор РДГУ
д. псих. наук, професор

Р. В. Павелків

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДДПУ)

вул. Г. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, 84116 тел./факс (06262) 3-23-54
 E-mail: sgpi@slav.dn.ua, www: ddpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 38177113

Зл. Оп. 19/р № *68-19-93* на № _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Петляєвої Віри Володимирівни
«Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього
вчителя іноземних мов»
 зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Результати дисертаційного дослідження В. Петляєвої впроваджувалися у навчально-виховний процес ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» впродовж 2017–2018 н. р. Дані теоретичного аналізу та практичних досліджень використано у процесі викладання практичного курсу іноземної мови (для студентів факультету початкової, технологічної та професійної освіти, спеціалізація – Англійська мова) та спецкурсу «Вдосконалення моральної культури майбутніх учителів іноземних мов» для здобувачів вищої освіти філологічного факультету.

В. Петляєвою запропоновано модель формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов. Базовою основою моделі стали виявлені педагогічні умови, що передбачили організацію спільної діяльності викладача та студентів і зумовили розв'язання основних завдань – формування знань про моральну культуру та необхідність наявності її високого рівня у майбутнього вчителя; вироблення позитивного ставлення до моральної культури; формування переконань необхідності наявності моральної культури для успішної професійної діяльності; формування потреби у постійному самовдосконаленні в напрямі моральної культури.

Впровадження розробок і рекомендацій здобувача сприяло розширенню знань та формуванню моральної культури майбутніх учителів іноземних мов.

Результати наукового дослідження В. Петляєвої «Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов» заслухані на засіданні кафедри іноземних мов, отримали високу оцінку викладачів і студентів і в подальшому будуть корисними в науково-дослідницькій роботі.

Ректор

С.О. Омельченко